

C. van der Leest

De stress de baas? Over weerbaarheid en werkdruk bij predikanten

Uitgeverij De Vuurbaak, Barneveld 1997

Inhoud	Blz.
Woord vooraf	2
I DE PERSOON VAN DE PREDIKANT	3
1 Een beetje geschiedenis	
1.1 De Bijbel	3
1.2 Na de bijbelse tijd	3
2 Groeiende aandacht voor de persoon van de predikant	
2.1 Maatschappelijke veranderingen	4
2.2 Het centraliseren van de persoon	5
2.3 Enige relativeringen	6
3 Onjuiste aandacht?	
3.1 De predikant als postbode	7
3.2 De predikant als bedelaar	8
4 De persoon van de predikant onder druk	
4.1 Intermezzo: burnout	9
4.2 Geen afgebakende taak	9
4.3 Belastende contacten	10
4.4 Geen scheiding tussen werk- en woonplek	10
4.5 Te weinig steun van kerkenraad en collega's	11
5 Het onderzoek van GIDS	
5.1 Iets over de voorgeschiedenis van het onderzoek	12
5.2 Enkele conclusies uit het onderzoek	12
5.3 Een vervolg op het onderzoek: bezinning op de werkhouding	13
5.4 Beperkende opmerkingen bij de bezinning op de werkhouding	13
5.5 Gegevens van het GIDS-onderzoek betreffende de persoon van de predikant	14
5.6 Probleemstellingen betreffende de werkhouding van de predikant	15
II DE WERKHOUING VAN DE PREDIKANT: DIAGNOSE EN THERAPIE	16
Inleidende opmerkingen	16
6 Hij draagt als mens verantwoordelijkheid; kernwoord: actief	
6.1 Gegevens van het GIDS-onderzoek	17
6.2 Diagnose: passiviteit	17
6.3 Therapie: actief verantwoordelijkheid dragen	17
7 Hij is een beperkt mens in een zondige wereld; kernwoord: nuchter	
7.1 Gegevens van het GIDS-onderzoek	18
7.2 Diagnose: wereldvreemdheid	18
7.3 Therapie: nuchter grenzen erkennen	19
8 Hij is een mens met tekorten; kernwoord: bescheiden	
8.1 Gegevens van het GIDS-onderzoek	21
8.2 Diagnose: op de tenen lopen	21
8.3 Therapie: bescheiden eigen tekorten onder ogen zien	22
9 Hij is een rechtvaardig-verklaard schepsel van God; kernwoord: vrij	
9.1 Gegevens van het GIDS-onderzoek	26
9.2 Diagnose: slaafse afhankelijkheid	26
9.3 Therapie: zich vrij weten van alle tirannie	29
10 Hij heeft een goddelijke opdracht; kernwoord: anders	
10.1 Gegevens van het GIDS-onderzoek	34
10.2 Diagnose: predikantschap als harnas	34
10.3 Therapie: zich laten stimuleren door z'n anders-zijn	35

11	Hij is geen eindverantwoordelijke solist; kernwoord: ontspannen	
11.1	Gegevens van het GIDS-onderzoek	42
11.2	Diagnose: lijden aan het Messiascomplex	42
11.3	Therapie: ontspannen omgaan met de eigen deelverantwoordelijkheid	43
12	Hij is een op-de-ander-gericht mens; kernwoord: open	
12.1	Gegevens van het GIDS-onderzoek	47
12.2	Diagnose: gestoorde relatie met de ander	47
12.3	Therapie: openstaan voor de ander	48
13	Hij is een op-God-betrokken mens; kernwoord: afhankelijk	
13.1	Gegevens van het GIDS-onderzoek	50
13.2	Diagnose: verschaalde relatie met God	50
13.3	Therapie: zich afhankelijk opstellen tegenover God	50
14	Geen vanzelfsprekende werkhouding	
14.1	Geen automatisch verlopend proces	52
14.2	Begeleiding van (aanstaande) predikanten	52
14.3	De predikantsvrouw	56
	SLOT	58
	Geraadpleegde literatuur	59

Woord vooraf

'Over weerbaarheid en werkdruk' luidt de ondertitel van deze uitgave. De aanleiding om me op dit dubbele thema te bezinnen is het feit dat onder predikanten nog al eens geklaagd wordt over stress. Daarbij blijkt de ene keer de predikant de stress aan te kunnen, terwijl de andere keer de stress domineert met als gevolg overspannenheid en soms zelfs voortijdige emeritering. Vandaar de dubbelzinnige hoofdtitel: *De stress de baas?*

Deze studie bestaat uit twee hoofddelen.

In het eerste, beschrijvende deel (hoofdstuk 1-5) breng ik de persoon van de predikant meer algemeen voor het voetlicht: dat er altijd al aandacht voor hem heeft bestaan; hoe deze aandacht door maatschappelijke veranderingen is toegenomen; waarom die aandacht vanzelfsprekend is; door welke aspecten van z'n werk de predikant onder druk staat. Ik sluit af met het onderzoek dat in opdracht van mij door het instituut GIDS onder gereformeerd vrijgemaakte predikanten is verricht; daarbij vraag ik me af welke probleemstellingen dat onderzoek aanreikt met betrekking tot de werkhouding van de predikant: het vervolg van m'n studie.

In het tweede deel (hoofdstuk 6-13) ga ik nader in op die werkhouding. In het diagnose-deel van elk hoofdstuk wordt de werkhouding feitelijk en in het therapie-deel normatief gezien. Met andere woorden, in het tweede deel van m'n studie vraag ik me telkens af:

- Hoe gaan predikanten in de feitelijke praktijk met hun werk(druk) om? En;
- Hoe horen predikanten met hun werk(druk) om te gaan, of, minder normatief: welke werkhouding past bij Gods kinderen die tegelijk predikant zijn?

Tegen deze achtergrond bezin ik me op de volgende door christenen aanvaarde realiteiten: de mens als verantwoordelijkheid dragend wezen; de weerbarstigheid van alles door de macht van de zonde met haar gevolgen; onze beperkingen en ons falen; bevrijding van tirannie; het geroepen-zijn als predikant; het gedragen worden door Christus met zijn Geest; de gerichtheid op de ander en de betrokkenheid op God.

De studie sluit met drieërlei af (hoofdstuk 14): een bezinning op de factoren die het groeien op het punt van de besproken werkhouding belemmeren; een pleidooi voor het gestructureerd begeleiden van (aanstaande) predikanten; en bij wijze van toegift: enkele opmerkingen over de predikantsvrouw.

Deze uitgave gaat terug op m'n doctoraalscriptie, waarmee ik juni 1996 m'n theologische specialisatie aan de Theologische Universiteit te Kampen (Broederweg 15) heb afgerond. Door het publiceren van een aangepaste versie van deze scriptie wil ik met name m'n collega's en hun kerkenraden een handreiking bieden voor hun bezinning op de werkhouding van de predikant.

Hopelijk wordt daarmee de weerbaarheid van predikanten vergroot, zodat zij hun werkdruk (beter) aankunnen.

Overigens wil dit niet zeggen dat dit boek alleen van waarde is voor kerkelijke werkers. Zeker wat in deel II van deze studie aan de orde komt, is voor het overgrote deel ook van toepassing voor andere soorten werkers, in het bijzonder voor hen die net als predikanten veel met mensen in de weer zijn. Daarom hoop ik dat ook niet-ambtsdragers profijt hebben van de bezinning in dit boek.

Opdracht

Ik draag deze studie op aan Gertrud, m'n vrouw. Door haar opstelling heeft ze mij als predikant al meer dan 22 jaar geholpen om de stress de baas te blijven.

I DE PERSOON VAN DE PREDIKANT

1 Een beetje geschiedenis

1.1 De Bijbel

Zolang er ambtsdragers zijn, is er belangstelling voor de persoon van de ambtsdrager. Die belangstelling heeft vaak alles te maken met de ervaring dat er spanning kan bestaan tussen persoon en ambt.

Al in het Oude Testament komt het voor dat mensen de kwaliteiten van de eigen persoon onvoldoende achten voor de zwaarte van het ambt. Zo blijkt Mozes zich aan z'n taak als Israëls leider te willen onttrekken door onder andere hierop te wijzen: "Wie ben ik?"; en: "De Israëlieten zullen me niet geloven!"; en ook: "Ik ben geen redenaar!" (Ex.3:11; 4:1,10)¹ Op dezelfde manier verzet Jeremia zich tegen z'n aanstelling als profeet door God eraan te herinneren: "Ik ben onbekwaam om te spreken, want nog maar een jongeman ben ik" (Jer.1:6).² Boeiend is hoe Mozes door z'n schoonvader Jetro ervoor gewaarschuwd wordt om toch niet door werkdruk een burnout te krijgen - om het in hedendaags jargon te formuleren (Ex.13:14-26).³

Ook in het Nieuwe Testament heeft men er weet van dat aan de persoon van de ambtsdrager beperkingen eigen kunnen zijn die hij als een belemmering kan ervaren voor de uitoefening van z'n ambt; niet voor niets spoort Paulus de jonge evangelist Timoteüs aan: "Laat niemand u geringschatten om uw jeugdige leeftijd" (1 Tim.4:12 in eigen mengvertaling).⁴ Ook fysieke hindernissen komen bij Paulus in beeld blijkens z'n aansporing aan Timoteüs: "Drink niet langer louter water; gebruik ook wat wijn voor uw maag en uw herhaalde kwalen" (1 Tim. 5:23 in eigen mengvertaling).⁵

1.2 Na de bijbelse tijd

Sinds de tijd van de Bijbel is de belangstelling voor de persoon van de predikant altijd aanwezig geweest. Tot 'de oudste en klassieke documenten' op dit gebied rekent Rössler de *Regula pastoralis*, die Gregorius de Grote aan het einde van de zesde eeuw schreef. Uit de tijd van de Reformatie dateert onder andere Zwingli's werk *Der Hirt* uit 1525.⁶ Wat Nederland betreft valt te wijzen op de gedetailleerde studie van H. Ravesteyn, *De Nazireër Gods tot den heiligen dienst toegerust*, 1731.

De stroom van boeken betreffende de pastor is sindsdien onafgebroken doorgegaan. Daarbij valt volgens Rössler een belangrijke verandering op te merken. Aanvankelijk wordt de aandacht voor de persoon van de ambtsdrager bepaald door de taken zoals die vanuit de gemeente op hem afkomen. Vanaf het Piëtisme en zeker in de twintigste eeuw wordt de persoon van de predikant ook als een zelfstandig thema behandeld, waarbij gekeken wordt naar z'n 'innerlijke situatie' en z'n sociale vaardigheid.⁷

Nieuw in de tweede helft van de twintigste eeuw is dat bij het nadenken over de pastor gebruik wordt gemaakt van wat wetenschappen als de sociologie en psychologie aan resultaten hebben te bieden. Ook Nederland heeft hier een belangrijke bijdrage geleverd; te denken valt aan de ontwikkeling van de pastorale psychologie en de Klinische Pastorale Vorming, waarbij Nederland heeft gefungeerd als een trait d'union tussen de Verenigde Staten en West-Europa.⁸ Dank zij de verbindinglijn tussen theologie enerzijds en sociologie en psychologie anderzijds is men in de praktische theologie (zoals diaconologie buiten Kampen heet) ertoe overgegaan ook onderzoek te doen naar de praktijk van het pastoraal functioneren, en wel door leden van de 'beroepsgroep' interviews af te nemen.

De eerste Nederlandse publicatie van een onderzoek onder (gereformeerde en rooms-katholieke) pastores is het boek *Zielzorger in Nederland*.⁹ Om greep te krijgen op de kwantitatieve omvang van de werkzaamheden van de pastor hebben de geënquêteerde pastores gebruik gemaakt van tijdschatten, wat inhoudt dat zij de omvang van hun deeltaken globaal hebben ingeschat. Behalve predikanten en priesters zijn ook kerkleden geïnterviewd over hun beleving van en visie op de pastor. Door Keizer is de opzet van dit onderzoek van Berger e.a. zo omschreven: "het opsporen van knelpunten in de beroepsuitoefening van de pastor", te weten: "mogelijke tegenstrijdige verwachtingen over de taak, verschillen in interpretatie van de taak van de pastor tussen de pastor zelf en leden van de parochie/gemeente, onduidelijkheden in de taakafbakening".¹⁰

Dit werk is gevolgd door een beperktere studie van R.G. Scholten: *Tijdsbesteding van predikanten*.¹¹ Hij bepleitte het systeem van tijdschrijven, dat predikanten dwingt met behulp van de klok nauwkeurig bij te houden hoeveel tijd ze waaraan besteden (de omslag van z'n boek is dan ook getooid met een klok). Dit systeem heeft hij uitgetest op een beperkt aantal hervormde predikanten.

N.B. De complete gegevens van de geraadpleegde literatuur zijn opgenomen in de literatuurlijst achterin dit boek.

¹ Zie bijv. Houtman 1986, p.341-342, 365-368, 381-386.

² Vertaling uit Oosterhoff 1990, p.91.

³ Zie Houtman 1989, p.371-379; over burnout: zie 4.1.

⁴ Zie bijv. Ridderbos 1967, p.121.

⁵ Zie bijv. Ridderbos 1967, p.145.

⁶ Rössler 1986, p.114.

⁷ Rössler 1986, p.116,124.

⁸ Zie Zijlstra 1973, p.12-15.

⁹ Berger e.a. 1968.

¹⁰ Keizer 1988, p.23.

¹¹ Scholten 1976.

Het proefschrift van J .A. Keizer: *Aan tijd gebonden*¹² belicht het werk van predikanten in het kader van hun motivatie en arbeidsvreugde. Daarbij heeft hij, onder andere met behulp van het instrument tijdschatten, onderzoek gedaan onder hervormde en gereformeerde predikanten in Groningen, Friesland en Drenthe. Z'n dissertatie loopt uit op een pleidooi voor het opmaken van een contract tussen predikant en gemeente, "waarin het spirituele vertrekpunt, werkdoelen, zakelijke en inhoudelijke afspraken worden vastgelegd".¹³

Ten slotte is vermeldenswaard het proefschrift van R. Brouwer: *Pastor tussen macht en onmacht*, met als ondertitel: *Een studie naar de professionalisering van het hervormde predikantschap*.¹⁴ Zijn boek haakt met name in op Keizers idee van een contract tussen predikant en gemeente, en probeert de inhoud alsook de voor- en nadelen van professionalisering in kaart te brengen.¹⁵

2 Groeiende aandacht voor de persoon van de predikant

In 2.1 en 2.2 beperk ik me grotendeels tot een beschrijving van wat in de literatuur naar voren komt; in 2.3 plaats ik enkele relativerende kanttekeningen.

2.1 Maatschappelijke veranderingen

Men kan "over de rol van de pastor eigenlijk niet goed spreken als men daarin ook niet de verwevenheid van zijn positie met de maatschappij betreft".¹⁶ Deze uitspraak vindt bij scribenten over de pastor vast geen tegenspraak: unaniem zijn zij het erover eens dat door de veranderingen in kerk en samenleving de taak van de pastor anders, zo niet zwaarder is geworden. Nu is het naar mijn oordeel moeilijk de manier waarop mensen vroeger de dingen beleefd hebben te vergelijken met de manier waarop ze de dingen vandaag beleven. Immers, bij alle continuïteit in ons mens-zijn is er ook veel discontinuïteit. Zo is het voor ons, met onze huwelijken-uit-liefde, niet meer invoelbaar hoe jongelui-van-stand uit vroeger eeuwen het ervaren hebben dat zij aan elkaar uitgehuwelijkt werden. Dat niet-invoelbare moet ons bescheiden maken als we historisch verschillende situaties met elkaar gaan vergelijken. Om dezelfde reden waarschuwt ook Löwe ervoor geen stellige uitspraken te doen over het verleden.¹⁷ Intussen kan niet ontkend worden dat de positie van de predikant veranderd is. Dit kan zonneklaar zijn voor ieder die ervan kennis neemt hoe in vroegere dagen de predikant, resp. de pastorie met haar bewoners fungeerde. Daarvan valt een heuse cultuur- en sociale geschiedenis te schrijven, zoals van de Lutherse pastorie in Duitsland al gedaan is.¹⁸ De veranderde positie van de predikant is veroorzaakt door allerlei verschuivingen in kerk en samenleving. De verschillende scribenten geven hiervan uiteraard een heel eigen tekening, maar de overeenkomsten overheersen:

a) Berger¹⁹

- Toenemende secularisatie. "De betekenis en de invloed van de kerk in de samenleving neemt af. Dit proces wordt sterk bevorderd door de ontwikkeling van wetenschap en techniek. Er ontstaat een sterke nadruk op het Diesseitige."
- Toenemende mogelijkheden van opleiding en kennisverwerving. "Het ontwikkelingspeil van de mens neemt sterk toe en daarmee het besef (terecht of ten onrechte) in mindere mate afhankelijk te zijn van de kennis van de pastor."
- Het beschikbaar komen van snelle informatie door middel van de media. Deze media commentariëren en interpreteren vaak op een wijze "die verschilt van het commentaar van de kerk."
- De urbanisatie. "Hierdoor verliezen velen de traditionele groepsbinding van kleine gemeente en familie (...) Dit werpt het individu meer op zichzelf terug, maakt hem vrijer, zelfstandiger (...)."
- Een veranderde relatie tussen leiders en geleiden. "Oude machtsverhoudingen wekken verzet op. Op allerlei gebied ziet men het streven naar het verkrijgen van inspraak en medezeggenschap."

b) Keizer

"Het predikantsberoep is sterk veranderd, met name sinds de Tweede Wereldoorlog. De rol van de predikanten was in kerk en samenleving duidelijk. Zij genoten een bepaald aanzien. Dat was niet afhankelijk van wat zij als individuele personen wel of niet konden en geloofden, maar hield verband met hun positie als predikant. Zij namen in kerk en samenleving een centrale plaats in, qualitate qua. Dat is voorbij gegaan. De hoge hoed is afgezet."²⁰ Het is waar, "de theologische traditie reikt allerlei rollen aan, maar in geen daarvan voelt de predikant zich nog thuis (...) De predikant is zielzorger en wil dat ook zijn. Voor echte hulpverlening is hij echter vaak onvoldoende toegerust en opgeleid. Herder en leider van de gemeente kan hij eigenlijk niet meer zijn (...)

¹² Keizer 1988.

¹³ Keizer 1988, p.155.

¹⁴ Brouwer 1995.

¹⁵ Verg. ook het populaire boekje: Blok 1995.

¹⁶ Kruijne 1977, p.200.

¹⁷ Löwe 1984, p.430.

¹⁸ Zie Greiffenhagen 1991.

¹⁹ Berger e.a. 1968, p.11-12.

²⁰ Keizer 1988, p.11.

Men kan alleen zinvol van herderschap spreken, indien er eveneens sprake is van een kudde. Het beeld van de herder en de kudde gaat teveel voorbij aan de tegenwoordige situatie waarin mondige gemeentelieden zich niet of nauwelijks laten leiden." ²¹

c) Andere scribenten

- Diverse Duitse auteurs spreken over de meer-functionaliteit van de vroegere predikant: hij had een sleutelfunctie in de samenleving, waardoor hij op vele levensgebieden grote invloed uitoefende. Maar industrialisatie, urbanisatie en democratisering hebben een einde gemaakt aan autoritaire en paternalistische structuren. Als gevolg hiervan ondergingen de vele predikantsfuncties zo'n reductie dat de pastor in de samenleving een vreemde is geworden; in overeenstemming hiermee is de kerk een van de vele maatschappelijke groepen geworden.²² De verandering van de predikantspositie kan goed geïllustreerd worden aan de verminderde betekenis van de pastorie: vele functies ervan zijn overgegaan naar gespecialiseerde bureaus; tegenwoordig is de pastorie vaak een anoniem rijtjeshuis; het gebruik van de telefoon betekent een verlies van 'de directheid van de ontmoeting' van het gemeentelid met de predikant in de pastorie.²³

- In Nederlandse geschriften wordt melding gemaakt van: pluralisering in vele deelwerelden, privatisering in de zin van opdeling in een publieke en een privé-sfeer, theologische veranderingen;²⁴ en ook: "de verander(en)de status van de predikant (vroeger op een voetstuk en tegenwoordig meer als een gewoon mens zij het professional bekeken worden) (...), het mondiger en kritischer worden van gemeentelieden".²⁵ In verband hiermee: "Uitholling van het ambt, afname van het gezag, marginalisering van de kerk, (...) verwarring, onzekerheid, twijfel, rolvervaging, functieverlies." ²⁶

2.2 Het centraliseren van de persoon

Uit het bovenstaande is al naar voren gekomen dat de maatschappelijke verschuivingen gevolgen hebben voor de positie van de predikant. Diverse auteurs hebben de veranderde stand van zaken onder woorden gebracht met deze, gevarieerd geformuleerde, kernzin: "Vroeger droeg het ambt de persoon, nu draagt de persoon het ambt." ²⁷ Daarmee bedoelen ze: de predikant bezit geen vanzelfsprekende autoriteit meer, want hij kan z'n autoriteit niet meer afleiden van het instituut, of dat nu de kerk is of het ambt. De persoon met z'n kwaliteiten bepaalt de waarde die men aan het predikantschap toekent. De predikant moet dan ook z'n ambt waarmaken; hij moet innerlijk gezag hebben. De kerk is nu eenmaal allereerst in de predikant erbaarbaar; daarom hangt de geloofwaardigheid van kerk en geloof af van de erbaarbare persoon van de predikant. Mensen gaan af op zijn persoonlijke uitstraling en menselijke integriteit.²⁸ "Niet het 'ambtelijke' maar het 'menselijke' wordt zo belangrijk voor zijn sociale rol." ²⁹

Maar met dat de pastor op zichzelf is teruggeworpen en zich niet meer kan voegen in een bestaand patroon, moet hij zelf zorgdragen voor de invulling van z'n taak. Maar juist dat roept onzekerheid op, doordat de predikant in deze nieuwe situatie eigenlijk niet weet waar hij aan toe is;³⁰ in sociologisch jargon: er bestaat bij hem door 'disparate beroepsbeelden en rollen' ³¹ 'rolonduidelijkheid'.³² Keizer formuleert het zo: "Er is weinig houvast en beschutting meer te vinden in een min of meer algemeen aanvaarde sociale rol voor het predikantschap. Het komt steeds meer aan op het draagvlak dat de predikant als beroepskracht, gelovige en mens in zichzelf vindt." ³³ Dit wordt verderop herhaald: "Voor de concrete taakinvulling kunnen zij steeds minder terugvallen op een algemeen geaccepteerd handlingsmodel. Het komt steeds meer aan op de wijze waarop predikanten persoonlijk gestalte geven aan hun taken." ³⁴

Nu kan men zich afvragen: waarom opeens dat centraliseren van de persoon van de pastor? Vroeger was die persoon toch ook al present met z'n vreugden en moeiten? Kruijne heeft daarvoor in z'n proefschrift een prachtig beeld gebruikt: "als het water zakt, komen de obstakels aan het licht". Kruijne licht dit als volgt toe: "Zolang de structuren van de kerk hecht zijn en het kader waarin de pastor werkt en leeft welomlijnd is, wordt deze niet licht gehinderd door persoonlijke problematiek. Maar nu 'het water zakt' dat wil zeggen: het prestige van de kerk in de maatschappij afneemt, nu komt aan het licht dat er een brok (persoonlijke problematiek bij de pastor is die zijn identiteit bedreigt." ³⁵

²¹ Keizer 1988, p.15-16.

²² Dahm 1971, p.209; Krusche 1972, p.29-30,35; Matthes 1972, p.23-24; Becher e.a. 1974, p.386.

²³ Dahm 1992, p.254-255.

²⁴ Kruijne 1977, m.n. p.204,207,211,214.

²⁵ Oortgiesen 1995, p.177-178.

²⁶ Kruijne e.a. 1984, p.2.

²⁷ Riess 1973, p.92; Stammler/Janowski 1980, p.7; Kruijne 1983, p.53; Schippers 1983, p. 102; Enzner-Probst 1988, p.30; Drehsen 1989, p.106.

²⁸ Kaptein 1966, p.81; Steck 1974, p.34; Faber 1975, p.60-61; Steck 1991, p.308-310.

²⁹ Krusche 1972, p. 30.

³⁰ Berger e.a. 1968, p.16; Steck 1974, p.17.

³¹ Steck 1979, p.274.

³² Zijlstra 1973, p.139; Kruijne 1977, p.1-2.

³³ Keizer 1988, p.11, verg. p.18.

³⁴ Keizer 1988, p.26.

³⁵ Kruijne 1977, p.202.

2.3 Enige relativeringen

De bovengenoemde veranderingen mogen door Becher aangeduid worden als "het einde van het constantinische tijdperk",³⁶ ik ben toch geneigd enige relativeringen aan te brengen.

a) *Wat is vroeger?*

Allereerst vraag ik me af wanneer naar het oordeel van de genoemde auteurs de beschreven veranderingen zich pas goed zijn gaan doorzetten. Daarover wordt geen helderheid gegeven. Wie over industrialisatie spreekt, kijkt terug naar halverwege de vorige eeuw; bij democratisering kan vooral gedacht worden aan wat losgekomen is in de woelige jaren zestig. Of moet uit het samenbrengen van twee in tijd zo uiteenlopende veranderingen afgeleid worden dat de beschreven verschuivingen volgens de genoemde auteurs meer dan een eeuw gaande zijn? Hoe dit ook zij, al in 1919 schreef Bouwman: vroeger bezat "de predikant een invloedrijke, voordeelige en eervolle positie (...) Thans is de dominee iemand, die in de breede kringen der wereld niet thuis behoort. De kerk heeft de centrale plaats in het leven verloren."³⁷ Een twee jaar eerder merkte Sillevius Smit al op: "Wij staan in onze dagen (...) voor een ernstige crisis. Naarmate de waardemeter van de Persoonlijkheid is gestegen, is die van het Ambt gedaald (...) de persoon van de leraar, die z'n geloof betuigt, is alles."³⁸ Kortom, de gesignaleerde veranderingen zijn echt niet zo nieuw als de beschrijvingen in 2.1 en 2.2 lijken aan te geven.

b) *Wat is centraal?*

Daar komt nog wat bij: waren kerk en predikant in de vroegere dagelijkse praktijk van het leven echt wel zo centraal als telkens wordt beweerd? Het zal waar zijn dat predikanten sociale status hadden, zoals alle academisch geschoolden. Maar wat zegt dat over hun centraliteit in de samenleving als geheel? Wie kennis neemt van boeken als die van Evenhuis over gereformeerd/hervormd Amsterdam³⁹, is eerder geneigd te denken dat de christelijkheid van de Nederlandse samenleving voor het grootste deel een vernis was en dat de kerkleden die echt als christen leefden tot een minderheid behoorden. Maar dan moet de feitelijke invloed van predikanten vroeger beperkter zijn geweest dan tegenwoordig wordt gezegd. Dat geldt zeker van de Nederlandse predikanten die vanaf 1834 buiten de Nederlands Hervormde Kerk werkzaam waren, want zij maakten deel uit van een kerkgemeenschap die maar een klein deel van de bevolking omvatte.

c) *En de andere kerkleden dan?*

Nog een ander belangrijk punt: alle geraadpleegde Duitse literatuur is afkomstig uit kerken waarin ouderlingen en diakenen geen of weinig betekenis hebben (gehad) en waarin de zelfstandigheid van de gemeenteleden vaak twijfelachtig is. Dat maakt uitspraken begrijpelijk als: vele kerkelijke kringen "constitueren zich en houden zich in stand niet allereerst om een bepaalde inhoud of een bepaald thema, maar om de persoon van de pastor (...) De pastor wordt onvermijdelijk tot de constituerende inhoud van het gemeente-werk, met als gevolg dat lidmaatschap en medewerking beslissend afhangt van de menselijke competentie van de pastor."⁴⁰ Dit spoort niet met de gang van zaken in Nederlandse gereformeerde kerken. Al mist een gemeente een predikant, dank zij ouderlingen, diakenen en ook de kerkleden zelf draaien de meeste activiteiten gewoon door.

d) *Pluralisme*

Een volgende relativering: veel 'rolonzekerheid' bij predikanten wordt mee hierdoor veroorzaakt dat in de grootste kerken de geloofsvisies van de leden fundamenteel van elkaar verschillen. Vandaar dat Keizer opmerkt: niet alleen de verminderde invloed van de kerken in het openbare leven, maar ook "de afnemende betrokkenheid van de kerkleden zelf bij het functioneren van de kerken, samen met een toenomen verscheidenheid in de geloofsbeleving binnen de kerken, heeft de predikant kwetsbaar gemaakt".⁴¹ Dat geeft aan dat de geschetste problemen rond de predikant milder liggen in kerken die intern confessionele eenheid kennen.

e) *Waarmaken?*

Ten slotte passen ook vraagtekens bij de stelling dat de predikant zich tegenwoordig moet waarmaken. In heel kerkelijk Nederland maken pastores het immers telkens mee dat kerkleden vertrouwen geven aan hen nog voordat zij zich als persoon hebben kunnen waarmaken. De bijzondere positie van de pastor achten zulke kerkleden blijkbaar voldoende om al tijdens een kennismakingsbezoek over de brug te komen met hun intieme moeiten.

f) *En toch...*

Haal ik met deze relativeringen een streep door de analyses, vermeld bij 2.1 en 2.2? Al past ons terughoudendheid in onze typering, het kan niet ontkend worden: de positie van de predikant is tegenwoordig anders dan vroeger, ook binnen de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt).

³⁶ Becher e.a. 1974, p.385.

³⁷ Bouwman 1919, p.12.

³⁸ Sillevius Smit 1917, p.21-22.

³⁹ Zie R.B. Evenhuis, Ook dat was Amsterdam, I-V, Amsterdam 1965-1978.

⁴⁰ Gundlach 1990, p.345.

⁴¹ Keizer 1988, p.15.

Natuurlijk, een belijdende kerkgemeenschap als deze is niet zomaar te vergelijken met een volkskerk. Maar wie binnen de vrijgemaakte kerken enige decennia meeloopt, kan niet anders dan diverse ontwikkelingen opmerken die parallel lopen met wat elders gaande is: de opleiding en kennis van de gemeentelieden is toegenomen; men gaat mondiger, ofwel assertiever om met 'officials'; door de vele ontspanningsmogelijkheden is de betrokkenheid bij kerkelijke activiteiten afgenomen; men ondervindt de invloed ervan dat christen-zijn vaak wordt gezien als een soort vrijetijdsbesteding. In samenhang hiermee wordt de waardering van de predikant ook onder vrijgemaakten al minder bepaald door z'n ambt. Het is waar, alleen al de zogenaamde schooldagen (de jaarlijkse opening van het academisch jaar, in september te Kampen gehouden als uiting van de band met de Theologische Universiteit daar) geven de positieve opstelling aan tegenover het predikantschap als zodanig. Toch ondervindt elke predikant tot op zekere hoogte (zie e) het aan den lijve: net als van alle werkers wordt van hem verwacht dat hij zichzelf zal waarmaken.

3 Onjuiste aandacht?

De persoon van de predikant is al meer centraal komen te staan; hij moet zichzelf waarmaken. Tegen deze slotsom van het vorige hoofdstuk zou bezwaar gemaakt kunnen worden: 'Allemaal goed en wel, maar dat feit zegt nog niets over wat hóórt te zijn. We moeten in onze benadering van de positie van de predikant ons toch niet laten leiden door sociologische beschrijvingen van de realiteit maar door bijbelse normen?'

Wie zo reageert, maakt naar mijn idee een te snelle overstap van het feit naar de norm. Eerst moet de vraag gesteld worden: het feit ligt er dat men vindt dat de predikant zich waar moet maken, maar maakt het in de ambtelijke praktijk wel iets uit wie en wat hij is? Pas daarna is de vraag aan de orde: mág het wel iets uitmaken wie of wat de predikant is? Beide vragen samen genomen: in hoeverre doet de persoon van de predikant féitelijk (zie 3.1) en in hoeverre doet hij normatief (zie 3.2) ter zake?

3.1 De predikant als postbode

Eerst dan de kwestie: in hoeverre is de persoon van de predikant féitelijk van belang? Voor Barth is dat nauwelijks een vraag, want hij schijnt de predikant wel eens vergeleken te hebben met een brievenbesteder. Maar dan is de persoon van de ambtsdrager volledig irrelevant: het gaat om wat hij overhandigt. Wat hij daarbij als mens denkt of voelt, als christen al of niet gelooft, is buiten de orde. Een relatie met de inhoud van z'n boodschap alsook met de geadresseerde ontbreekt: hij is enkel intermediair voor een bericht dat een Ander heeft opgesteld en geadresseerd.⁴² In dat geval is het niet zinnig meer om zich bezig te houden met de persoon van de predikant, want dat leidt zomaar de aandacht af van de boodschap die hij heeft door te geven.

Natuurlijk zit hier een belangrijke kern van waarheid in: de inhoud van de boodschap heeft voorrang boven onze subjectiviteit.⁴³ Duidelijker nog: onze persoon levert geen inhoudelijke bijdrage aan de boodschap. Het betrouwbare daarvan is een feit onafhankelijk van de boodschapper. In díe zin doet de boodschapper niet ter zake.

Toch kunnen we niet om de persoon van de boodschapper heen. Om bij Kierkegaard aan te sluiten: stel dat een clown, opgeschrikt door vlammen in het circus, rondrent met de angstkreet: 'Brand!', geen mens die hem serieus neemt: men kan z'n optreden enkel opvatten als een nieuwe komische 'act'.⁴⁴ Zo kan de persoon van de boodschapper de effectiviteit van de boodschap bevorderen of belemmeren. In communicatietermen gesproken: bij het uitzenden van de boodschap kan de zender ruis veroorzaken, waardoor de boodschap bij de ontvanger niet goed doorkomt (verg. 10.3b). Bij het overdragen van de boodschap kan hij zelfs afbreuk doen aan de inhoud ervan: door z'n psychische gesteldheid, z'n theologische inzichten, z'n visie op wat de gemeente nodig heeft enz. kan hij dingen zeggen die niet stroken met de bijbelse boodschap.⁴⁵ Ook kan het gebeuren dat hij door z'n lichamelijke gesteldheid het niet kan opbrengen bepaalde noodzakelijke activiteiten te verrichten of bepaalde onmisbare uitlatingen te doen.⁴⁶

Natuurlijk geldt ook het omgekeerde. De uitstraling van de predikant kan stimulerend inwerken op de bereidheid van gemeentelieden naar de boodschap te luisteren - om maar iets positiefs te noemen.

De invloed van de predikant op de overdracht van de boodschap kan dus een aangenaam maar ook een onaangenaam feit zijn. Maar of we het nu leuk vinden of niet, de conclusie kan niet anders zijn dan deze: de persoon van de predikant ís van belang.

Natuurlijk kunnen we dit feit negeren. Maar dan zijn we goed beschouwd kinderlijk-magisch bezig; kinderen bezweren soms de voor hen angstaanjagende werkelijkheid door voor zichzelf telkens te herhalen: 'Dat akelige bestaat niet!', in de hoop dát het dan ook niet bestaat. Of, met een theologische typering: we maken ons schuldig aan docetisme.⁴⁷ Daartegenover geldt: van christenen mag je verwachten dat ze recht willen doen aan het gehéél van de realiteit dat onder Gods bestuur tot stand is gekomen. Daarom zullen juist christenen ook dát feitelijke aanvaarden dat in hun ogen storend is.

⁴² Zie Faber 1975, p.59-60; Löwe 1984, p.440.

⁴³ Löwe 1984, p.440.

⁴⁴ Löwe 1984, p.441.

⁴⁵ Verg. Klein Kranenburg 1990, p.148.

⁴⁶ Verg. Eadie 1974, p.400.

⁴⁷ Verg. Riess 1973, p.80.

Betekent dit dat ze zich bij de status quo neerleggen? Integendeel: juist wie de feiten aanvaardt, verschafte zich armslag om zich bezig te houden met het eventuele beïnvloeden van die feiten.⁴⁸

3.2 De predikant als bedelaar

Dan moeten we nu ingaan op de kwestie: in hoeverre is de persoon van de predikant normatief van belang? Om de relatie tussen hem en z'n boodschap aan te geven, gebruikt Faber deze typering van de predikant: hij is "een bedelaar, die aan een andere bedelaar zeggen kan, waar brood te krijgen is".⁴⁹ Uiteraard kunnen we deze typering enkel zien als de beschrijving van een féit: 'Zo zit de realiteit in elkaar.' Ik denk dat Faber hiermee met name aangeeft hoe de relatie tussen persoon en ambt hóórt te zijn. Uit die typering blijkt dan tweërlei: in de eerste plaats dat de predikant zelf betrokken dient te zijn bij z'n boodschap, sterker nog: hij hoort belanghebbende te zijn; wil hij de ander bereiken, dan moet hij daarnaast een lotgenoot zijn van degene tot wie hij z'n boodschap richt. Juist om die twee redenen sorteert z'n boodschap effect bij z'n toehoorder (verg. 8.3c over het voorbeeld-zijn).

Dit geeft duidelijk aan dat het ambt geen bovenpersoonlijk instituut is waarin de persoon verdwijnt. "Het is met de persoon vergroeid, niet een vorm waarin men geperst wordt maar orgaan in het organisme van de persoon (...). Het ambt is groter dan ik, maar de ambtsdrager ben terdege 'ik'." ⁵⁰

Het is dan ook beslist onjuist dat het ambt de persoon wegduwt: de inschakeling van de mens depersonaliseert hem niet, betekent geen uitschakeling van de mens als mens.⁵¹ Ofwel: het ambt absorbeert de persoon niet; als het goed is, gaan ambt en persoon harmonieus samen.⁵² Daarom zegt Zijlstra naar mijn inzicht terecht: "Hoewel de persoonlijke identiteit ('Wie ben ik als uniek mens?') onderscheiden moet worden van de pastorale identiteit ('Wie ben ik als pastor?'), is er toch geen beroep, waarbij persoonlijke existentie en ambt zozeer verweven zijn als juist in het ambt van pastor." ⁵³ De bijbelse boodschap moet nu eenmaal eerst 'door hoofd en hart van de prediker' heen voordat ze de toehoorder bereiken kan.⁵⁴ In dit verband is verhelderend hoe Paulus in 2 Korintiërs aandacht geeft aan wat hij persoonlijk doormaakt (6:4-5; 11:23-28); dat persoonlijke acht hij relevant omdat hij onder andere daarmee z'n ambt veilig stelt dat door de concurrentie aangevochten werd (10:12; 11:4-5,13; 12:11).

Waarom deze vervlochtenheid van persoon en ambt geldt? Op die manier gaat de Heilige Geest met mensen om: Hij schakelt mensen in zoals ze zijn. Het is waar, om aan te geven dat hij zich niet aan z'n taak kon onttrekken, zegt Jeremia ergens: "Gij hebt mij overweldigd en de overhand behaald" (Jer. 20:7b). Hiermee bedoelde hij niet dat Gods inschakeling van hem het karakter had van een verkrachting, waarbij hij als persoon met z'n mogelijkheden nergens was. Integendeel als er één profeet was die uiting gaf aan z'n betrokkenheid bij zijn boodschap, dan wel Jeremia (zie bijv. 9:1; 20:14-18). In 20:7b wilde hij alleen aangeven hoe weerloos hij stond tegenover Gods aandrang op hem te blijven spreken, zie 20:8-9.⁵⁵

Daarom blijft overeind staan wat Trimp ergens schrijft: "Het is naar de aard van het werk van de Heilige Geest, dat Hij de persoon van de ambtsdragers en hun persoonlijke mogelijkheden mobiliseert voor hun dienst." ⁵⁶ Dit wil overigens niet zeggen dat de mens onveranderd blijft (wát de Geest met mensen, met ambtsdragers doet, is een verhaal apart; zie daarover 11.3c). Maar waar het me hier om gaat is dit: de inschakeling van de ambtsdrager door de Geest is van die aard dat het uitoefenen van het ambt niet buiten de persoon van de ambtsdrager om gaat (verg. 10.3c). Dat is nu eenmaal de grootheid van de Geest: Hij kan de objectieve Waarheid (die dus geldt onafhankelijk van onze instemming) overdragen via onze subjectiviteit met haar mogelijkheden én grenzen. Vandaar deze uitspraak van Trimp: "De diepe interesse voor de persóón van de zielszorger en prediker, voor zijn communicatieve vaardigheid en emotionele rijpheid", is als zodanig geen verwerpelijke zaak.⁵⁷ Met andere woorden: wie recht wil doen aan de inhoud en effectiviteit van de boodschap, kan er ook normatief gezien niet omheen te rekenen met de boodschapper zelf. Nu de Geest werkt zoals Hij werkt, horen we aandacht te geven aan de psychische en lichamelijke gesteldheid, de theologische inzichten, de visie op de gemeente van de predikant, alsook aan de vraag welke positieve of negatieve invloed die aspecten van z'n persoon (kunnen) hebben.

⁴⁸ Roscam Abbing 1980, p.428.

⁴⁹ Faber 1975, p.8,39; verg. Löwe 1984, p.440.

⁵⁰ Haendler 1965, p.170.

⁵¹ Firet 1974, p.158,164.

⁵² Van 't Spijker 1989, p.158-159.

⁵³ Zijlstra 1973, p.137; verg. Riess 1973, p.91.

⁵⁴ Rau 1985, p.129.

⁵⁵ Van 't Spijker 1989, p.163; Oosterhoff 1994, p.216, 219.

⁵⁶ Trimp 1976, p.49.

⁵⁷ Trimp 1976, p.48.

4 De persoon van de predikant onder druk

In het vorige hoofdstuk is vastgesteld dat het reëel en ook wettig is aandacht te geven aan de persoon van de predikant. Nu wordt alom uitgesproken dat predikanten door hun werk onder grote druk staan. In dit hoofdstuk wil ik aan de hand van literatuur, die deels op onderzoek is gebaseerd, nader beschrijven welke aspecten van hun werk die druk veroorzaken.

4.1 Intermezzo: burnout

Om goed zicht te krijgen op de knelpunten in het werk van de predikant, is het zinnig eerst bij wijze van intermezzo kort aandacht te geven aan het burnout-syndroom. Daarvoor kan ik gebruik maken van het literatuuroverzicht dat Schaufeli van dit verschijnsel gegeven heeft.⁵⁸ De term burnout is in de VS in 1975 geïntroduceerd⁵⁹ en is een metaforische aanduiding⁶⁰ van een vooral emotionele uitputtings-toestand met name bij mensen die een contactueel beroep uitoefenen, dus een beroep waarbij men intensief met mensen omgaat.⁶¹ In de woorden van Kruijne: burnout "beschrijft het gevoel van frustratie en apathie, ressentiment en weerzin bij diegenen die zich aanvankelijk vol toewijding en enthousiasme met grote inzet in dienst stelden van hun medemens, maar die na verloop van tijd stukliepen op de weerbarstigheid van hun taak, organisatie en probleem".⁶²

Nu is het van belang te weten: door welke factoren wordt dit opbranden bevorderd? De deskundigen doen hierover geen eenduidige uitspraken, aldus Schaufeli. Toch is bij alle verschil van visie duidelijk dat burnout in de hulpverleningssector wat het werk zelf betreft bevorderd wordt door:

- Te hoge werkbelasting.⁶³ Dat kan kwantitatief zijn (doordat er in te weinig tijd te veel werk verzet moet worden), maar ook kwalitatief (doordat het contact met de cliënten emotioneel veel oproept).⁶⁴
- Rolproblemen.⁶⁵ Daarbij moet onderscheid gemaakt worden tussen rolconflicten (tegenstrijdige en bij de hulpverlener zelf veelal te hoge verwachtingen⁶⁶) en rolambigüiteit (onduidelijkheid over rolopvattingen en rolverwachtingen).⁶⁷
- Gebrek aan autonomie,⁶⁸ dat wil zeggen aan handelingsvrijheid. Dat houdt in dat een hulpverlener weinig keuzemogelijkheid heeft om in z'n werk zelf te bepalen wat hij met wie doet.⁶⁹
- Intensief contact met cliënten.⁷⁰ Dit contact heeft nog al eens een problematisch karakter: zo heeft de cliënt lang niet altijd een coöperatieve opstelling;⁷¹ verder: de vertrouwensrelatie met hem vereist een grote emotionele investering van de hulpverlener, terwijl de opbrengst veelal twijfelachtig is; ten slotte: een mislukking in de hulpverlening wordt gauw als een persoonlijk falen ervaren.⁷²
- Gebrek aan sociale ondersteuning.⁷³ Dit blijkt uit rivaliteit en wantrouwen bij collega's en vooral uit het ontbreken van feedback door de teamleider, wat eenzaamheid in het werk als gevolg heeft.⁷⁴

Kijken we van hieruit naar de 'beroepsgroep' van de predikanten, dan moet geconstateerd worden dat ook in hun werk de risico-factoren inzake burnout duidelijk aanwezig zijn. Overigens is het goed vast te stellen dat blijkens het burnout-onderzoek predikanten geen uitzonderlijke categorie zijn. Natuurlijk, ze maken veel meer uren dan de doorsnee burger, maar daarin staan ze niet alleen: van 'kleine' middenstanders en diverse medici mag aangenomen worden dat zij qua werkuren predikanten evenaren, zo niet overtreffen. Verder mag uit het vervolg blijken dat predikanten het zwaar hebben, maar uit bovenstaande gegevens blijkt dat zij dit delen met de andere contactuele beroepen. Het is goed deze relativering bij het vervolg van deze studie vast te houden. Met een zielige opstelling van predikanten: 'Wij hebben het zo zwaar!' is niemand gebaat.⁷⁵ Maar we bewijzen elkaar ook geen dienst als we de problemen ontkennen. En problemen zijn er, kan uit het nu volgende blijken.

4.2 Geen afgebakende taak

Rolonduidelijkheid is een van de factoren die een burnout kunnen veroorzaken.⁷⁶ Dat is geen bemoedigende uitspraak als we naar predikanten kijken. Hun taak is namelijk vrij onduidelijk. Er kan dan ook gesproken worden van een 'diffuus' beroepsbeeld,⁷⁷ of ook van 'de ongestructureerdheid van het werk'.⁷⁸ Het is waar, d.m.v. het bevestigingsformulier en de beroepsbrief krijgen predikanten een werk-instructie mee. Maar goed beschouwd worden hun daarmee alleen enkele hoofdtaken aangewezen.

⁵⁸ Schaufeli 1990.

⁵⁹ Schaufeli 1990, p.7.

⁶⁰ Schaufeli 1990, p.9.

⁶¹ Schaufeli 1990, p.212.

⁶² Kruijne e.a. 1984, p.6; verg. Brouwer 1995, p.198.

⁶³ Schaufeli 1990, p.98,125.

⁶⁴ Schaufeli 1990, p.141-142.

⁶⁵ Schaufeli 1990, p.125.

⁶⁶ Schaufeli 1990, p.97.

⁶⁷ Schaufeli 1990, p.127,140-141.

⁶⁸ Schaufeli 1990, p.125,127.

⁶⁹ Schaufeli 1990, p.22.

⁷⁰ Schaufeli 1990, p.98,125.

⁷¹ Schaufeli 1990, p.23.

⁷² Schaufeli 1990, p.135-137.

⁷³ Schaufeli 1990, p.98,25.

⁷⁴ Schaufeli 1990, p.23,139-140.

⁷⁵ Verg. Van den Berg e.a. 1992, p.56.

⁷⁶ Verg. Brouwer 1995, p.187.

⁷⁷ Steck 1974, p. 10.

⁷⁸ Oortgiesen 1995, p.178.

Je zou kunnen zeggen dat de twee genoemde documenten enkel de buitengrenzen aangeven: in kerkdiensten voorgaan, catechetisch onderricht geven, huisbezoeken afleggen en bestuurlijk werk verrichten. Onduidelijk blijft wat dit in de praktijk van het dagelijks werk concreet betekent.

Complicerend is allereerst dat een deel van deze taken ook door anderen wordt verricht, zoals bezoeken afleggen en bestuurlijk werk doen, en soms ook catechetisch onderricht. Wat is dan precies het eigene van het aandeel van de predikant in vergelijking met het aandeel van hen die op de genoemde punten z'n collega's zijn?⁷⁹ Onhelder is ook de kwantitatieve verdeling van z'n werkuren. Natuurlijk, de kerkdiensten, catechisaties en vergaderingen liggen vast. Maar hoeveel tijd kan hij besteden aan de voorbereiding van deze vaste uren? En hoe zit het met de kwantitatieve verhouding van deze uren met de tijd die hij aan bezoeken dient te besteden? En hoeveel tijd mogen de vele andere werkzaamheden van hem innemen, zoals het administreren van afgelegde bezoeken, het schrijven van kerkblad-kopij, het voorbereiden en houden van bijzondere bijeenkomsten enz.? Een laatste knelpunt: het onoverzienbare van het werk maakt het onontkoombaar dat predikanten prioriteiten stellen, "maar welke en volgens welke criteria?" En: "wie stelt de criteria?"⁸⁰

Al deze vragen geven aan: predikanten hebben geen afgebakende taak. Maar tegelijk lijkt het er wel op dat zij een grote mate van autonomie hebben: hun tijdsindeling mogen ze voor een groot deel zelf bepalen. Op zich is dat waar. Men spreekt dan ook terecht van "een aanzienlijke vrijheid van handelen" van predikanten,⁸¹ waarbij ze "weinig sociale controle" ontmoeten.⁸² Toch is die vrijheid beperkt.⁸³ Met een zeker goed recht kan dan evengoed gesproken worden van "een tamelijk hoge mate van verplichting in de werkzaamheden".⁸⁴ Ik noemde net al de vele uren die elke week vast in de agenda gepland staan. Daarnaast hebben predikanten te maken met de claim die uitgaat van verwachtingen die (zij denken dat) gemeenteleden en kerkenraadsleden hebben. Bovendien hebben zij ook zelf een bepaalde visie op wat zij vinden dat ze eigenlijk zouden moeten doen - wat weer niet hoeft te harmoniëren met de (vermeende?) verwachtingen vanuit de gemeente.⁸⁵ Door dit alles zijn predikanten dus beslist niet zo vrij in hun tijdsindeling: weer een burnout-bevorderende factor. Tegelijk maakt dit aspect nog eens duidelijk hoe lastig het voor hen is om goed zicht te krijgen op de precieze inhoud en omvang van hun werk.

4.3 Belastende contacten

Het intensieve contact met de cliënten is een andere factor die burnout kan veroorzaken. Ook die risicofactor is bij predikanten aanwezig.⁸⁶

Al is het voeren van gesprekken maar een deel van hun werk (blijkens onderzoek ongeveer een kwart van het geheel,⁸⁷), een feit is dat gesprekken vaak veel van de predikant vragen. Om iets te noemen: intensief luisteren en ter zake reageren vragen energie; de aangesneden thema's kunnen veel bij predikanten oproepen: ze komen nu eenmaal telkens in aanraking met "het gebrekkige en vergankelijke, met wat door schuld in duigen is gevallen",⁸⁸ want dat hoort bij hun predikantschap: meevoelen met de lijdende mens.⁸⁹ Ten slotte wordt door gemeenteleden veel van hen verwacht, al zou het alleen al zijn wat de relevantie van het geloof is voor hun probleem.⁹⁰ Dat kan een hele belasting voor predikanten zijn,⁹¹ temeer omdat zij zichzelf vaak onzeker voelen over hun twijfelachtige vakbekwaamheid in vergelijking met de specialisten op het gebied van hulpverlening.⁹²

Daar komen nog twee verzwarende omstandigheden bij, die uniek zijn voor de situatie van de predikant: buiten het gesprek om komt hij z'n gesprekspartners bij diverse gelegenheden weer tegen, bijvoorbeeld in de kerkdienst; daarnaast is hij in principe altijd oproepbaar, maar daarmee komen we bij een volgend thema.

4.4 Geen scheiding tussen werk- en woonplek

Het belastende van de contacten - een risicofactor inzake burnout - wordt nog eens vergroot doordat werk- en woonplek bij de predikant voor een groot deel samenvallen.⁹³ Buiten Nederland komt het voor dat men probeert het wonen en werken van de predikant zoveel mogelijk te scheiden, bijvoorbeeld door de predikant aparte kantoorruimte te geven.⁹⁴ Ik betwijfel of deze professionalisering wenselijk en passend is bij iemand die in de Bijbel met de metafoor 'herder' wordt aangeduid. Mijns inziens strookt het niet met het herderschap om alleen op kantooruren bereikbaar te zijn. Maar afgezien daarvan: het is een feit dat in Nederland wonen en werken bij predikanten nog altijd voor een groot deel op dezelfde plek plaatsvindt met alle druk van dien.

⁷⁹ Verg. Scholten 1983, p.4.

⁸⁰ Hendriks e.a. 1988, p.410.

⁸¹ Keizer 1988, p.104; verg. Brouwer 1995, p.189.

⁸² Kruijne 1983, p.54.

⁸³ Dettmar 1986, p.158.

⁸⁴ Scholten 1983, p.2.

⁸⁵ Verg. Kaptein 1966, p.45-52; Berger e.a. 1968, p.38, 76-77; Neidhart 1971, p.38, 40; Stammler/Janowski 1980, p.8; Schippers 1983, p.99; Van Delden 1992b, p.153-154; Oortgiesen 1995, p.178.

⁸⁶ Verg. hiertegenover: Brouwer 1995, p.189.

⁸⁷ Scholten 1983, p.7.

⁸⁸ Daiber 1980, p.12.

⁸⁹ Wille 1985, p.6; Rau 1984, p.677.

⁹⁰ Verg. Wille 1985, p.10.

⁹¹ Van Delden 1992a, p.19, 21-22; daartegenover: Van den Berg 1992, p.54.

⁹² Stammler/Janowski 1980, p.9.

⁹³ Leuenberger 1966, p.232; Enzner-Probst 1988, p.27; Josuttis 1990, p.449.

⁹⁴ Zie Steck 1985, p.127.

Toegegeven, de claim die van buitenaf, meestal via de telefoon, de pastorie binnenkomt, is in uren gerekend niet zo heel groot. Maar de mogelijkheid dat elk moment zich iemand met problemen kan aandienen, geeft een gevoel van onvrijheid. Verder betekenen de binnenkomende gesprekken een verstoring van de aandacht voor het op dat moment lopende werk: een extra belasting.⁹⁵ En dan te bedenken dat het werk toch al zo verbrokkeld is: men heeft maar heel weinig kans "om enigszins langdurig en ongestoord op eenzelfde plaats met eenzelfde werkzaamheid bezig te zijn".⁹⁶

Deze "tamelijk nauwe verwevenheid van beroepsleven en persoonlijk leven"⁹⁷ heeft ook als gevolg dat de werktijd moeilijk getermineerd kan worden.⁹⁸ Zo ligt er op het bureau van een predikant altijd wel iets dat naar zijn idee eigenlijk nog afgehandeld zou moeten worden; ook bevatten de gegevens waar hij thuis over beschikt heel wat impliciete oproepen om er weer op uit te gaan. Daardoor dient zich nooit het moment aan dat hij de deur van z'n werkkamer achter zich kan sluiten met het argument: "Voor vandaag ben ik klaar met m'n werk."⁹⁹ Elke keer weer moet hij (op grond waarvan?) zelf beslissen of hij stopt.

Deze situatie maakt duidelijk waarom het geven van onverdeelde aandacht aan het eigen gezin en aan zichzelf voor een predikant geen vanzelfsprekend iets is. Daarvoor moet hij de altijd doorlopende claim van het werk weerstaan; ook moet hij zich dan afschermen voor de claim van gemeenteleden. En al lukt hem dat, dan is daar nog het probleem om emotioneel los te komen van het werk. Kortom, het is in verschillende opzichten lastig om voldoende distantie te scheppen tot z'n werk.¹⁰⁰ Anders geformuleerd: "Het bezig zijn als pastor (...) legt zo'n sterk beslag op de tijd en inzet van de pastor dat er bijna geen ruimte meer is voor een eigen bestaan naast het werk", wat in feite een "vervreemding van de persoon" betekent.¹⁰¹

4.5 Te weinig steun van kerkenraad en collega's

Een belangrijke factor die oorzaak kan zijn van burnout, is ten slotte ook het gebrek aan sociale ondersteuning. Ook dat verschijnsel valt aan te wijzen bij predikanten. Allereerst is het een feit dat predikanten zich meestal een solist voelen.¹⁰² Zelfs als iemand een plaatselijke collega heeft, is de onderlinge opstelling vaak weinig open en collegiaal: rivaliteit en jaloezie komen veel voor.¹⁰³

Ook de sociale ondersteuning door de kerkenraad laat vaak te wensen over. Uiteraard kent de gereformeerde kerkorde artikel 81: de ambtsdragers "zullen (...) elkaar inzake de bediening van hun ambt aansporen en vriendelijk terechtwijzen". In het kader van dit artikel krijgen predikanten vaak goede feedback. Ook zijn er altijd losse kerkenraadsleden die veel voor hun predikant betekenen. Intussen is het een feit dat de relatie tussen predikant en kerkenraad per definitie problematisch is. Naar mijn oordeel komt dit mee hierdoor dat een kerkenraad tegenover z'n predikant drie rollen heeft:

- In zekere zin is de kerkenraad werkgever van de predikant.¹⁰⁴ Zo bepaalt de kerkenraad het tractement c.a. van de predikant; ook oefent de kerkenraad toezicht uit op het werk van de predikant, terwijl de predikant verplicht is zich tegenover de kerkenraad te verantwoorden.

- Daarnaast ervaren vele kerkenraadsleden zich in zekere zin als werknemers van de predikant. Door z'n opleiding en voltijds ambtsdrager-zijn is hij immers de primus inter pares (de eerste onder zijns gelijken):¹⁰⁵ hij is voorzitter van de kerkenraad, heeft het totaaloverzicht en draagt een zekere eindverantwoordelijkheid. Om dit alles oefent hij grote invloed uit, terwijl hij qua taakverdeling en in andere opzichten vaak sturend optreedt.

- Ten slotte zijn de kerkenraadsleden in zekere zin collega's van de predikant: samen staan ze voor de gemeente, waardoor ze op voet van gelijkheid overleggen.

Tot driemaal toe schreef ik 'in zekere zin', want de relatie predikant-kerkenraad is zo eigensoortig dat die onmogelijk gelijk gesteld kan worden aan welke CAO-relatie ook. Hoe dit ook zij, de genoemde drie rollen lopen nog al eens storend door elkaar, met als gevolg dat een open gesprek over sommige thema's moeilijk is: de predikant spreekt de kerkenraad in de ene rol aan, maar die reageert vanuit een andere rol. Een voorbeeld: als een predikant met z'n kerkenraad wil doorpraten over z'n werkdruk, spreekt hij de kerkenraad aan als 'werkgever'. Vaak reageert een kerkenraad dan als werknemer ('Daar hebben we geen verstand van; dat zoekt hij zelf maar uit') of als collega's ('Hij moet niet zo moeilijk doen: wij hebben het ook druk').¹⁰⁶ Mee door deze rolonduidelijkheid bij de kerkenraad laat de sociale ondersteuning vaak te wensen over¹⁰⁷ - terwijl onderzoek heeft aangetoond dat vele predikanten hun werk als aantrekkelijker ervaren "naarmate zij meer steun ondervinden vanuit de kerkenraad".¹⁰⁸ Nu hij deze bevestiging nog al eens mist, is de predikant gevoelsmatig "een eenzame figuur".¹⁰⁹ Daiber spreekt van het "eilandbewustzijn": predikanten voelen zich geïsoleerd van hun omgeving.¹¹⁰

⁹⁵ Verg. Van Delden 1992a, p.19, 21.

⁹⁶ Scholten 1983, p.1; verg. Dahm 1971, p.206.

⁹⁷ Scholten 1983, p.1; verg. Riess 1973, 91.

⁹⁸ Lohse 1985, p.105, 130; Brouwer 1995, p.189-190.

⁹⁹ Verg. Hertzsch 1990, p.524.

¹⁰⁰ Verg. Steck 1974, p.14.

¹⁰¹ Kruijne e.a. 1984, p.5.

¹⁰² Verg. Kaptein 1969, p.269; Brouwer 1995, p.191.

¹⁰³ Winkler 1983, p.524; Steck 1991, p.317; Brouwer 1995, p.193-194.

¹⁰⁴ Verg. Baschang 1985, p.26.

¹⁰⁵ Zie Kruijne e.a. 1984, p.12.

¹⁰⁶ Verg. Van Delden 1992a, p.19.

¹⁰⁷ Verg. Keizer 1988, p.37.

¹⁰⁸ Keizer 1988, p.122.

¹⁰⁹ Faber 1980, p.105.

¹¹⁰ Daiber 1980, p.13.

5 Het onderzoek van GIDS

5.1 Iets over de voorgeschiedenis van het onderzoek

Blijkens hoofdstuk 4 geeft het werk van de predikant zoveel druk dat hij vatbaar is voor burnout. En inderdaad blijkt de stress nogal wat predikanten de baas te worden. Zo meldt Keizer dat de aanleiding tot zijn onderzoek "ligt in de ervaring dat steeds meer predikanten moeite hebben hun werk vol te houden."¹¹¹ Blijkens z'n onderzoeksgegevens is er "een groeiend aantal gevallen waarin de draaglast de persoonlijke draagkracht te boven gaat".¹¹² Die gegevens maken ook duidelijk "dat: een toenemend aantal predikanten het ambt vaarwel zegt, steeds meer predikanten de hulp inroepen van daartoe aangestelde begeleiders, predikanten steeds vaker vervroegd hun taak neerleggen vanwege fysieke en mentale vermoeidheid en predikanten die in hun gemeente dreigen vast te lopen in frustraties en conflicten vaak niet of nauwelijks de kans krijgen om nog eens elders opnieuw te beginnen".¹¹³

Nu is het een feit dat Keizer e.a. bij hun onderzoeken alleen predikanten hebben betrokken uit de Nederlandse Hervormde Kerk en uit de Gereformeerde Kerken (synodaal). Maar hoe zit het met de predikanten uit de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt)? We kunnen de illusie koesteren: de situatie zal bij hen vast minder somber zijn, want zij werken in een gemeenschap waarin ondanks alle detailverschillen geen sprake is van pluralisme in geloofsopvattingen, terwijl er ook geen gecompliceerd proces gaande is als Samen op Weg. Inderdaad hangen de problemen onder Nederlandse hervormde en gereformeerd synodale predikanten voor een deel ook samen met het pluralisme in het geloven, want juist daardoor belanden predikanten "gemakkelijk in een spervuur van uiteenlopende, soms botsende verwachtingen omtrent de wijze waarop zij invulling geven aan hun rol en taak".¹¹⁴ Intussen kan duidelijk zijn dat de stressoren, vermeld in hoofdstuk 4, nagenoeg volledig losstaan van een probleemveld als pluralisme: ze zijn eigen aan het werk van de predikant als zodanig. Alleen daarom al ligt het voor de hand te veronderstellen dat ook vrijgemaakte predikanten inzake burnout in de gevarenzone (kunnen) zitten. En inderdaad, zulke signalen zijn de afgelopen tijd door al meer mensen opgevangen. Zo schreef Van Delden in 1992: "Is er wat aan de hand met onze predikanten? Ik denk het wel: er zijn veel predikanten (naar men zegt momenteel ongeveer 30!) oververmoeid, overspannen, of zelfs depressief of in psychotherapie."¹¹⁵

Omdat in bredere kring vragen leefden over de situatie van de vrijgemaakte predikanten, ben ik erin gestimuleerd in het kader van m'n doctoraalstudie onderzoek te laten doen naar hun werkdruk. Dit onderzoek is (door enkele instanties gesubsidieerd) verricht door het 'Gereformeerd Instituut voor Diensten en Scholing' (afgekort: GIDS). Dit instituut heeft diverse verbindinglijnen met het GHBO in Zwolle, waarom ook studenten daarvan een substantiële bijdrage hebben geleverd bij de uitvoering van het onderzoek.

5.2 Enkele conclusies uit het onderzoek

Het onderzoek dat GIDS eind 1993 heeft afgesloten, heeft uitkomsten opgeleverd die parallel lopen met wat in hoofdstuk 4 is aangegeven.¹¹⁶ Voor de details hiervan verwijs ik naar het rapport zelf, dat intussen gepubliceerd is.¹¹⁷ Ik volsta ermee conclusies uit het GIDS-rapport weer te geven, waarin op grond van het onderzoek kort wordt aangeduid waar de problemen voor gereformeerd vrijgemaakte predikanten liggen:

- "Het beroepsbeeld of ambtsbeeld van gereformeerde predikanten is niet duidelijk, zowel voor predikanten zelf als voor hun omgeving." Er is nogal wat verwarring "over wat nu precies tot de taken en verantwoordelijkheden van (een) predikant behoort en hoe hij dat moet invullen en organiseren. De predikant heeft te maken met een verscheidenheid aan verwachtingen (...) Als gevolg hiervan ontstaat bij velen rolverwarring". (G,55)¹¹⁸

- "Van de gereformeerde predikanten staat een groot gedeelte onder druk. Een deel van hen kan het maar net aan, een ander deel meldt het eigenlijk niet aan te kunnen. Er is sprake van stress." Als interne stressoren worden dan onder andere genoemd: "hoge normen die vaak niet expliciet zijn; rolonduidelijkheid: wat wordt van mij (in deze situatie) verwacht; tekort aan voldoende vaardigheden." De externe stressoren zijn onder andere: "irreële verwachtingen (van) gemeenteleden, voortdurend beschikbaar moeten zijn." (G,55-56)

- "Velen ervaren het beroep als steeds zwaarder wordend." Daarbij "speelt niet zozeer het aantal uren een rol, maar meer de beleving van de werkzaamheden tegen de achtergrond van de totale werksituatie". (G,56)

Deze conclusies, gebaseerd op het uitgevoerde onderzoek, maken duidelijk dat evengoed bij gereformeerd vrijgemaakte predikanten de situatie rond hun werk problematische kanten heeft. Vandaar dat maar liefst 66,3% van de respondenten (108 predikanten) van mening is dat het werk eigenlijk te veel van hen vraagt, waarbij 22 predikanten (13,5%) uitspreken dat ze het niet aankunnen (G,104).

¹¹¹ Keizer 1988, p.12.

¹¹² Keizer 1988, p.22.

¹¹³ Keizer 1988, p.105; verg. Brouwer 1995, p.181.

¹¹⁴ Keizer 1988, p.11.

¹¹⁵ Van Delden 1992a, p.18.

¹¹⁶ GIDS 1993. Deze versie is alleen in kleine kring uitgereikt en bevat in het interviewdeel materiaal dat ter wille van de anonimiteit ontbreekt in de gepubliceerde versie, zie noot 117.

¹¹⁷ De titel van het uitgegeven rapport is: *Onderzoek naar de werkdruk van gereformeerde predikanten*, Zwolle 1996.

¹¹⁸ Deze en alle volgende pagina-vermeldingen voorafgegaan door de hoofdletter G verwijzen naar het in noot 116 en 117 vermelde rapport van GIDS.

Vandaar ook dat op de vraag "Als u nu opnieuw een beroep mocht kiezen, zou u dan weer predikant worden?" aldus werd gereageerd: 84%: ja, 8%: nee (= 13 respondenten), terwijl 8% deze vraag niet heeft beantwoord of beide antwoordmogelijkheden heeft ingevuld (G,110). Geen wonder dat 34,4% er wel eens aan denkt te stoppen met het predikantschap als de mogelijkheid zich zou voordoen (G,111).

5.3 Een vervolg op het onderzoek: bezinning op de werkhouding

Het kan duidelijk zijn: de gegevens van het GIDS-onderzoek vragen om een vervolg in de vorm van verdere studie. De onderzoekers van GIDS bevelen mij als opdrachtgever van het onderzoek aan om een eerste aanzet "te geven tot het ontwikkelen van een ambtsprofiel". Daarbij maken zij melding van vier aspecten: een opsomming van de ambtstaken die als regel in de uitoefening van het ambt voorkomen; de voorwaarde waaraan predikanten moeten voldoen om die ambtstaken te kunnen uitvoeren, en wel in termen van kennis, vaardigheden en attitude; een principiële fundering van het ambtsprofiel; ten slotte: een toetsing van dat ambtsprofiel aan de praktijk (G,58).

De uitkomst van het GIDS-onderzoek alsook wat ikzelf met name in 4.2 ('Geen afgebakende taak') heb vermeld, rechtvaardigt de gedachte dat het ontwikkelen van een ambtsprofiel broodnodig is. Toch heb ik daarvoor niet gekozen om de simpele reden dat deze taakstelling naar mijn inschatting de grenzen van een eerste studie te buiten gaat. Ik kies daarom voor een beperkt maar tegelijk veelomvattend aspect van het ambtsprofiel: de werkhouding van de predikant. Niet voor niets wijst Eadie erop dat bij werkdruk "de beslissende factor is de persoonlijkheid van de predikant en de manier waarop hij uiterlijke voorwaarden waar- neemt en daarop reageert". En verderop zegt hij: "Oppervlakkig beschouwd schijnt de predikant het slachtoffer te zijn van onoverkomelijke hindernissen en frustraties, die van buiten stammen. Hoewel deze uiterlijke druk zeker reëel genoeg is, komt het toch erop aan op welke manier de predikant zulke omstandigheden waarneemt en daarop reageert. Het werkelijke probleem is de manier waarop hij deze uiterlijke feiten op zichzelf en op z'n zelfbeeld betreft." ¹¹⁹ Al is dit vanwege de invloed van de uiterlijke stressoren al te boud gezegd, ¹²⁰ toch kan tot op zekere hoogte ingestemd worden met Epictetus: "Mensen worden niet in verwarring gebracht door de dingen, maar door de kijk die ze erop hebben." ¹²¹

Ook de uitkomsten van het GIDS-onderzoek maken mijns inziens duidelijk dat de werkdruk voor een groot deel bepaald wordt door de manier waarop een predikant met z'n werk en daarbij ook met zichzelf omgaat. ¹²²

Bij de bezinning op deze werkhouding moeten we rekenen met twee dimensies:

- De verticale dimensie: als gelovige en ambtsdrager is een predikant afhankelijk van God met zijn Woord.

- De horizontale dimensie: als mens is een predikant afhankelijk van allerlei creatuurlijke wetmatigheden met hun grenzen en mogelijkheden, terwijl hij als zondaar beperkt is in z'n gehoorzamen aan God met zijn Woord.

Willen we rechtdoen aan de verschillende aspecten van de werkhouding van de predikant, dan is het noodzakelijk deze beide dimensies aan de orde te laten komen.

5.4 Beperkende opmerkingen bij de bezinning op de werkhouding

Voordat ik het in het tweede deel van deze studie ga hebben over de werkhouding moet ik in twee opzichten beperkende opmerkingen maken.

a) *Geen psychologische studie*

M'n bedoeling is niet om de predikant psychologisch te bezien. Daarmee zeg ik niet dat ik psychologische gegevens wil negeren. Die zijn juist een bruikbare hulp om beter zicht te krijgen op de feitelijke werkhouding en kunnen bovendien op ideeën brengen over de normatieve werkhouding.

Wie de predikant toch psychologisch wil doorlichten, moet werken met termen als identiteit en attitude. Omdat binnen de zogeheten praktische theologie hierover uitvoerig geschreven is, wil ik daar iets over opmerken:

Identiteit

Volgens Heitink bedoelt dit begrip "een gevoel van persoonlijke eenheid uit te drukken". Het is "een intens gevoel dat men op bepaalde ogenblikken kan ervaren: 'Dit is mijn ware ik!'" ¹²³ Op de predikant toegespitst: "Onder de identiteit van de pastor verstaan we dat een vrouw of man, als mens, gelovige en theoloog zichzelf kan zijn in haar of zijn rol als pastor." ¹²⁴ Schippers omschrijft het zo: "Het bewuste gevoel een persoonlijke identiteit te hebben is gebaseerd op twee gelijktijdige observaties: a. de waarneming van het eigen bestaan in ruimte en tijd als één en hetzelfde en als continue; b. de waarneming van het feit dat anderen dit een-en-hetzelfde-zijn en deze continuïteit erkennen." ¹²⁵

Duidelijk kan zijn dat we hier te doen hebben met een realiteit die meer omvat dan in deze studie aan de orde komt. Het thema van het tweede deel, de werkhouding van de predikant, heeft ongetwijfeld wel met de identiteit van de pastor te maken maar alleen als één aspect ervan. Het begrip identiteit kan ik verder dan ook laten rusten. ¹²⁶

¹¹⁹ Eadie 1974, p.403,406.

¹²⁰ Kruijne 1977, p.192.

¹²¹ Lindijer 1984, p.158.

¹²² Verg. Schaufeli 1990, p.215.

¹²³ Heitink 1977, p.16.

¹²⁴ Heitink 1993, p.294.

¹²⁵ Schippers 1983, p.102.

¹²⁶ Verg. Riess 1973, p.83-87; Kruijne 1977, p.37-68.

Attitude

Volgens Vossen wordt in de Klinische Pastorale Vorming (KPV) hiermee bedoeld op "een fundamentele verstandhouding van de mens met de hem omringende werkelijkheid in relatie tot de diepere vragen van het bestaan." Binnen de psychologie heeft attitude een beperktere betekenis: "een georganiseerd en min of meer stabiel geheel van opvattingen en affecties ten aanzien van een of ander object of situatie" alsook "een handelingstendentie ten opzichte van dat object of situatie". Anders dan in de KPV wordt met het attitude-begrip "niet een alomvattende instelling ten opzichte van het bestaan (...) bedoeld, maar de opvattingen en emotionele waarderingen met betrekking tot meer concrete elementen in het bestaan". Attituden "hebben wel rechtstreekse invloed op gedragsintenties, maar of deze intenties ook tot het bedoelde gedrag leiden, is van tal van andere, limitatieve factoren afhankelijk".¹²⁷ Vanwege deze verschillen in het attitude-begrip en vanwege het complexe karakter ervan heb ik ervoor gekozen deze term niet te gebruiken. In plaats daarvan hanteer ik het meer gewone woord 'houding'.

b) Geen verandering van de situatie

Ten overvloede moet ook nog dit opgemerkt worden: de problematiek die bij predikanten bestaat, is niet opgelost als zij tot een betere werkhouding zijn gekomen. Immers, daarmee zijn de stressoren uit hun werk (zie hoofdstuk 4) nog niet verdwenen. Ook garandeert een goede werkhouding niet de nodige deskundigheid en vaardigheden.

Een onderwerp apart is dat verschillende auteurs over de werkdruk van de predikant kritisch kijken naar de huidige ambtelijke structuur. De één benadrukt dat de tegenwoordige pastor niet zonder meer uit het Nieuwe Testament afgeleid kan worden, waarom hij nieuwe concepten wettig acht.¹²⁸ De ander kiest voor een functionele benadering van het ambt; naar zijn mening hebben instituten geen doel in zichzelf maar ontlenen ze hun bestaansrecht aan hun taak.¹²⁹

Waarom het mij hier gaat, is dat erkend moet worden dat een betere geloofshouding nog geen betere situatie oplevert: de problematische aspecten van die situatie kunnen iemand altijd nog in het nauw brengen. Intussen blijft het nastreven van een betere geloofshouding de moeite waard: daardoor kan een predikant beter met de moeiten van z'n situatie omgaan en is hij er beter tegen bestand; ook heeft hij dan meer spankracht om te proberen in die situatie zo nodig veranderingen aan te brengen.

5.5 Gegevens van het GIDS-onderzoek betreffende de persoon van de predikant

Zoals gezegd kies ik ervoor me in het vervolg van m'n studie te bezinnen op de werkhouding van de predikant. In het GIDS-onderzoek staan tal van gegevens die op de een of andere manier in relatie staan of in elk geval gebracht kunnen worden met dit thema van bezinning. Laat ik een en ander op een rij zetten, waarbij ik onderscheid maak tussen cijfermatige enquête-uitslagen (a) en persoonlijke uitlatingen (b).

a) Cijfermatige enquête-uitslagen

- 1 Een op de vijf (= 34) respondenten erkent dat hij "de laatste vijf jaar wel eens langer dan vier weken om gezondheidsredenen uit de roulatie (is) geweest". (G,74)
- 2 22,1% besteedt geen tijd aan studie; de meeste respondenten 3-4 uren per week. (G,80)
- 3 Het aantal werkuren per week: "Het zwaartepunt ligt tussen de 55 en 65 uren per week." (G,84)
46,6% vindt dat deze werkweek te lang is en is daarmee niet tevreden. (G,121)
- 4 a "Van de respondenten vindt 81,6% dat zijn vrouw hem in hoge mate steunt, 11% vindt dat zijn vrouw hem in geringe mate steunt." (G,95)
b 57,6% is helemaal eens met de enquêtestelling: "De huidige generatie domineesvrouwen is minder bereid het ambt van haar man voorrang te geven dan de oudere generatie domineesvrouwen." (G,96)
c Enquêtestelling: "Een domineesvrouw dient te allen tijde beschikbaar te zijn om haar man terzijde te staan. 25,2%: (helemaal) mee eens; 74,8%: (helemaal) mee oneens. (G,97)
- 5 a 71,1% "is van mening dat het werk weinig of geen invloed op de aandacht voor het gezin heeft." 20,9% vindt dat het werk veel invloed heeft, waardoor er absoluut te weinig aandacht voor het gezin is. (G,99)
b Enquêtevraag: "Ondervinden uw huisgenoten er hinder van, dat constant de mogelijkheid bestaat dat er beslag op u gelegd wordt?" 84% valt in de antwoordcategorieën 'soms' en 'regelmatig'. (G,101)
- 6 Enquêtevraag: "Vindt u dat u continu bereikbaar moet zijn? 42,9% (70 predikanten): 'ja'. (G,100)
- 7 66,3% van de respondenten (108 predikanten) "is van mening dat het werk te veel van hen vraagt", verdeeld in twee groepen: 13,5% (22 predikanten) kan het niet en 52,8% kan het wel aan. (G,104)
- 8 86,5% is "van mening dat het ambt de afgelopen decennia zwaarder is geworden". (G,105)
- 9 Enquêtevraag: "Voelt u zich eindverantwoordelijk voor het functioneren van de gemeente?" 40,5%: 'ja'. Tegelijk vindt 30,1% dat de verantwoordelijkheid meer van hen vergt dan zij eigenlijk aan- kunnen. (G,106-107)
- 10 Enquêtevraag: "Heeft u wel eens het idee dat u er menselijkerwijs alleen voorstaat?" 23,9%: 'vaak'. (G,108)

¹²⁷ Vossen 1991, p.178-180; verg. Firet 1974, p.263-270; Roscam Abbing 1980, p.390-391.

¹²⁸ Zie Neidhart 1971, p.35-36; Dahm 1971, p.207.

¹²⁹ Krusche 1972, p.32-34.

- 11 Enquêtevraag: "Gegeven: 'het opleidingsniveau in de gemeente is hoger dan vroeger'. Is daardoor naar uw mening voor wat betreft het predikantschap meer nadruk komen te liggen op het hebben een 'sterke persoonlijkheid' dan op het hebben van 'kennis'?" 58,9%: 'ja'. (G,109)
 - 12 Enquêtevraag: "Ziet u uw ambt als een roeping van God. Twee predikanten reageren hierop met 'nee'. (G,112)
 - 13 Enquêtevraag: "Voelt u zich als predikant wel eens verplicht dingen te zeggen (...) waar u als persoon niet helemaal achter staat?" 28,8%: 'ja'; voor 14,1% van hen levert dit hinderlijke spanningen op. (G,113-114)
 - 14 Enquêtevraag: "Vindt u dat u wel eens faalt ten opzichte van de gemeenteleden?" Op drie na beantwoorden alle respondenten dit met 'ja'; voor 57,1% van hen levert dit falen hinderlijke spanningen op. (G,115-116)
 - 15 51,5% ervaart kritiek op preken en/of pastoraat als stimulerend, terwijl 35% reageert: "vervelend, heb ik last van". (G,117)
 - 16 Enquêtevraag: "Heeft u wel eens contact met uw collega's voor advies en/of ondersteuning?" 4,9%: nooit, 77,3%: af en toe, 17,2%: vaak. "Deze 17,2% is o.i. laag gezien de 58 predikanten (CvdL: = 35,5%, G,68) die in een gemeente werkzaam zijn met meer dan één predikant." (G, 118)
- b) *Persoonlijke uitlatingen:*
- 17 Bij de enquêtevraag: "Welke categorie kost u naar uw mening relatief te veel uren?" onder andere deze twee opmerkingen: "Geen enkele categorie is te veel; wat werkelijk gedaan moet worden, moet gewoon, desnoods in de nacht nog;" en: "Wat is te veel; het kan nooit te veel zijn." (G,94)
 - 18 Bij de enquêtevraag: "Ondervinden uw huisgenoten er hinder van, dat constant de mogelijkheid bestaat dat er beslag op u gelegd wordt?" (zie 5b) onder andere het commentaar van iemand "dat hij niet weet of het gezin wel iets te vinden heeft." (G,101)
 - 19 Bij de enquêtevraag: "Welke uitspraak is op u van toepassing? Mijn werk vraagt te veel van mij (...)" onder andere twee opmerkingen: "Waarom de vraag: te veel?" En: "Alleen God weet wat te veel is." (G,104)
 - 20 In verband met de vraag over het zwaarder geworden zijn van het ambt deze opmerking: "De dominee wordt meer gezien als 'mens' (door de gemeente), maar moet toch perfect dominee zijn." (G,105).
 - 21 Op een enquêtevraag waarin sprake is van omgaan met kritiek, wordt onder andere gereageerd: "Als predikant hoef je niet om te gaan met kritiek." (G,130) Aan de enquête toegevoegde opmerkingen, namelijk 22-24:
 - 22 "Ik denk dat de predikant met al zijn werkdruk niet moet vergeten dat hij dagelijks de tijd moet nemen om 'bij de Here te zijn' (...) Met werkdruk omgaan is onder andere ook leren je werk met God door te nemen." (G,151)
 - 23 "Spanningen zitten vaak in het alleen ervoor staan en niet in de hoeveelheid werk." (G,151)
 - 24 "Niet het aantal uren alswel de volgende zaken maken het ambt zwaar (G,151):
 - a onverschilligheid in de dienst des Heren;
 - b je preekt tegen de klippen op en je denkt: wat haalt het uit;
 - c er is zoveel nood dat je vaak het idee hebt: ik kom tijd te kort, wat weer een schuldgevoel geeft.
 - d grote lautheid en ontzettend weinig kennis bij catechisanten (...)."

5.6 Probleemstellingen betreffende de werkhouding van de predikant

In hoofdstuk 2 is geconstateerd dat de maatschappelijke ontwikkelingen gevolgen hebben voor het functioneren van de predikant. Dit komt overeen met de beleving van veel gereformeerd vrijgemaakte predikanten: naar hun zeggen is hun taak door alle veranderingen zwaarder geworden (zie nr. 8 uit 5.5); ook oordelen zij dat het tegenwoordig meer aankomt op de predikant als méns, als persón (zie nr. 11 en 20 uit 5.5). Dat maakt duidelijk hoe nodig het is zich te bezinnen op de verschillende aspecten van hun werkhouding. Ook de verdere gegevens van het onderzoek roepen vragen op in hoeverre de geënquêteerde predikanten op een goede manier omgaan met hun werk(druk).

Concreet:

- Beleven ze (de structurering van) hun werksituatie als iets dat door hen te beïnvloeden is? (verg. nr. 3 en 17 uit 5.5; zie daarover hoofdstuk 6)
- Is het in hun leven geïntegreerd dat ze door de macht van de zonde per definitie werken binnen smalle marges? (verg. nr. 6, 19 en 24a,b,d uit 5.5; zie daarover hoofdstuk 7)
- Is het in hun leven geïntegreerd dat ze altijd te maken hebben met hun eigen tekorten? (verg. nr. 13-15, 20 en 21 uit 5.5; zie daarover hoofdstuk 8)
- Heeft het afdoende invloed op hun zelfbeeld en hun optreden dat God hun Schepper is en dat Hij hen bevrijd heeft van slavernij? (verg. nr. 1, 3, 5a-b, 14-15, 18-19, 21 en 24c uit 5.5; zie daarover hoofdstuk 9)
- Werkt het feit van hun geroepen-zijn voldoende door, als stimulans én als steun? (verg. nr. 12-13 uit 5.5; zie daarover hoofdstuk 10)
- Realiseren zij zich het beperkte van hun inzet in vergelijking met het beslissende van wat God doet? (verg. nr. 6-7, 9-10, 16 en 23 uit 5.5; zie daarover hoofdstuk 11)
- Doen ze voldoende recht aan mensen? (verg. nr. 15-16 en 21 uit 5.5; zie daarover hoofdstuk 12)
- Leven ze voldoende gericht op God? (verg. nr. 2 en 22 uit 5.5; zie daarover hoofdstuk 13)
- En min of meer als bijlage: is hun huwelijkspartner een stimulans voor hen? (verg. nr. 4a-c en 18 uit 5.5; zie daarover hoofdstuk 14.3)

In het tweede deel van deze studie wil ik op deze vragen nader ingaan.

II DE WERKHOUING VAN DE PREDIKANT: DIAGNOSE EN THERAPIE

Inleidende opmerkingen

In dit tweede deel van deze studie wil ik me erop bezinnen wat het voor predikanten, in hun houding tegenover hun werk met z'n druk, concreet betekent: "wordt hervormd door de vernieuwing van uw denken" (Rom. 12:2).

Wie deze oproep oppervlakkig beluistert, kan zich afvragen: legt Paulus niet te veel nadruk op het verstand, als zou daar de beslissing vallen? (verg. 14.1a) Het valt niet te ontkennen dat zijn oproep een cognitieve kleur heeft. Toch is het onjuist te menen dat de apostel bij z'n lezers erop aandringt zich rationeel tot de orde te laten roepen, in de verwachting dat zij van daaruit verder veranderen. Bij hem zijn 'hervorming' en vernieuwing realiteiten die alleen de Geest van Christus tot stand kan brengen (zie bijv. Rom. 8: 1-10). Anders geformuleerd: bij Paulus is het niet simpelweg de ratio die emotief inwerkt op het verdere functioneren van de mens, maar de Geest; Hij is het die de bevrijdende boodschap van de Bijbel een vernieuwend effect geeft op mensen. Tegelijk geldt dat mensen hierbij wel hun eigen verantwoordelijkheid hebben. Al gaat de Geest in het leven van Gods kinderen onweerstaanbaar zijn gang, hún taak is het dat ze zich voor de bijbelse boodschap ópenstellen; aansluitend aan Paulus: hun 'denken' moet zich aan die boodschap gewonnen geven. Op deze verantwoordelijkheid voor hun 'hervorming' doet Paulus in Romeinen 12 tegenover z'n lezers een beroep.

In het kader dáárvan wil ik in de volgende hoofdstukken predikanten het een en ander aanreiken. Zo wil ik mezelf en m'n collega's helpen bij de beleving van onze verantwoordelijkheid voor onze 'hervorming' voor zover die onze houding tegenover werkdruk betreft. De bezinning hierop zal dan ook met name cognitief van aard zijn, maar wordt gedragen door het geloof in Christus' Geest: op ons gebed wil Hij zo met ons doordenken bezig gaan dat dit helend gaat inwerken op heel onze persoonlijkheid. Natuurlijk moeten we de macht van de zonde niet over het hoofd zien (zie 14.1b). Maar de Geest kan dwars door alles heen bereiken dat we het bevrijdende van bijbelse bezinning gaan ervaren. Zo krijgt cognitieve bezinning bij de gratie van de Geest een uitwaaiend effect op de verschillende kanten van onze persoon met als resultaat: grotere weerbaarheid, zodat we ondanks alle werkdruk de stress de baas blijven.

Uit de aard van de zaak is de nu volgende bezinning toegesneden op de predikant, maar uit het vervolg zal blijken dat deze bezinning op veel punten eveneens van toepassing is voor andere werkers in met name contactuele beroepen. Het is voor predikanten nuttig dit feit op te merken: door hun vaak (noodgedwongen) solistisch opereren kan bij hen de gedachte postvatten dat zij in een volstrekt unieke situatie verkeren. Dit kan als gevolg hebben dat zij ook hun problemen als uniek ervaren, wat een gezonde omgang daarmee in de weg kan staan. Daarom kan het voor predikanten relativerend werken te weten dat ze veel van hun problemen met andere werkers delen (zie ook 4.1).

In hoofdstuk 6-13 komen acht aspecten van de pastorale werkhouding aan de orde. Elk hoofdstuk begint met gegevens van het GIDS-onderzoek. Daarop volgen telkens twee paragrafen met aandacht voor respectievelijk de diagnose en de therapie. Anders geformuleerd: ik confronteer me in m'n bezinning met tweeërlei:

- het feitelijke: de werkhouding zoals die (bedoeld of onbedoeld) bestaat blijkens verschillende onderzoeksresultaten en meer persoonlijke observaties; en
- het normatieve: de gewenste werkhouding zoals die kan worden afgeleid uit onze kerkelijke papieren en uit het bijbelse spreken over (gelovig) mens-zijn in een wereld waarin zonde en dood zich laten gelden.

In aansluiting op dit laatste formuleer ik in de opschriften van hoofdstuk 6-13 de acht aspecten van de werkhouding van de predikant in de vorm van een stelling, waaraan ik een kernwoord toevoeg. Ik ben me ervan bewust dat niemand de beleving hiervan ooit volledig realiseert. Ook is waar dat men in de beleving van het ene aspect van de werkhouding, bijvoorbeeld door z'n karakter en/of levensgeschiedenis, verder kan zijn dan in die van het andere aspect.¹³⁰ We hebben hier psychisch en geloofsmatig te doen met een levenslang groeiproces (zie ook 14.1).

Overigens, dat ik spreek over normativiteit heeft niet de bedoeling m'n verhaal een moralistisch karakter te geven, met de impliciete dreiging: 'Zo moet het, en anders...!' Die acht normatieve uitspraken willen vóór alles de ogen ervoor openen hoe aantrekkelijk het is in de lijn van de bijbelse boodschap om te gaan met jezelf en je werk.

Ten slotte: in de opsomming van de verschillende aspecten van de werkhouding van de predikant zit een zekere ordening: de eerste drie aspecten betreffen het zijn-in-de-wereld dat alle mensen gemeenschappelijk hebben (hoofdstuk 6-8); de laatste vier richten zich meer direct op het werk van de ambtsdrager (hoofdstuk 10-13), terwijl het vierde aspect op de grens ligt tussen beide (hoofdstuk 9).

¹³⁰ Verg. Van der Geest 1983, p.183.

6 Hij draagt als mens verantwoordelijkheid; kernwoord: actief

6.1 Gegevens van het GIDS-onderzoek (zie 5.5)

- 3 Het aantal werkuren per week: "Het zwaartepunt ligt tussen de 55 en 65 uren per week." (G,84) 46,6% vindt dat deze werkweek te lang is en is daarmee niet tevreden. (G,121)
- 17 Bij de enquêtevraag: "Welke categorie kost u naar uw mening relatief te veel uren?" onder andere deze twee opmerkingen: "Geen enkele categorie is te veel; wat werkelijk gedaan moet worden, moet gewoon, desnoods in de nacht nog;" en: "Wat is te veel; het kan nooit te veel zijn." (G,94)
- Hieruit is in 5.6. deze probleemstelling betreffende de werkhouding van predikanten afgeleid: beleven ze (de structurering van) hun werksituatie als iets dat door hen te beïnvloeden is?

6.2 Diagnose: passiviteit

Veel predikanten, maar evengoed andere bezige mensen, ervaren de pressie van hun werk min of meer als een natuurgebeuren: het komt van buitenaf óver hen ¹³¹ en dit met zo'n dwingende kracht dat ze zich er moeilijk tegen kunnen verweren. Dé reactie op de informatieve vraag "Hoe gaat het met je?" is dan ook: "Ik heb het zo druk!" Maar als iemands werk bepaald wordt door "indicaties die van buitenaf komen", lijkt dat werk "te bestaan uit een onsamenvangende reeks van geconditioneerde reflexen." ¹³² Typerend voor deze lijdelijke houding is dat men het vermogen en de moed mist te kiezen en prioriteiten te stellen. ¹³³

Hierover doordenkend constateert Josuttis: "Wie generaal zeggen moet: ik heb geen tijd, die zegt iets verschrikkelijks over z'n leven. Uiteindelijk geeft hij daarmee te kennen: ik ben eigenlijk nog niet begonnen te leven. Want leven betekent (...): ten minste partieel kunnen beslissen over de manier waarop men de mogelijkheden van de eigen tijd invult. Het leven van wie geen tijd heeft, wordt dan geleefd door de pressie die hem van buitenaf stuurt, en door de angsten die hem in het innerlijk dirigeren. En als de verdenking zou worden bevestigd dat wie geen tijd heeft vaak ook geen tijd wil hebben, dan kan z'n bestaansprobleem ook zo geformuleerd worden: hij wil niet leven, hij is op de vlucht voor de werkelijkheid van het eigen leven." ¹³⁴

Hoe dit ook zij, als iemand werkdruk passief ondergaat, zegt dat veel over de manier waarop hij met zichzelf en met z'n leven omgaat.

6.3 Therapie: actief verantwoordelijkheid dragen

Uit burnout-onderzoek is gebleken dat een passieve opstelling weinig effectief is. ¹³⁵ Sterker nog: "burnout blijkt met name te zijn gerelateerd aan (...) een passieve probleemhanteringsstijl, met kenmerken als ontkennen, vermijden en piekeren." ¹³⁶ Hoe belangrijk dit pragmatische aspect ook is, ik wil op iets anders wijzen: wie blijft steken in een lijdelijke opstelling tegenover werkdruk, negeert naar mijn overtuiging dat God ons geschapen heeft om verantwoordelijkheid te dragen. Na zijn scheppen van de mens heeft God de mens immers een taak gegeven: "Vervult de aarde en onderwerpt haar", wat God concreetiseerde door de mens op te dragen over de dieren te heersen (Gen.1:26-28). Dit alles wordt sinds jaren onder gereformeerden aangeduid als het 'cultuurmandaat'. Het is hier niet ter zake om op de verschillende aspecten hiervan in te gaan. In dit verband is van belang dat God de mens in een bepaald opzicht tegenóver diens leefwereld heeft geplaatst. Op een beslissend punt maakt hij deel uit van die leefwereld: die is net als hij schepsel van God. Tegelijk geldt dat volgens Gods bedoeling de mens er niet mee mag volstaan de dingen op zich af te laten komen en die te ondergaan: hij heeft de taak op z'n leefwereld in te grijpen. Kortom, hij draagt verantwoordelijkheid.

Op ons onderwerp toegepast: het is in strijd met een wezenlijk aspect van ons mens-zijn als we onze werkdruk passief ondergaan als iets onvermijdelijks. Natuurlijk zitten er aan onze werksituatie als predikant aspecten waar we machteloos tegenover staan (zie hoofdstuk 7). Maar die realiteit mag een predikant er niet toe verleiden zich lijdelijk op te stellen tegenover werkdruk. Als een verantwoordelijk mens heeft een predikant zich te confronteren met de claim die op hem gelegd wordt, zodat hij komt tot "een juiste evaluatie van het werk. Deze evaluatie zou moeten bewerkstelligen, dat de duizend en een dingen, die door de predikant worden gedaan of zouden moeten worden gedaan, in een structuur worden gebracht, waardoor het werk gerichtheid krijgt en waardoor er criteria ontstaan, op grond waarvan er gekozen kan worden wat er gedaan zal worden en wat niet". ¹³⁷ Bij dit kiezen uit de veelheid van taken hoort dat de betrokkene leert prioriteiten te stellen en dan ook nee te zeggen. ¹³⁸ Zo moet hij tot een persoonlijk compromis komen "tussen wat hij zelf belangrijk vindt en de mogelijkheden die de concrete werksituatie hem biedt. Met andere woorden, een compromis tussen willen en kunnen". ¹³⁹ In overeenstemming hiermee schrijft Josuttis over de predikant: "Tot de verantwoorde omgang met m'n leven hoort ook de steeds terugkerende afweging: wat moet ik doen? wat wil ik doen? wat kunnen anderen beter doen dan ik?" ¹⁴⁰

¹³¹ Verg. Van den Berg e.a. 1992, p.57,42.

¹³² Kaptein 1966, p.116.

¹³³ Oortgiesen 1995, p.177.

¹³⁴ Josuttis 1987, p.142.

¹³⁵ Schaufeli 1990, p.216.

¹³⁶ Schaufeli 1990, p.129

¹³⁷ Kaptein 1966, p.116.

¹³⁸ Marti 1971, p.107; Schaufeli 1990, p.182

¹³⁹ Keizer 1966, p.25-26.

¹⁴⁰ Josuttis 1987, p.131-132.

Kortom, een predikant die zich ervan bewust is dat hij Gods schepsel is en die ook weet heeft van z'n verantwoordelijkheid, grijpt sturend in op z'n tijdsbesteding. Al zal hij dat lang niet altijd bewust doen, toch bevraagt hij zichzelf en z'n situatie telkens kritisch, met als kernkwestie: wat is op dit moment m'n eerste taak en moet dus voorrang hebben? Wie zo z'n verantwoordelijkheid op zich neemt, is in staat een bewuste keuze te maken uit de bonte verscheidenheid van pastorale taken.

Op één punt wil ik dit iets uitwerken. Het komt nog al eens voor dat er zich botsende belangen voordoen tussen de verschillende levensterreinen van de predikant: het gezin, de gemeente, de vrijetijd annex hobby, om me tot deze terreinen te beperken. Stelt een predikant zich lijdelijk op tegenover de claims die op hem afkomen, dan wint doorgaans dat terrein waarvan hij geestelijk het meest afhankelijk is. Onbeantwoord blijft dan de vraag of in dat bepaalde geval het desbetreffende terrein terecht de voorrang krijgt. Om een voorbeeld te geven: een predikantsvrouw kan dwingend beslag leggen op haar man; ook kan een gemeente haar predikant vergaand opslokken. Dergelijke dwangsituaties ontstaan als een predikant de dingen óver zich laat komen. Hij kan zich daaruit bevrijden door z'n verantwoordelijkheid op zich te nemen. Dat betekent allereerst dat hij voor zichzelf ordening probeert aan te brengen in de onderlinge verhouding van de verschillende levensterreinen.

Persoonlijk kies ik dan voor de benadering dat die levensterreinen in een hiërarchische relatie tot elkaar staan: primair is het gezin van de predikant, secundair het pastorale werk in de gemeente en tertiair de vrijetijd annex hobby (verg. 14.3b). Maar alle drie worden overkoepeld door wat God van hem vraagt. En wat vraagt God? Algemeen geformuleerd: dat hij recht doet aan z'n gezin, z'n gemeente en zichzelf. Van daaruit kan een predikant er greep op krijgen of hij op een bepaald moment de voorrang moet geven aan de 'lagere' claim boven de 'hogere' claim. Concreet geformuleerd: bewust met de dingen omgaand kan helder worden dat het op een gegeven moment beter is voor een predikant tijd aan z'n gezin te besteden of zich te ontspannen dan om nog een pastoraal bezoek te brengen. Natuurlijk is een dergelijke afweging geen makkelijke zaak. Maar beslissend voor de houding van een predikant tegenover werkdruk is: hij is zich ervan bewust dat hij geroepen is telkens een afweging te maken. Het is mensonwaardig slaaf te zijn van druk van buitenaf.

Dit sturend omgaan met de tijdsbesteding wordt wel gezien als een aspect van de professionalisering van het pastorale ambt.¹⁴¹ Deze professionalisering betekent volgens Faber een "toegroeien naar meer innerlijke vrijheid"; maar vrij zijn voor en met de ander kan men alleen "wanneer men ook vrij is voor zichzelf en met zichzelf".¹⁴² Ik leg dit op deze manier uit: men kan alleen een goed pastor zijn als men zich verantwoordelijk weet voor (de vormgeving van) z'n eigen leven.¹⁴³ Ofwel: "de predikant moet proactief zijn, zichzelf ontwerpend op zakelijke wijze. Niet re-actief: alleen maar reagerend op wat uit de gemeente op je afkomt." ¹⁴⁴ Alleen wie op deze manier het heft in handen durft te nemen, is in staat zich ook verder te bezinnen op z'n houding tegenover z'n werk.

7 Hij is een beperkt mens in een zondige wereld; kernwoord: nuchter

7.1 Gegevens van het GIDS-onderzoek (zie 5.5)

- 6 Enquêtevraag: "Vindt u dat u continu bereikbaar moet zijn? 42,9% (70 predikanten): 'ja'. (G,100)
- 19 Bij de enquêtevraag: "Welke uitspraak is op u van toepassing? Mijn werk vraagt te veel van mij (...)" onder andere twee opmerkingen: "Waarom de vraag: te veel?" En: "Alleen God weet wat te veel is." (G,104)
- 24 "Niet het aantal uren alswel de volgende zaken maken het ambt zwaar (G,151):
- a onverschilligheid in de dienst des Heren;
 - b je preekt tegen de klippen op en je denkt: wat haalt het uit;
 - d grote lauwheid en ontzettend weinig kennis bij catechisanten (...)."

Hieruit is in 5.6. deze probleemstelling betreffende de werkhouding van predikanten afgeleid: is het in hun leven geïntegreerd dat ze door de macht van de zonde per definitie werken binnen smalle marges?

7.2 Diagnose: wereldvreemdheid

Van predikanten wordt wel eens gezegd dat ze wereldvreemd zijn. Daarmee wordt dan meestal bedoeld: doordat de beschermde sfeer van de studeerkamer en de gemeente hun leefwereld is, weten ze niet wat in de verdere wereld te koop is. Als gevolg hiervan zou hun benadering van praktische zaken vaak weinig aansluiten bij wat werkelijk speelt bij kerkmensen.

Voor zover ik dat kan beoordelen is deze kijk op predikanten in z'n algemeenheid niet reëel. Natuurlijk is waar dat ze met de niet-kerkelijke leefwereld heel weinig directe confrontaties hebben. Tegelijk doen zij door hun lectuur en vooral door hun pastoraat terdege veel ervaring op met wat er allemaal in het leven van mensen kan spelen. De predikant als wereldvreemde naïeveling is naar mijn overtuiging dan ook een mythe, al zijn er uiteraard individuen die aan dit beeld beantwoorden.

In dit hoofdstuk gaat het mij om een andere vorm van wereldvreemdheid, namelijk dat een werker onvoldoende rekent met grenzen van zichzelf en van z'n leefwereld. Zo iemand doet alsof z'n energie eigenlijk niet op kan, waarom hij qua inzet en uren onstuitbaar doorgaat. Daarnaast houdt hij in z'n werk er hoge idealen op na: wat betreft de zaken die op z'n agenda staan en de mensen tegenover wie hij een taak heeft, wil hij graag van alles en nog wat tot stand brengen.¹⁴⁵

¹⁴¹ Faber 1980, p.104-106.

¹⁴² Faber 1983, p.10.

¹⁴³ Verg. Kaptein 1966, p.47.

¹⁴⁴ Schippers 1983, p.110.

¹⁴⁵ Verg. Zijlstra 1977, p.164.

Daarbij zijn z'n verwachtingen hoog gespannen, vanuit de, meestal onuitgesproken gedachte dat de dingen grotendeels te controleren en maakbaar zijn.¹⁴⁶ Deze idealistische instelling typeer ik als wereldvreemdheid omdat die geen recht doet aan de realiteit van de eigen persoon en van de eigen leefwereld.

Uit onderzoek is komen vast te staan dat mensen met deze instelling bijzonder vatbaar zijn voor burnout.¹⁴⁷ Daarmee wordt meteen duidelijk dat het niet de zwakken zijn die opbranden, maar juist zij die zich met toewijding aan hun werk geven.¹⁴⁸ Uit de aard van de zaak vinden we deze mensen vooral onder hen die hun opleiding net hebben afgesloten en met hun werk beginnen.¹⁴⁹ Bij hun aantreden ervaren ze vaak een grote 'praktijkschok': hun idealistische instelling blijkt keihard te botsen met de weerbarstige realiteit.¹⁵⁰ Pijnlijk maar niet onoverkomelijk, als tenminste een positief leerproces bij hen ontstaat.¹⁵¹ Gelukkig gebeurt dat herhaaldelijk, met bij beginnende predikanten als gevolg dat ze in hun volgende gemeente "voorzichtiger (...), terughoudender en zeker ook meer bezonnen" zijn.¹⁵² Een burnout komt op gang als men ondanks de ervaren 'praktijkschok' blijft vasthouden aan z'n idealistische instelling, maar evengoed als men zich laat platwalsen door de harde realiteit en zich een cynische instelling gaat aanmeten.¹⁵³

7.3 Therapie: nuchter grenzen erkennen

Willen werkers weerbaar worden, dan is het noodzakelijk een realistische kijk te ontwikkelen op de mogelijkheden van zichzelf en van het werkveld: geen naïviteit!¹⁵⁴ Uitgerekend de Bijbel kan ons hierbij helpen. Daarin wordt ons immers met goddelijk gezag zicht gegeven op onszelf en onze leefwereld zoals die in werkelijkheid ervoor staan. En wat is de werkelijke stand van zaken? Kort gezegd dit: we zijn beperkte mensen in een zondige wereld. Nuchterheid hoort daarom bij de levenshouding van een christen en zeker van een ambtsdrager (verg. 1 Tim.3:2; 2 Tim.:5).¹⁵⁵ Laat ik dit uitwerken.

a) Grenzen

Wezenlijk voor ons staan in de wereld is dat we daadwerkelijk erkennen niet meer dan schepsel te zijn. Dat lijkt een open deur, maar het zwichten van de mens in het paradijs voor satan, geeft aan hoe vatbaar hij is voor de verleiding: "U zult als God zijn". Daarom is het niet overbodig vast te stellen: we zijn geen God en beschikken dus niet over almacht.¹⁵⁶ Maar dan moeten we ook niet doen alsof. Het creatuurlijke van ons betekent juist dat we in allerlei opzicht begrensd zijn, "aards, lichamelijk, beperkt in vele opzichten, eindig".¹⁵⁷ Concreet houdt deze situatie het volgende in: Onze energie kan op, waardoor het noodzakelijk is onze inzet te bewaken. Onze kennis en inzicht zijn beslist niet allesomvattend, waardoor we op talloze vragen geen antwoord hebben.¹⁵⁸ Onze armen reiken niet ver genoeg om greep op alles te krijgen. We hebben onvoldoende macht om sturend op alle dingen in te grijpen. Kortom, zoals God ons gemaakt heeft, kunnen we niet alles zijn en doen wat wij en/of anderen wellicht graag zouden zien (verg. Rom.7:19).¹⁵⁹ Wie dat voor zichzelf in rekening brengt, zal elke neiging tot zelfoverschatting meteen de kop indrukken. We hebben geen enkele reden ons parmantig op te stellen, als zouden wij alles naar onze hand kunnen zetten.

Dat laatste is temeer een onmogelijkheid omdat ook onze leefwereld, met de mensen daarin, ons duidelijke grenzen stelt. Voor onze opstelling tegenover onze leefwereld is essentieel te weten dat we leven in de tijd na het rampzalige gebeuren uit Genesis 3. Die omstandigheid betekent een fundamentele beperking van onze mogelijkheden: de dingen voegen zich niet meer buigzaam naar onze vormende handen en zijn niet meer direct toegankelijk voor onze talige interpretatie, zoals daarvoor het geval was (zie Gen.2:15,19b). God heeft nu eenmaal zijn vloek over de wereld uitgesproken. Wat dat allemaal als effect heeft op onze wereld, is door ons niet te overzien. In elk geval is dit als resultaat aanwijsbaar dat de wereld "doorns en distels" voortbrengt (Gen.3:17-18). Hiermee wordt aangegeven dat de werkelijkheid om ons heen weerbarstig is geworden. Daar komt nog bij: ook de mensen uit onze leefwereld ondergaan de invloed van de zonde. Natuurlijk, binnen de gemeente is de vernieuwende kracht van Christus' Geest werkzaam, met als spectaculair gevolg dat christenen "een nieuwe schepping" (2 Kor.5:17) genoemd kunnen worden. In de bijbelse terminologie betekent dit dat ze geen 'zondaren' meer zijn maar 'rechtvaardigen' (Ps.1; verg. 1 Joh. 5:18): ze leven niet meer als slaaf van de zonde maar in afhankelijkheid van hun God (Rom. 6:11-14). Maar tot aan Christus' terugkeer werkt deze vernieuwende kracht niet allesomvattend door (1 Joh.1:8-10; zie ook Dordtse Leerregels V,1, waarin de bijbelse boodschap op dit punt is samengevat). Daardoor blijven in ieder christelijk individu alsook in elke gemeente altijd overal spanningen bestaan tussen norm en feit.¹⁶⁰

¹⁴⁶ Verg. Lindijer 1984, p.244.

¹⁴⁷ Schaufeli 1990, p.23,59-60,75,97.

¹⁴⁸ Van den Berg e.a. 1992, p.54.

¹⁴⁹ Schaufeli 1990, p.88,124-126.

¹⁵⁰ Keizer 1988, p.110; Van de Kamp 1991, p.118.

¹⁵¹ Verg. Keizer 1988, p.110.

¹⁵² Steck 1979, p.267.

¹⁵³ Verg. Schaufeli 1990, p.97.

¹⁵⁴ Verg. Van der Geest 1983, p.178.

¹⁵⁵ Zie Hoekstra 1926, p.205.

¹⁵⁶ Verg. Josuttis 1987, p.131; Josuttis 1988, p.93.

¹⁵⁷ Zijlstra 1977, p.167; verg. Josuttis 1987, p.132; Josuttis 1988, p.92.

¹⁵⁸ Van Delden 1992b, p.155.

¹⁵⁹ Marti 1971, p.107; Heitink 1971, p.310.

¹⁶⁰ Verg. Keizer 1983, p.98.

Een predikant kan er niet onderuit dit te erkennen. Onvermijdelijk krijgt hij te maken met een discrepantie tussen wat er normatief gesproken eigenlijk zou moeten zijn en wat zich in de harde praktijk feitelijk voordoet. En die discrepantie blijkt vaak bijzonder hardnekkig te zijn, met als gevolg dat het effect van het pastoraat "in het hier en nu zich niet uitstrekt tot aan de volkomen vernieuwing van het menselijk bestaan. Willen pastores niet in krampachtigheid hun werk doen, dan dienen zij samen met hun gesprekspartner in de verwachting van dit eschatologisch tegeroed stand te houden." Er is dus "nuchterheid in de pastorale omgang" geboden.¹⁶¹ Men mag niet verwachten dat de eigen inzet per definitie "enig effect heeft voor het doen en laten van anderen", want dat betekent "een onderschatting van de taaiheid en ingewikkeldheid van veel problemen en houdingen."¹⁶²

Dit alles maakt duidelijk waarom onder andere een predikant nooit moet menen dat hij mensen en structuren onder controle kan krijgen en naar het door hem beoogde doel kan sturen: daar is hij zelf te beperkt voor, terwijl hij in z'n leefwereld en bij z'n medemensen onvermijdelijk op weerstanden stuit.¹⁶³ Dat kan concreet betekenen dat een predikant er niet onderuit kan te aanvaarden dat allerlei problemen onoplosbaar zijn.¹⁶⁴

b) Geen berusting, wel nuchterheid

Het accepteren van deze gegevens betekent overigens geen berusting in de status quo en al helemaal niet in de invloed van de zonde.¹⁶⁵ Christenen horen bij Christus en weten van het werk van Christus' Geest. Dat voorkomt bij hen gelatenheid tegenover onthutsende feiten. Want van Christus geldt, aldus Thurneysen, dat Hij een afgedane zaak heeft gemaakt met de macht van de zonde en van de dood. "Ze zijn weggeslagen (...) de duistere handen van de dood, die over het leven van de mensen van alle tijden liggen. Ze liggen (...) enkel nog op ons in de voorlopigheid van dit aeon dat aan het voorbijgaan is." En even verder: "de duistere machten zijn er nog wel, maar ze zijn aan de ketting gelegd als een kwade hofhond, die wel blaffen en ons bespringen maar ons niet meer vernietigen kan. Christus heeft ze (...) van hun macht beroofd."¹⁶⁶

Zien predikanten in hun optreden op Overwinnaar Christus, daar leggen ze zich niet neer bij onthutsende feiten en laten ze zich daardoor niet inpakken. En dat temeer niet omdat ze geloven in de macht van Christus Geest. Hierdoor zijn christenen per definitie erop uit grenzen te verleggen, in de hoop dat de realiteit al meer gaat sporen met wat God eigenlijk wil.

Maar waar het hier om gaat is: ze houden bij voorbaat rekening met de mogelijkheid dat sommige grenzen op sommige momenten spijkerhard zijn en dus (voorlopig?) aanvaard moeten worden. Vandaar dat Prediker aanspoort: "Wees niet al te rechtvaardig" (Pred.7:16), wat ik uitleg als: wees niet rechtvaardiger dan God zelf. Nu Hij in zijn bestuur van alles het kromme een plaats geeft in de geschiedenis, moeten wij niet met fanatisme ons tegen dat gegeven verzetten. Natuurlijk is waar dat het rekening houden met dit gegeven niet mag doorschieten, in die zin dat we "door en door goddeloos" worden (Pred.7:17) en uit eigenbelang heel cynisch met het kromme gaan meedoen.

Geen fanatisme of cynisme maar realisme.¹⁶⁷ Wat dat volgens Prediker wil zeggen? Op het juiste moment z'n onmacht erkennen tegenover het kromme, want: "Wie kan recht maken wat Hij gebogen heeft?" (Pred.7:13). Kortom, we ontkomen er vaak niet aan de kromme dingen te nemen zoals ze zijn, ook al kunnen we daar onmogelijk blij mee zijn.

Deze realistische opstelling is niet makkelijk. Allereerst kan het erg pijn doen te merken dat iets kroms niet veranderbaar is: dat Gods belofte van het nieuwe paradijs nog altijd onvervuld is, raakt verlangende mensen telkens weer. Daarnaast is lang niet altijd duidelijk wanneer en/of hoelang je er goed aan doet iets kroms als een feitelijk gegeven te aanvaarden. Het vraagt wijsheid om verantwoord te kunnen wikken en wegen.

Maar ondanks deze moeite is een realistische opstelling bevrijdend voor elke predikant of voor welke werker ook. Binnen die opstelling bestaat alle ruimte om een tomeloze inzet te hebben en er grote idealen op na te houden, want bij realisme hoort ook de wetenschap dat grenzen soms te verleggen zijn. Maar tegelijk biedt die opstelling de bescherming om zichzelf voor onnodige teleurstellingen te bewaren. Bij realisme hoort immers met name dat iemand z'n inzet en idealen laat aansluiten bij de werkelijkheid,¹⁶⁸ concreet gezegd: bij de beperkte mogelijkheden van zichzelf en van z'n leefwereld. Wie dat wereldvreemd nalaat, zal onvermijdelijk door de hardheid van het bestaan opbranden. Wie daarentegen in alle nuchterheid de eigen creatuurlijke grenzen alsook de weerbarstigheid van z'n leefwereld onder ogen ziet, behoudt de spankracht in beweging te blijven om zo mogelijk invloed uit te oefenen op de realiteit, hoe gering ook.

¹⁶¹ Zie Klein Kranenburg 1990, p.223; verg. Holtz 1975, p.332.

¹⁶² Kruijne e.a. 1984, p.6.

¹⁶³ Verg. Keizer 1983, p.98.

¹⁶⁴ Verg. Riess 1973, p.92.

¹⁶⁵ Verg. Heitink 1971, p.310-311.

¹⁶⁶ Thurneysen 1968, p.53, 55.

¹⁶⁷ Verg. Blok 1980, p.41-42.

¹⁶⁸ Verg. Berger 1968, p.37,40; Keizer 1988, p.110.

8 Hij is een mens met tekorten; kernwoord: bescheiden

8.1 Gegevens van het GIDS-onderzoek (zie 5.5)

- 13 Enquêtevraag: "Voelt u zich als predikant wel eens verplicht dingen te zeggen (...) waar u als persoon niet helemaal achter staat?" 28,8%: 'ja'; voor 14,1% van hen levert dit hinderlijke spanningen op. (G,113-114)
- 14 Enquêtevraag: "Vindt u dat u wel eens faalt ten opzichte van de gemeenteleden?" Op drie na beantwoorden alle respondenten dit met 'ja'; voor 57,1% van hen levert dit falen hinderlijke spanningen op. (G,115-116)
- 15 51,5% ervaart kritiek op preken en/of pastoraat als stimulerend, terwijl 35% reageert: "vervelend, heb ik last van". (G,117)
- 20 In verband met de vraag over het zwaarder geworden zijn van het ambt deze opmerking: "De dominee wordt meer gezien als 'mens' (door de gemeente), maar moet toch perfect dominee zijn." (G,105).
- 21 Op een enquêtevraag waarin sprake is van omgaan met kritiek, wordt onder andere gereageerd: "Als predikant hoef je niet om te gaan met kritiek." (G,130)
- Hieruit is in 5.6. deze probleemstelling betreffende de werkhouding van predikanten afgeleid: is het in hun leven geïntegreerd dat ze altijd te maken hebben met hun eigen tekorten?

8.2 Diagnose: op de tenen lopen

a) Oorzaken

Ambtsdragers heten in het Nieuwe Testament een paar keer 'voorgangers' (Hebr.13:7,17,24), want ze hebben de taak de gemeente te leiden. Vanwege deze taak worden ze opgeroepen een 'voorbeeld' te zijn voor de gemeente (1 Petr.5:3). In overeenstemming hiermee wordt van een oudste verwacht dat hij "onbesproken" is, "vriendelijk (...), een goed bestierder van zijn eigen huis, die met alle waardigheid zijn kinderen onder tucht houdt" (1 Tim.3:2-4).

Mogelijk ligt hier een verklaring voor het feit dat predikanten er soms moeite mee hebben hun tekorten te aanvaarden. Met deze tekorten bedoel ik dat ook in het leven van henzelf en van hun gezin allerlei kleinmenselijks of zelfs normafwijkends kan voorkomen. Maar, vinden predikanten soms, vanwege hun plaats in de gemeente hebben ze toch een voorbeeldfunctie? Daarbij passen dergelijke tekorten niet. Het wordt dan ook als vanzelfsprekend ervaren hoge eisen te stellen aan zichzelf. "De pastor moet van zichzelf een perfecte christen en zielenherder worden. En niet alleen dat, maar ook een perfecte echtgenoot, minnaar, vader, collega. Met zijn verstand weet hij natuurlijk wel, dat deze 'volmaaktheid' een onbereikbaar ideaal is en een waanzinnige eis, maar uit zijn gedrag blijkt bij analyse dat hij (...) er heimelijk naar streeft zo'n perfect mens te worden." ¹⁶⁹ Want zo hoort het toch: "Hij leidt een voorbeeldig leven, hij heeft een voorbeeldig geloof, hij heeft een voorbeeldige taakopvatting." ¹⁷⁰

In deze veeleisende benadering van henzelf en hun gezin worden predikanten vaak bevestigd doordat naar hun idee ook de gemeente verwacht dat ze met hun gezin voorbeeldig zijn. Dit idee is niet uit de lucht gegrepen. Het is waar, de positie van de predikant is door allerlei maatschappelijke processen (zie 2.1.) behoorlijk genivelleerd. Toch blijft hij met z'n gezin in de beleving van de meeste kerkleden een bijzondere plaats innemen in de gemeente. Daarbij past dat ook bijzondere eisen aan hem en z'n gezin worden gesteld. "In veel gemeentes wordt de voorbeeld-functie van de pastor onmiddellijk vertaald in 'voorbeeldig leven'. De pastor is het toonbeeld van netheid en fatsoen (...) Van hem zou je rustig een tweedehands auto durven te kopen." Nog een andere belasting legt de gemeente hem op: "de pastor als super-gelovige. Wie er ook mag twijfelen, de pastor niet!" ¹⁷¹ Kortom, hij mag "niet zijn als ieder ander. Hij moet zijn zonder vlek of rimpel".¹⁷² En zo kan het voorkomen dat de predikant te horen krijgt: "Dat had ik van een dominee niet verwacht!", of dat z'n zoon wordt toegevoegd: "Dat jij als zoon van de dominee zo iets doet!"

Hier komt nog een complicerende factor bij: persoon en werk zijn bij de predikant nauw met elkaar verflochten (zie 4.4). Daarom is er vaak "weinig ruimte om om te gaan met twijfels over het nut van het eigen beroep, met moerasmomenten in het eigen geloofsleven (...). Ook als het van binnen leeg is, moet de predikant voorgaan in gebed, een kerkdienst voorbereiden, iets uitstralen in een groep mensen enz." ¹⁷³ Van hem wordt nu eenmaal verwacht "dat z'n geloof bijzonder levendig en dat z'n hoop bijzonder aanstekelijk is", terwijl hijzelf eronder lijdt dat z'n theologisch weten "zo weinig werkingsvol en draagkrachtig blijkt als het gaat om het dagelijkse eigen bestaan." Vandaar dat hij het soms amper waagt "zichzelf rekenschap ervan te geven hoe z'n persoonlijk geloof, z'n relatie tot God, z'n zingeving van het leven er feitelijk uitzien." ¹⁷⁴ Immers, komt hij als persoon al te negatief voor de dag, dan betekent dat voor zijn besef zomaar dat (het effect van) z'n werk in gevaar komt. Een extra reden om voorbeeldig te zijn.

¹⁶⁹ Zijlstra 1977, p.166.

¹⁷⁰ Klijnsma 1984, p.277; verg. Drehsen 1989, p.88.

¹⁷¹ Klijnsma 1984, p.272; verg. Stammeler/Janowski 1980, p 8; Herzsich 1990, p.526.

¹⁷² Kaptein 1966, p.46.

¹⁷³ Van Dam 1993, p.4.

¹⁷⁴ Hertzsch 1990, p.526; verg. Winkler 1983, p.522-523.

b) *Gevolgen*

Het bovengenoemde maakt begrijpelijk waarom predikanten soms het idee hebben dat ze zich allerlei kleinmenselijks en normafwijkends niet kunnen veroorloven.¹⁷⁵ Als gevolg hiervan gebeurt het soms dat ze zich afsluiten voor wat er feitelijk speelt:¹⁷⁶

- op religieus gebied kan er bij hen twijfel bestaan aan de bijbelse waarheid, moeite met aspecten van de Bijbel, boosheid om Gods bestuur, vreugdeloosheid over Gods beloften;¹⁷⁷
- op algemeen-menselijk vlak kunnen ze last hebben van: angst voor ziekte en dood, overspelige begeerten, verdriet over gebeurtenissen, onzekerheid over hun kwaliteiten en prestaties, wrevet tegenover kerkenraad of collega;
- in hun gezin kunnen spanningen gaande zijn, doordat de eigen vrouw de claim van de gemeente niet meer kan verdragen of doordat kinderen in de puberteit zitten of op bepaalde punten andere keuzes maken.

Als een predikant zich hiervoor afsluit, kan dat op verschillende manieren gebeuren:

- Gevoelens en gedachten die als negatief worden ervaren, worden zoveel mogelijk door hem onderdrukt,¹⁷⁸ en wel vanuit de overweging: "Twijfel, kwaadheid, angst, overspelige begeerte hóren toch niet?"¹⁷⁹ Vaak valt dit verdringen niet mee, doordat de gesprekscontacten die hij heeft door hun existentieel karakter veel bij hem kunnen oproepen.¹⁸⁰
- Komt iets negatiefs van de eigen persoon of van het gezin naar buiten, dan wordt het door hem ontkend: "Hoezo ik kwaad/bang/fout? Hoe kom je dáárbij?" Ook kan hij ertoe overgaan te bagatelliseren: "Toegegeven, er zijn problemen, maar laten we niet overdrijven! "
- Ten slotte spreekt hij vrouw en kinderen aan op hun relatie met zijn functie: "Nu ik predikant ben, kunnen jullie dat niet maken!" Op deze manier probeert hij van z'n gezin een etalage te maken van de christelijke zede, die dan overigens vaak burgerlijke trekken heeft:¹⁸¹ het gezin als een kerk in het klein, een model voor anderen.

Een predikant die zich zo opstelt, loopt in feite op z'n tenen. Met al z'n goede bedoelingen doet hij zich mooier voor dan hij per definitie als mens is. Wat hij werkelijk gelooft, denkt, wil, voelt, is hem in feite onbekend. Door z'n opstelling bezweert hij zichzelf en z'n gezinsleden te zijn zoals hij vindt dat zij met z'n allen zouden moeten zijn. Hiermee wurmt hij z'n hele gezin in een harnas, waardoor ze (net als David in Sauls harnas, 1 Sam.17:38-39) niet meer de vrijheid hebben zichzelf te zijn.

Onvermijdelijk heeft dit een negatief effect op z'n contacten met gemeenteleden. Voor zo'n predikant is dit waarschijnlijk een opmerkelijke constatering, want waarom streeft hij voorbeeldigheid na? Hij praat zichzelf ongetwijfeld aan dat hij door z'n voorbeeldige opstelling beoogt "de zaak van het Evangelie door de eigen persoon geloofwaardig of ook aantrekkelijk te maken".¹⁸² Natuurlijk is de persoon van de predikant van belang voor de overdracht van de boodschap (zie 8.3d). Maar onverwerkte, verdrongen gevoelens blokkeren "op steriele wijze de communicatie met anderen en met zichzelf".¹⁸³ Zo loopt hij gevaar zichzelf te overschreeuwen omdat hij bij anderen niet kan verdragen wat hij bij zichzelf verdringt.¹⁸⁴ Of hij gebruikt het contact met gemeenteleden om via hen tot bevrediging te komen van z'n onvervulde verlangens.¹⁸⁵

8.3 **Therapie: bescheiden eigen tekorten onder ogen zien**

Alleen al ter wille van z'n optreden als pastor is het noodzakelijk dat de predikant leert "omgaan met zichzelf, met zijn vragen, met zijn eigenaardigheden, met zijn geloof en ongeloof".¹⁸⁶ Als er één boek is dat het kleinmenselijke en normafwijkende van voorgangers onder ogen ziet, dan wel de Bijbel.

a) *Tekorten bij bijbelse voorgangers*

Neem nu de manier waarop de Bijbel over David schrijft. Hij wordt getypeerd als "de man naar Gods hart" (1 Sam.13:14; verg. Hand.13:22). Binnen het gedachtepatroon van 8.2 zou je verwachten dat alleen maar positief geschreven zou worden over deze voorganger. Integendeel: Davids wandaden tegenover Batseba en Uria worden breed uitgemeten (2 Sam.11); ook z'n onwijze optreden tegenover Amnon en Absalom wordt niet verheimelijkt (2 Sam.13- 14); ten slotte geeft David in z'n psalmen heftig uiting aan een scala van emoties, waarbij hij zichzelf niet spaart.

Dezelfde openheid treffen we aan inzake voorgangers als Petrus en Paulus. Van dezelfde Petrus die oudsten oproept voorbeeld te zijn voor hun 'kudde' (1 Petr.3:3), wordt vermeld dat hij Christus tijdens diens proces verloochend heeft (Joh.18:15-18,25-27) en dat hij later gefaald heeft tegenover heidenen die christen waren geworden (Gal.2:11-14). En wat Paulus betreft: enerzijds is sprake van z'n oproep zijn voorbeeld te volgen (Fil.3:17; 2 Tess.3:9): anderzijds wordt verhaald hoe hij Christus' gemeente fanatiek heeft aangevallen (Hand.8:3; 9:1-2).

¹⁷⁵ Verg. Oortgiesen 1995, p.177.

¹⁷⁶ Verg. Roscam Abbing 1980, p.391-392; Klein Kranenburg 1990, p.149.

¹⁷⁷ Bouwman 1919, p.16; Klijnsma 1984, p.274.

¹⁷⁸ Verg. Winkler 1983, p.524-525; Kruijne 1983, p.54.

¹⁷⁹ Verg. Zijlstra 1977, p.168-169.

¹⁸⁰ Schaufeli 1990, p.138.

¹⁸¹ Kaptein 1969, p.266-267.

¹⁸² Leuenerberger 1966, p.195.

¹⁸³ Zijlstra 1973, p.140.

¹⁸⁴ Verg. Van der Geest 1983, p.179; Lindijer 1984, p.83.

¹⁸⁵ Eadie 1974, p.401.

¹⁸⁶ Klijnsma 1984, p.277; verg. Eadie 1974, p.401; Kruijne 1983, p.55.

b) Eigen tekorten erkennen

Deze paar voorbeelden geven al duidelijk aan dat de taak van voorgangers voorbeeld te zijn, geen aansporing betekent op hun tenen te gaan lopen. Ze hoeven zich niet beter voor te doen dan ze zijn. God weet hoe wij, mensen van na Genesis 3, er in feite aan toe zijn: in allerlei opzichten behept met tekorten.¹⁸⁷ Zo zijn onze gevoelens niet optimaal: ze kunnen storend inwerken op ons functioneren (verg. Ps.39:2-4b). Van ons hart geldt dat het 'onbetrouwbaar' en 'onverbeterlijk' is (Jer.17:9, Willibrord-vertaling); ook moeten we het erkennen: "er is niemand die doet wat goed is, zelfs niet één" (Rom. 3:12b). Als de Bijbel ons dit voorhoudt en dit bovendien illustreert met z'n onthullende geschiedenissen over voormannen als David, Petrus en Paulus, dan moeten ook predikanten daaruit conclusies trekken voor hun opstelling. Er is geen enkele reden het kleinmenselijke en normafwijkende bij zichzelf en hun gezin weg te stoppen. Het is nu eenmaal een feit: "Wij hebben deze schat in aarden vaten" (2 Kor.7a):¹⁸⁸ wie het Evangelie doorgeven zijn kwetsbare mensen. Als een predikant daarvan diep door-drongen is, is dat te merken in z'n opstelling tegenover zichzelf, z'n omgeving en z'n gezin:

De opstelling tegenover zichzelf

Allereerst zal hij het bestaan van het kleinmenselijke en normafwijkende bij zichzelf erkennen. "Perso-nale competentie bestaat in de bekwaamheid om zichzelf aan te nemen, nadat men gezien heeft, wie men is. Twee trefwoorden: zelfervaring en zelfaanvaarding (...) Zelfkennis krijgt vroeg of laat te maken met de schaduw van het eigen bestaan."¹⁸⁹ Om "in contact te komen met de eigen authentieke gevoe-lens" moet men "leren zich kwetsbaar en open op te stellen en niet langer ontkennen dat er iets mis is".¹⁹⁰ Vaak zal iemand het als bedreigend ervaren te merken dat er twijfel, kwaadheid, angst of over-spelige begeerte bij hemzelf leeft.¹⁹¹ Maar juist als hij dat onder ogen ziet, krijgt hij de mogelijkheid te analyseren wat er gaande is en kan hij z'n strategie bepalen: "Pas wanneer men zijn diepe gevoelens van onzekerheid en twijfel heeft kunnen uitspreken en daardoor objectiveren, is het mogelijk er (...) mee klaar te komen."¹⁹² Om trouw te blijven aan de eigen gevoelens is in pastorale contacten daarom "niet alleen de vraag 'hoe is het met jou?' (...) van belang, maar ook: 'hoe is het met mij?'"¹⁹³ Ofwel: een predikant moet zich bewust zijn van de gevoelens die een gesprek bij hem oproept.¹⁹⁴

De opstelling tegenover de omgeving

Daarnaast zal zo'n predikant niet moeilijk doen tegenover z'n omgeving: wat hem betreft mag die het merken dat bij hem en z'n gezin lang niet alles model verloopt. Uiteraard kan hij het gevoel hebben dat hij 'afgaat', als hij kwaadheid, angsten of fouten moet toegeven. In feite geeft dat hem ruimte mens te zijn onder de mensen. Hierbij hoort dat hij openstaat voor kritiek en vatbaar is voor correctie.¹⁹⁵ Hier-mee bedoel ik overigens niet dat een predikant met z'n schaduw te kóóp moet lopen. In hun contact met hem gaat het kerkmensen immers niet om zijn 'ik': zo belangrijk is hij niet.¹⁹⁶ Maar zeker als hij op z'n schaduw aangesproken wordt, hoeft en moet hij die niet ontkennen. Bovendien, hij kan het functio-neel maken in z'n pastoraal optreden dat hij mens is van vlees en bloed:¹⁹⁷ in de zondagse preken kan hij het kleinmenselijke en normafwijkende van hem opnemen als, voor de gemeente herkenbare, te-genstem;¹⁹⁸ in het pastoraat stelt zijn door hem erkende schaduw hem in staat mee te voelen met z'n gesprekspartners: ¹⁹⁹ "Dan staat hij (de pastor) mede in de kou van de leegte en ervaringen van zin-loosheid, van twijfel en ongeloof. Maar zónder de kramp dat hij eigenlijk beter moet weten."²⁰⁰ Kort-om: het is van belang dat "de gemeente merkt en weet dat de pastor een van hen is".²⁰¹ Zijn verwerkte twijfel en onzekerheid kunnen zo "op creatieve wijze dienstbaar worden"; hij kan "in een echte solidari-teit anderen helpen om met eigen gevoelens van onzekerheid en twijfel in het reine te komen".²⁰²

De opstelling tegenover het gezin

Een predikant die ervan doordrongen is 'aarden vat' te zijn, zal het zichzelf niet toestaan z'n gezin in een keurslijf te dwingen ter wille van zijn, al of niet vermeende, goede naam. Een dergelijk, in feite dic-tatoriaal optreden heeft al heel wat schade bij predikantskinderen aangericht. Uiteraard ziet iedere va-der het graag dat hij met z'n gezin overeenkomstig zijn maatstaven goed voor de dag komt. Maar nooit mag dit verlangen hem ertoe verleiden z'n gezinsleden iets op te dringen waarvoor ze zélf niet kiezen. En zeker moet elk sturen van hem losstaan van zijn functie. Met andere woorden, niet alleen als vader maar evengoed als predikant moet hij het respecteren dat z'n gezinsleden, om trouw te blijven aan henzelf, op allerlei punten eigen keuzes maken.²⁰³

¹⁸⁷ Verg. Winkler 1983, p.528.

¹⁸⁸ Verg. Heitink 1977, p.373.

¹⁸⁹ Van de Spijker 1984, p.33,35.

¹⁹⁰ Schaufeli 1990, p.61; verg. Becher 1976, p.234.

¹⁹¹ Verg. Schaufeli 1990, p.62.

¹⁹² Zijlstra 1973, p.140.

¹⁹³ Lindijer 1984, p.133.

¹⁹⁴ Heitink 1977, p.322.

¹⁹⁵ Roscam Abbing 1980, p.395.

¹⁹⁶ Van der Geest 1983, p.54.

¹⁹⁷ Verg. Faber 1975, p.60-61; Leuenberger 1966, p.234.

¹⁹⁸ Verg. Van der Geest 1983, p.65,149,154-155,182.

¹⁹⁹ Verg. Klein Kranenburg 1990, p.149.

²⁰⁰ Kruijne 1980, p.144.

²⁰¹ Klijsma 1984, p.280.

²⁰² Zijlstra 1973, p.140.

²⁰³ Verg. Hertzsch 1990, p.529.

c) *Voorbeeld zijn*

Nu zou de vraag gesteld kunnen worden: wat blijft er op deze manier over van de taak van ambtsdragers een voorbeeld te zijn voor de gemeente? Allereerst kunnen we de vraag stellen of voorbeelden nog wel passen in onze cultuur met haar mondige mensen.²⁰⁴ In z'n studie hierover wijst Drehsen op de onmisbaarheid van voorbeelden: "De behoefte aan voorbeelden is in de algemene behoefteigheid van de mens gefundeerd": hij is uit op stabiliteit in z'n oriëntatie. Nu is het feit dat waarden waarop iemand zich oriënteert, nooit als abstracte systemen op hem afkomen "maar zich altijd concreteriseren in bepaalde personen, met name in het voorbeeld van de ouders, de leraren, de opinieleiders of vrienden van dezelfde leeftijd". Deze voorbeelden belichamen "een mogelijk, maar altijd concreet-aanschouwelijk levensontwerp". Even verder concludeert Drehsen: "De mens heeft het voorbeeld om als historisch cultuurwezen z'n biografische en sociale identiteit te bereiken."²⁰⁵ Volgens hem heeft ook de predikant vanwege z'n bijzondere positie de mogelijkheid voorbeeld te zijn.²⁰⁶ Pas in zijn persoon "wordt aanschouwelijk wat christelijk weten, willen en handelen kunnen betekenen".²⁰⁷

Afgezien van het pedagogische nut van voorbeelden, is het duidelijk dat in het Nieuwe Testament ambtsdragers opgeroepen worden een 'voorbeeld' te zijn voor de gemeente (1 Petr.5:3).²⁰⁸ Dit wordt door Paulus tegenover Titus aldus geconcretiseerd: "een voorbeeld van goede werken, zuiverheid in de leer, waardigheid" (Tit.2:7); en tegenover Timoteüs met deze woorden: "een voorbeeld (...) in woord, in wandel, in liefde, in gerooft en in reinheid" (1 Tim.4:12).²⁰⁹

Zoals ik in het begin van 8.2 over de diagnose al heb laten uitkomen, heeft dit spreken van voorbeeld-zijn in de beleving van velen een perfectionistische kleur: wie als christen, als predikant een voorbeeld is, wordt daarmee in feite aangeduid als een gelovige die door eigen inzet aan hoge eisen voldoet. In het Nieuwe Testament wordt anders over voorbeeld-zijn gesproken. De hierbij gehanteerde term is 'typos'. "De letterlijke betekenis hiervan is: de zichtbare afdruk van een slag (verg. het woord typen). Een voetafdruk heet bijvoorbeeld een typos."²¹⁰

Waarom heten bepaalde christenen dan ook typos, model voor andere gelovigen? "Om hetgeen met hen door Gods genade gebeurd is", ofwel: omdat zij "een uitstekende, scherpe afdruk (vormen) van het heilswerk Gods. Aan hén kan men zien, wat God van zondige mensen kan maken. Een christen kan zichzelf dus niet tot een voorbeeld of modelchristen opwerken. Het woord typos is geen actief, maar een passief begrip. Men kan slechts een afdruk zijn van hetgeen God doet en nooit wordt men meer dan een product van het werk Gods."²¹¹ Hiermee strijdt niet dat met name voorgangers ópgeroepen worden 'voorbeeld' te zijn (zie weer: 1 Tim.4:12; Tit.2:7; 1 Petr. 5:3). Rekening houdend met deze benadering worden voorgangers daarmee in feite aangespoord: "Laat je omgeving merken hoe God vernieuwend in je leven bezig is." Hieruit blijkt dat "het voorbeeld van de pastor eigenlijk dubbelzinnig (is): hij wijst naar zichzelf, maar nog meer boven zichzelf uit".²¹² Daarom is volgens Klijnsma het voorbeeld-zijn van de predikant "meer verwijzend dan demonstratief, meer een gids-functie dan een model-functie".²¹³

Op deze manier is de angel van het perfectionisme uit het voorbeeld-zijn weggehaald. Het gevolg hiervan is dat 'voorbeelden' ruimte hebben ook te laten merken dat Gods vernieuwing van hun leven nog geen eindpunt heeft bereikt. De omgeving van een predikant mag het weten van hem dat hij, net als zij, als christen onderweg is. Voorbeeld-zijn houdt zo meer in dan dat alleen het positieve van iemand voor het voetlicht komt. Het betekent evengoed dat een predikant blijkbaar weet heeft van het kleinsmenselijke en normafwijkende in het bestaan van hemzelf en van z'n gezin. Want daarmee geeft hij uiting aan het besef dat hij en z'n gezin net als wie ook in de gemeente "niet uit goede werken, maar uit de vergeving leven moeten".²¹⁴ Samengevat: een predikant is een voorbeeld als hij met al z'n kennelijke moeiten en gebreken gericht op God leeft.

Vandaar dat de apostel Paulus op de ene plaats z'n lezers frank en vrij oproept zijn voorbeeld te volgen (zie weer: Fil.3: 17; 2 Tess.3:9), terwijl hij op andere plaatsen melding maakt van z'n schaduwzijden: hij noemt z'n vroegere vervolging van de christelijke gemeente (1 Kor.15:9; Gal.1:13; is z'n wroeging daarover soms Paulus' 'doorn in het vlees' uit 2 Kor.12:7?); ook vertelt hij hoe hij zich eens "zwak, nerveus en angstig" voelde (1 Kor.2:3, Willibrordvertaling). De gelovigen die hem als voorbeeld moeten aanhouden, mogen dus weten dat niets kleinsmenselijks en normafwijkends Paulus vreemd is.

In deze stand van zaken zit goddelijke didactiek. We staan er niet vaak bij stil, maar het blijft opmerkelijk dat God het uitdragen van het Evangelie niet heeft toevertrouwd aan perfecte engelen maar aan kwetsbare mensen met hun tekorten. Zo kan het voor iedereen helder zijn: "Het dwaze van God is wijzer dan de mensen en het zwakke van God is sterker dan de mensen" (1 Kor.1:25),²¹⁵ ofwel:

²⁰⁴ Verg. Drehsen 1989, p.92.

²⁰⁵ Drehsen 1989, p.94-95.

²⁰⁶ Drehsen 1989, p.104.

²⁰⁷ Drehsen 1989, p.108.

²⁰⁸ Zie Hoekstra 1926, p.207.

²⁰⁹ Een tekst die ook wordt aangehaald in het 'Formulier voor de bevestiging van dienaren des Woords', Gereformeerd Kerkboek 1986, p.544.

²¹⁰ Pop 1964, p.544.

²¹¹ Pop 1964, p.546.

²¹² Kruijne 1980, p.142.

²¹³ Klijnsma 1984, p.277.

²¹⁴ Leuenberger 1966, p.232.

²¹⁵ Verg. Zijlstra 1977, p.168.

"De kracht openbaart zich eerst ten volle in zwakheid" (2 Kor.12:9b). Dat brengt ontspanning voor ambtsdragers: ze zijn terecht bescheiden omdat hun voorbeeld-zijn samengaat met tekorten (verg. 1 Tim. 3:3);²¹⁶ toch hoeven ze niet krampachtig alles op alles te zetten om perfect te zijn, uit angst dat ze misschien de weg van Gods Geest blokkeren. In dat geval vertrouwt men "de Zaak niet toe wat ze toch vermag, en overschat men zo de werking van de eigen persoon".²¹⁷ Juist omdat het Evangelie ('schat') door beperkte mensen ('aarden vaten') wordt doorgegeven, kan voor iedereen duidelijk zijn: het effect van de boodschap komt van God en niet van ons (2 Kor.4:7b).²¹⁸ Dit alles geeft aan dat de taak voorbeeld te zijn wel een grote verantwoordelijkheid meebrengt voor de betrokkenen, maar hen toch niet opjaagt tot doodvermoeiende prestaties. Ze hoeven hun kleinheid niet voor zichzelf en anderen te verstoppen. Tegelijk mogen ze erop vertrouwen dat God dwars door al onze kleinheid heen zijn doel bereikt.

d) *Integer zijn*

Uit het bovenstaande kan duidelijk zijn: er blijft altijd een zekere spanning bestaan tussen wat iemand mee door z'n tekorten is en zoals hij normatief gezien zou moeten zijn. Zolang Christus nog niet terug is, is deze spanning een onontkoombare realiteit. Nu bestaat het gevaar dat die spanning vermindert doordat de ene pool, de norm, al meer naar de achtergrond verdwijnt. In dat geval zijn de tekorten zo dominerend dat die fundamenteel afbreuk doen aan iemands christen-zijn. Houdt zo iemand toch z'n taak als voorganger van een gemeente, dan komt zo iemand onvermijdelijk tot onwaarachtigheid. Daarmee bedoel ik dat een predikant innerlijk niet meer instemt met z'n boodschap en/of dat z'n gedrag daar haaks op staat.²¹⁹ Een eerste stap op weg naar onwaarachtigheid kan adiafora betreffen, bijvoorbeeld zondagsbesteding of haardracht. Het gebeurt immers dat predikanten in reactie op vragen van catechisanten dingen zeggen omdat ze menen daartoe verplicht te zijn als predikant en/of vanwege de verwachtingen van de gemeente - terwijl ze daar als persoon niet achterstaan. Het eindpunt kan heuse onwaarachtigheid zijn: disharmonie tussen persoon en boodschap.

Ik pleit daarom voor integriteit.²²⁰ Daarmee bedoel ik dat er congruentie bestaat tussen de boodschapper en z'n boodschap. Het is waar: nooit zal het innerlijk en/of het gedrag van een predikant compléet sporen met z'n boodschap. Maar er bestaat congruentie als een predikant in z'n algemeenheid kan verklaren: "Ik heb geloofd, daarom heb ik gesproken" (verg. 2 Kor.4:13).²²¹ In dat geval zal hij met Paulus de discrepantie tussen de door hem uitgedragen boodschap en z'n eigen persoon als pijnlijk ervaren (zie Rom. 7:15-25). Er is bij hem sprake van integriteit als hij, met al z'n 'ja-maars', gegrepen is door z'n boodschap. Ook Firet wijst hierop: "Het punt waarom het gaat is niet of het de pastor met zijn geloof ernst ís, maar of hij er ernst mee máákt (...) De vraag naar de geloofwaardigheid van de pastor is ten diepste de vraag naar de herkenbaarheid van de wording van de mens Gods in de pastor." Het is onvoldoende dat hij "het gebeuren dat hij te dienen heeft verbaliseert", hij moet het ook in z'n eigen bestaan beleven.²²² Ofwel, ter wille van z'n geloofwaardigheid moet het te merken zijn dat wat hij zegt z'n persoonlijk eigendom is; hij moet zelf van de waarheid van het Evangelie overtuigd zijn, zich daarvoor persoonlijk aangesproken voelen.²²³

Waarom deze integriteit zo belangrijk is? Allereerst voor de predikant zelf. Een integer predikant beseft het: uiteindelijk (s)preekt hij ook, stimulerend en corrigerend, tot zichzelf.²²⁴ Deze integriteit is bovendien onmisbaar met het oog op zijn contacten: pas wie zelf overtuigd is, kan ook voor anderen overtuigend zijn.²²⁵ "Het gezag van het ambt moet dan ook mede gedragen worden door datgene wat van de ambtsdrager uitgaat. Anders is het: doe wel naar mijn woorden, maar niet naar mijn werken." ²²⁶ Maar daarmee gaat samen, hebben we nu gezien, dat hij bescheiden eigen tekorten onder ogen ziet.

²¹⁶ Zie Hoekstra 1926, p.207.

²¹⁷ Leuenberger 1966, p.195.

²¹⁸ Verg. Enzner-Probst 1988, p.103-104.

²¹⁹ Verg. Haendler 1965, p.170.

²²⁰ Anderen spreken van authenticiteit, Riess 1973, p.92; vergelijk ook Peterson 1993.

²²¹ Zie Hoekstra 1926, p.206; verg. Hoekstra 1919, p.15.

²²² Firet 1974, p.313; verg. Stammer/Janowski 1980, p.9; Keizer 1988, p.50.

²²³ Van der Geest 1983, resp. p.55, 101,175; verg. Bouwman 1919, p.24.

²²⁴ Verg. Klijnsma 1984, p.279.

²²⁵ Verg. Bouwman 1919, p.10; Ressler 1986, p.104; Schippers 1983, p.102.

²²⁶ Van 't Spijker 1989, p.165.

9 Hij is een rechtvaardig-verklaard schepsel van God; kernwoord: vrij

9.1 Gegevens van het GIDS-onderzoek (zie 5.5)

- 1 Een op de vijf (= 34) respondenten erkent dat hij "de laatste vijf jaar wel eens langer dan vier weken om gezondheidsredenen uit de roulatie (is) geweest". (G,74)
- 3 Het aantal werkuren per week: "Het zwaartepunt ligt tussen de 55 en 65 uren per week." (G,84) 46,6% vindt dat deze werkweek te lang is en is daarmee niet tevreden. (G,121)
- 5 a 71,1% "is van mening dat het werk weinig of geen invloed op de aandacht voor het gezin heeft." 20,9% vindt dat het werk veel invloed heeft, waardoor er absoluut te weinig aandacht voor het gezin is. (G,99)
b Enquêtevraag: "Ondervinden uw huisgenoten er hinder van, dat constant de mogelijkheid bestaat dat er beslag op u gelegd wordt?" 84% valt in de antwoordcategorieën 'soms' en 'regelmatig'. (G,101)
- 14 Enquêtevraag: "Vindt u dat u wel eens faalt ten opzichte van de gemeenteleden?" Op drie na beantwoorden alle respondenten dit met 'ja'; voor 57,1% van hen levert dit falen hinderlijke spanningen op. (G,115-116)
- 15 51,5% ervaart kritiek op preken en/of pastoraat als stimulerend, terwijl 35% reageert: "vervelend, heb ik last van". (G,117)
- 18 Bij de enquêtevraag: "Ondervinden uw huisgenoten er hinder van, dat constant de mogelijkheid bestaat dat er beslag op u gelegd wordt?" (zie 5b) onder andere het commentaar van iemand "dat hij niet weet of het gezin wel iets te vinden heeft." (G,101)
- 19 Bij de enquêtevraag: "Welke uitspraak is op u van toepassing? Mijn werk vraagt te veel van mij (...)" onder andere twee opmerkingen: "Waarom de vraag: te veel?" En: "Alleen God weet wat te veel is." (G,104)
- 21 Op een enquêtevraag waarin sprake is van omgaan met kritiek, wordt onder andere gereageerd: "Als predikant hoef je niet om te gaan met kritiek." (G,130)
- 24 "Niet het aantal uren alswel de volgende zaken maken het ambt zwaar (G,151):
c er is zoveel nood dat je vaak het idee hebt: ik kom tijd te kort, wat weer een schuldgevoel geeft. Hieruit is in 5.6. deze probleemstelling betreffende de werkhouding van predikanten afgeleid: heeft het afdoende invloed op hun zelfbeeld en hun optreden dat God hun Schepper is en dat Hij hen bevrijd heeft van slavernij?

9.2 Diagnose: slaafse afhankelijkheid

"De mens leeft in de spanning tussen het 'ik' en de 'wereld'. Soms is het evenwicht zoek, bijv. doordat er bij het ik een te grote afhankelijkheid bestaat." ²²⁷ Zo laten predikanten zich soms tiranniseren door innerlijke drijfveren of door, al of niet vermeende, druk van buitenaf. Een dergelijke slaafse afhankelijkheid heeft bepaald geen positief effect op de persoon en het werk van een predikant. Daarom is het goed de verschillende aspecten van dit probleem nader onder ogen te zien.

a) Prestatiegericht leven

Het is een erkend feit dat onze samenleving doortrokken is van het prestatiedenken: in hoeverre men iemand aanvaardt en waardeert, wordt grotendeels bepaald door diens kwaliteiten en/of activiteiten. Deze benadering komen we tegen op talloze gebieden. Wie werkloos of arbeidsongeschikt is, wordt door anderen én zichzelf als minder waard beschouwd: hij/zij valt buiten onze prestatiekaders. Ook onder christenen wordt de waarde van de ander vaak afgemeten naar wat hij/zij beroepsmatig of kerkelijk 'doet'. In dezelfde lijn ligt dat schoolrapporten een cijfermatige waardering geven van wat de leerlingen aan resultaten behaald hebben.

Het gevolg van dit prestatiedenken is dat veel mensen bij zichzelf een 'innerlijke slavendrijver' op de troon hebben gezet. ²²⁸ Daarmee bedoel ik de, haast gepersonifieerde, tirannieke drang om altijd maar te presteren, en wel met de bedoeling om zo aan de eigen hoge maatstaf te beantwoorden.

Nu dit ons leefmilieu is, verbaast het niet dat het prestatiedenken bij gelovigen evengoed voorkomt in hun relatie met GóD. Dan hebben ze het idee dat ze mee door hun inzet zich bij God in de gunst moeten werken. Natuurlijk hebben ze er weet van dat Gods geschenken gratis zijn. Intussen blijft door hun hoofd spoken: Gods gunst is toch voorwaardelijk en zijn verbond met ons kent toch allerlei eisen? Geen wonder dat christenen die innerlijke slavendrijver soms aanzien voor God zelf: Híj wil het dat ik me tot het uiterste inzet en naar de volmaaktheid streef. Juist predikanten zijn extra vatbaar voor deze benadering. Zij hebben bij hun bevestiging immers beaamd: "Ik weet mij door God tot mijn taak geroepen." Wordt deze goddelijke roeping in een prestatiekader gezet, dan wordt God zelf onvermijdelijk gemaakt tot een veeleisende en dan ook bedreigende opdrachtgever, die ons "altijd op de hielen zit". ²²⁹

Het kan duidelijk zijn: een dergelijke benadering kweekt scrupuleuze predikanten, mensen die niet gauw tevreden zijn met wat ze doen en die zichzelf amper rust gunnen. Maar hoe zij zich ook inspannen, de perfectie blijft buiten bereik. En toch gaan deze predikanten ermee door naar de volmaaktheid te streven, al is het veelal heimelijk. ²³⁰

²²⁷ Van der Velden 1994, p.2.

²²⁸ Verg. Zijlstra 1977, p.166.

²²⁹ Lindijer 1984, p.53.

²³⁰ Zijlstra 1977, p 167; Kruijne 1983, p.54; Van 't Spijker 1989, p.168; Van Delden 1992a, p.18.

Het gevolg is "een zekere horigheid t.a.v. het werk",²³¹ ofwel: hun werk krijgt dwangmatige trekken.²³² Hiermee gaat samen dat ze telkens het gevoel hebben te falen,²³³ met als resultaat: "een habitudeel slecht geweten",²³⁴ een chronisch schuldgevoel.²³⁵

Zo gebeurt het telkens dat predikanten zich vanwege hun agenda tegenover anderen verontschuldigen. Ook maken ze zichzelf herhaaldelijk verwijten,²³⁶ want ze ervaren een kloof tussen wat ze in feite doen en wat ze naar hun idee eigenlijk zouden moeten/kunnen doen.²³⁷

Alleen, het blijft voor de betrokkenen onduidelijk tegenover wie ze schuldig zijn, want tegenover wie falen ze eigenlijk: tegenover God, tegenover zichzelf en/of tegenover de ander? Terecht schrijft Lindijer: "Het is goed te onderscheiden tussen het superego (de irreële, bestraffende, opjagende, verkrampende stem van binnen) en anderzijds God en het gezonde geweten (...) Als een pastor bij zichzelf en anderen schuldgevoelens ontmoet, is het van betekenis wat hun oorzaak is: een tiranniek superego of werkelijke schuld."²³⁸ Kaptein concludeert: het is meer "een gevoel van bedreigdheid, van te kort schieten".²³⁹ In mijn terminologie: het is vooral hun falen tegenover de eigen hoge maatstaf, dat bij predikanten schuldgevoel oproept; ofwel, voor alles geeft hun innerlijke slavendrijver hun in dat ze tekortschieten. Door het onduidelijke want ongerichte karakter van dit schuldgevoel komt men hiermee "uiteindelijk niet in het reine (...) Terwijl een echt schuldgevoel klaarheid kan brengen en zo een nieuw begin mogelijk kan maken, werkt dit gevoel alleen maar belastend".²⁴⁰ Het zet een cirkelgang in beweging waaruit de betrokkene niet kan ontsnappen: door z'n gevoel te falen voelt hij zich opgejaagd²⁴¹ waarom hij ertoe komt qua inzet er een schepje bovenop te doen;²⁴² maar omdat dit z'n schuldgevoel hoogstens tijdelijk wegneemt, dient z'n opgejaagde gevoel zich vroeg of laat weer aan, en zo gaat het voort. Een predikant die z'n werk in termen van prestatie beleeft, benadeelt dus op allerlei manieren zichzelf: voortdurend voelt hij zich gedrongen in de weer te zijn, terwijl hij desondanks het gevoel houdt dat hij niet genoeg doet. Innerlijke harmonie is er niet bij. Dit leidt zomaar tot burnout, met onder andere depressieve gevoelens: "Er is sprake van hopeloosheid, hulpeloosheid en een gevoel verstrikt te zijn, niet meer voor of achteruit te kunnen. Men ziet geen uitweg meer."²⁴³

b) Een chronisch minderwaardigheidsgevoel

Dat mensen erop gespist zijn te presteren, kan mee het gevolg zijn van een chronisch minderwaardigheidsgevoel.²⁴⁴ Dat gevoel kan allerlei oorzaken hebben. Soms is het niet te traceren waar het vandaan komt. Soms kan dit gevoel opgeroepen zijn door overheersend negatieve signalen van ouders, door onvrede over het eigen uiterlijk, door het idee afgewezen te worden door anderen. In het geval van predikanten kan hun minderwaardigheidsgevoel mee gevoed worden door het idee dat hun opleiding onvoldoende aansloot bij de praktijk met z'n pastorale problemen.²⁴⁵ Het is waar, sinds het einde van de jaren zestig zijn ten behoeve van de theologische opleiding allerlei praktische elementen bepleit en ingevoerd.²⁴⁶ Toch voelen predikanten zich vaak een amateur te midden van professionals.²⁴⁷

Door dit alles kan het gebeuren dat het pastorale zelfbewustzijn van de predikant labiel wordt: hij heeft geen zekerheid meer "dat niet alleen z'n handelen maar vooral z'n bestaan voor andere mensen belangrijk en noodzakelijk is". Dit heeft ernstige gevolgen voor de ambtelijke praktijk: "als het basale vertrouwen in de zin van het eigen beroepsmatige bestaan ontbreekt, kan men proberen door oneindige afzonderlijke acties het bewijs te leveren voor het eigen bestaansrecht".²⁴⁸ Voor de ambtelijke praktijk is even fataal als het persónlijke zelfbewustzijn aangetast is.

Wie, waardoor ook, niet al te fleurig tegen zichzelf aankijkt, zal vaak z'n uiterste best doen zo goed mogelijk voor de dag te komen. Maar prestaties als zodanig zijn dan niet genoeg. Wie zichzelf meer of minder als waardeloos beschouwt, is gespist op waardering van z'n medemensen en op succes in z'n werk. Zo spreekt Eadie van de drang zich voor te doen als degene "die iedereen liefheeft en door iedereen geliefd wordt", alsook van "een onweerstaanbaar verlangen naar erkenning, bewondering, en succes".²⁴⁹ Die kunnen immers de eigen waardeloosheid maskeren. Zo zoekt men in het werk een bevestiging van z'n persoon. Alleen, in het werk liefde zoeken, "maakt onverzadigbaar en afhankelijk. Het maakt onverzadigbaar omdat de positieve reactie op een eenmalige handeling steeds alleen een deelbevestiging kan leveren, zodat een innerlijke dwangsituatie ontstaat, die het handelende subject niet tot rust laat komen.

²³¹ Kaptein 1966, p.82.

²³² Verg. Eadie 1974, p.408; Kruijne 1983, p.55.

²³³ Eadie 1974, p.406; Keizer 1983, p.106.

²³⁴ Kaptein 1966, p.114.

²³⁵ Verg. Eadie 1974, p.408-409; Kruijne 1983, p.55; Keizer e.a. 1983, p.95; Keizer 1988, p.111; Hertzsch 1990, p.525; Schaufeli 1990, p.36.

²³⁶ Josuttis 1987, p.130; verg. Eadie 1974, p.406,409.

²³⁷ Keizer 1988, p.112; verg. Kaptein 1966, p.52-53.

²³⁸ Lindijer 1984, p.46.

²³⁹ Kaptein 1966, p.115; verg. Schippers 1983, p.99; Kruijne e.a. 1984, p.7.

²⁴⁰ Kaptein 1966, p.114.

²⁴¹ Kaptein 1966, p.116.

²⁴² Verg. Van den Berg e.a. 1992, p.54.

²⁴³ Schaufeli 1990, p.36.

²⁴⁴ Verg. Eadie 1974, p.409.

²⁴⁵ Verg. Keizer 1883 e.a., p.106; Van Dam 1993, p.3.

²⁴⁶ Faber 1969, p.254-255; verg. Martiny 1977, p.85-86.

²⁴⁷ Kruijne 1980, p.144-145.

²⁴⁸ Josuttis 1988, p.87-88; verg. Kaptein 1966, p.117.

²⁴⁹ Eadie 1974, p.409; verg. Kruijne 1977, p.192; Hertzsch 1990, p.525.

Op het relationele vlak ontstaat daarbij gauw een afhankelijkheid van het beroepsmatige tegenover".²⁵⁰ In m'n eigen woorden: een chronisch minderwaardigheidsgevoel jaagt constant op. Bevrediging door waardering en/of succes is immers maar van korte duur. Zodra het negatieve zelfgevoel zich weer laat gelden, vraagt dat om nieuwe positieve signalen. Geen wonder dat deze "hang naar zelfbevestiging" moe maakt.²⁵¹

Het kan bovendien duidelijk zijn dat een chronisch minderwaardigheidsgevoel frustrerend inwerkt op de relatie van de predikant tot gemeenteleden. Over de implicaties hiervan heeft Hoenkamp-Bisschops uitgebreid geschreven: "Zolang individuele pastores onrust en onvrede hebben over hun eigen waarde, betekenis en competentie (...) zal dit hun beschikbaarheid voor mensen ondergraven." Immers, "de menselijke behoefte aan eigenwaarde is dermate levensnoodzakelijk, dat mensen met weinig eigenwaarde in contacten doorgaans meer met zichzelf bezig zijn dan met de ander; onbewust gebruiken zij anderen ter vergroting van de eigenwaarde. Ook kunnen zij zich moeilijk onbevangen inleven in de behoeften van de ander, omdat hun eigen behoeften zoveel aandacht vragen". In extreme gevallen treedt dan "neurotische onzelfzuchtigheid (op), waarbij een pastor 24 uur per dag in touw is voor zijn parochianen".²⁵²

Over dit thema schrijft Kaptein: "Zoals iedere ketter zijn letter heeft, wordt ook deze situatie uiteraard zonder moeite voorzien van theologische rechtvaardigingen. De ideologie van de dienst (...) geeft als vanzelf de categorieën in handen. Men is 'disponibel', slaaf van Christus." ²⁵³ Maar de pastor mag nog zo overtuigd zijn voor God en/of mensen bezig te zijn, z'n gedrag dient "hoofdzakelijk de eigenwaarde van de pastor in kwestie; het werk en de overmatige inzet daarvoor is slechts middel ter verhoging van de eigenwaarde".²⁵⁴

Er moet nog meer over minderwaardigheidsgevoelens gezegd worden: die vormen niet alleen een óorzaak dat mensen uit zijn op presteren. De prestatiegedachte heeft vaak ook een gevoel van minderwaardigheid als gevolg.²⁵⁵ Wie voor zichzelf een hoge maatstaf aanhoudt, moet immers telkens constateren dat hij nooit beantwoordt aan wat hij zichzelf oplegt: lang niet altijd is er "congruentie tussen ideaal en werkelijkheid".²⁵⁶ De onlust hierover wordt nog eens verergerd als een predikant het (al of niet terechte) idee heeft dat de gemeenteleden van hem verwachten dat hij zich door z'n persoonlijke competentie bewijst. Zo iemand wordt slachtoffer "van een ongetoemde prestatiedwang"; hij moet zichzelf "aldoor als pastor waarmaken".²⁵⁷ Het falen daarin bevordert dat iemand ontmoedigd raakt. En dat gaat weer ten koste van z'n zelfbeeld. Er zijn volgens Keizer nu eenmaal geen "aanwijzingen dat predikanten hun zelfwaardering beschermen tegen de teleurstellingen die ze ervaren in hun werk. Ontgoocheling in het werk raakt de persoon. Het 'zelf' van de pastor lijkt onbeschermd te staan tegenover de teleurstellingen en tegenslagen die zich in het werk voordoen".²⁵⁸ Zo'n predikant belandt zomaar in een vicieuze cirkel: omdat hij minderwaardigheidsgevoelens heeft is hij gespitst op presteren, maar door z'n falen daarin en door z'n schuldgevoel daarover worden z'n minderwaardigheidsgevoelens versterkt, waarom hij zichzelf tot nog grotere inspanningen aanzet, enzovoort.²⁵⁹

c) *Opgejaagd door de ander en door de plicht*

Wie door z'n innerlijke slavendrijver gestimuleerd wordt te presteren, heeft zichzelf in een afhankelijke positie gemanoeuvreerd: hij staat willoos tegenover de, al of niet vermeende, claims die van de ander of van de plicht uitgaan. In het bijzonder predikanten lopen gevaar zich te laten opjagen, want de ander en de plicht zijn in hun eigen ogen niet niks: de gemeenteleden zijn toch maar met Christus' bloed gekocht en zijn hun door Christus toevertrouwd; ook is hun plicht toch een goddelijke roeping. Prestatiegerichte predikanten die dit in rekening brengen, achten het onontkoombaar zich volledig in te zetten. Hierin worden ze soms nog eens extra aangespoord als ze vanwege hun minderwaardigheidsgevoelens uit zijn op waardering en succes (zie b). Dan is helemaal geen moeite hun te veel, zelfs al gaat dat ten koste van henzelf.

Een predikant die zich zo door de ander en de plicht laat opjagen, verliest in z'n werk tot op zekere hoogte zichzelf.²⁶⁰ Wat hij persoonlijk vindt en wil is amper relevant voor hem. Voor hem zijn de gemeenteleden beslissend en de, feitelijke of veronderstelde, verwachtingen die zij tegenover hem hebben; als hij iets wil vermijden dan wel dat hij hen zou teleurstellen.²⁶¹ Beslissend acht hij ook z'n taak tegenover die gemeenteleden. Dergelijke predikanten zijn tot mensen geworden "die denken en zeggen altijd ter beschikking te moeten zijn".²⁶² Wie op deze manier met zichzelf omgaat, levert zich onvermijdelijk uit aan de "tirannie van het moeten".²⁶³ Vele predikanten klagen daar ook over: we moeten zoveel! Daarmee laten ze het voorkomen alsof hun iets overkomt. En inderdaad, van de ander en van de plicht gaan claims uit. Maar dat predikanten zich daardoor laten opjagen, is uiteindelijk hun keuze.

²⁵⁰ Josuttis 1988, p.86; verg. p.219.

²⁵¹ Van der Velden 1994, p.3.

²⁵² Hoenkamp-Bisschops 1993, p. 508,500.

²⁵³ Kaptein 1966, p.118.

²⁵⁴ Hoenkamp-Bisschops 1993, p.500.

²⁵⁵ Verg. Hertzsch 1990, p.525.

²⁵⁶ Keizer 1988, p.112.

²⁵⁷ Van de Spijker 1984, p.14-15.

²⁵⁸ Keizer 1988, p.113.

²⁵⁹ Verg. Kruijne 1983, p.56.

²⁶⁰ Verg. Josuttis 1988, p.219.

²⁶¹ Verg. Kaptein 1966, p.53; Zijlstra 1977, p.164.

²⁶² Faber 1980, p.20.

²⁶³ Keizer 1988, p.19-20; verg. Zijlstra 1977, p.164; Kruijne 1983, p.55.

Met andere woorden: ze moeten van zichzelf zoveel. Ook Eadie wijst hierop: dat predikanten zichzelf maar weinig ontspanning toestaan, voeren de meesten van hen terug "op de druk van de beroepsmatige verplichtingen en van de eisen van de gemeenteleden"; in werkelijkheid is dit hieraan te wijten dat ze recht willen doen "aan hun geweten, hun verwachtingen tegenover zichzelf, hun innerlijke behoeften en hun beroepsmatig zelfverstaan".²⁶⁴ Wie slaaf is van het moeten, cijfert goed beschouwd zichzelf weg ten gunste van de ander en van de plicht. Dit laatste lijkt bijbels. Van christenen en zeker van predikanten mag toch verwacht worden dat ze dienstbaar zijn aan de ander en dat ze ten behoeve daarvan zichzelf verloochenen?²⁶⁵ Wat in feite gebeurt, is dat ze zich onvoldoende van de ander afschermen en zichzelf zo tot nul reduceren.

Wie de gemeente en z'n taak de kans geeft hem op te jagen, benadeelt z'n eigen welzijn. Hij heeft er op z'n minst moeite mee zichzelf voldoende ontspanning te gunnen en z'n vrouw en kinderen voldoende aandacht te geven. En als hij al thuis is, is hij "door de problemen en contacten van z'n dagelijkse dienst vaak zo moe dat hij graag de problemen van het gezin ontwijkt en zich in zichzelf terugtrekt".²⁶⁶ Bovendien, tijd uittrekken voor ontspanning en voor het gezin gaat nog al eens gepaard met schuldgevoel,²⁶⁷ want die tijd had hij eigenlijk aan de gemeente moeten besteden. Zichzelf ontspannen en sociale contacten onderhouden wordt ervaren als 'tijd stelen' van de gemeente; een predikant die zo met z'n tijd omgaat, is in feite "reddeloos aan de gemeente overgeleverd".²⁶⁸ Terecht typeert Faber deze situatie aldus: de predikant is met de gemeente gehuwd; dat betekent "dat de liefde, welke in andere beroepen aan het gezin, de vrouw en de kinderen gegeven wordt, hier naar de gemeente gaat. Er ontstaat snel een soort concurrentie-gevoel met afgunst, verwijten, gewetensproblemen enz. (...) Wanneer dus de pastor naar zijn tweede liefde gaat, kan dat als onttrekking van liefde, als verraad gevoeld worden".²⁶⁹

Het gevolg van deze slaafse afhankelijkheid kan overspannenheid zijn of zelfs een totale burnout. Bij burnout is namelijk "het evenwicht tussen spanning en ontspanning ernstig verstoord. Doordat men niet in staat is om zich tijdig te ontspannen, wordt de spanning al maar groter".²⁷⁰ Daarmee komt men in een cirkel terecht: "Voor opgebrande mensen is het erg moeilijk, zich te ontspannen",²⁷¹ met als gevolg dat ze het nog zwaarder krijgen, waardoor het weer moeilijker wordt tot ontspanning te komen.

9.3 Therapie: zich vrij weten van alle tirannie

Eerst wil ik in het algemeen stilstaan bij de bijbelse boodschap over ons presteren (a) en bij de betekenis daarvan voor ons zelfbeeld (b). Daarna ga ik dit concreet toepassen op de werkhouding van de predikant (c).

a) Gods onvoorwaardelijke liefde

Het prestatiegerichte zoals dat in 9.2a naar voren is gekomen, spoort niet met de manier waarop God met ons omgaat. Niet de wet is dominerend maar het Evangelie.²⁷² Want wat staat voorop in Gods relatie met ons? Wat is de overheersende lijn in de Bijbel? Niet dat God met zijn eisen naar ons toekomt. Primair is Gods liefde, zijn belofte, dat God uit is op onze redding (Ez.18:23,31-32; 34:11-16).²⁷³ Hoe ver God in zijn inzet voor ons gaat, is gebleken uit de zelfopoffering van Gods eigen Zoon, Jezus Christus: Gods vleesgeworden liefde (1 Joh.4:7-10). De kern van de gereformeerde leer is dan ook "de rechtvaardiging uit het geloof":²⁷⁴ helemaal afgezien van onze kwaliteiten en/of activiteiten komt God met zijn belofte van vrijspraak op ons af. Dit geschenk van Hem is gratis. De enige voorwaarde die God ons stelt is dat we Hem geloven op zijn Woord, dat we onze redding verwachten van Christus. Dit betekent niet dat er toch nog een activiteit van ons wordt verlangd voordat God ons gunstig gezind wil zijn. Gods liefde gaat vooraf aan alles wat wij doen (Rom.5:8) en is in die zin onconditioneel.²⁷⁵ Bovendien, als bedelaar je lege, vuile handen ophouden, kunnen we toch geen prestatie noemen?! Daar komt bij dat deze activiteit van ons uiteindelijk nog door God zelf bewerkt wordt ook (Fil.2:13).

Dat Gods gunsten voorafgaan aan zijn geboden en dan ook aan onze inzet, blijkt glashelder uit de kinderdoop: een baby die nog geen enkele bijdrage kan leveren, krijgt beloften te horen van respectievelijk de Vader, de Zoon en de Heilige Geest. De principiële en temporele voorrang van de belofte boven de eis blijkt duidelijk uit de tekst van de Tien Geboden. Voordat God die geboden aan de orde stelt, herinnert Hij eerst eraan: "Ik ben de Heer, jullie God, die jullie heb weggeleid uit het slavenhuis" (Ex. 20:2).

Daarmee wordt meteen uitgesproken dat de innerlijke slavendrijver, vermeld in 9.2a, niet het recht heeft bij ons op de troon te zitten: dank zij God zijn we bevrijde mensen. Maar dan moeten we ook zelf geen enkele macht de ruimte geven ons te tyranniseren. Natuurlijk lijkt het plichtsgetrouw als we gespits zijn op prestaties. In feite doen we God en onszelf te kort, want we begeven ons weer in slavernij en leven zo onvoldoende uit de vrijheid die God ons heeft gegeven (zie Gal.5:1).

²⁶⁴ Eadie 1974, p.408.

²⁶⁵ Verg. Zijlstra 1977, p.168.

²⁶⁶ Hertzsch 1990, p.526.

²⁶⁷ Verg. Hertzsch 1990, p.525-526.

²⁶⁸ Kaptein 1966, p.118.

²⁶⁹ Faber 1980, p.20.

²⁷⁰ Schaufeli 1990, p.177.

²⁷¹ Schaufeli 1990, p.177-178.

²⁷² Verg. Hertzsch 1990, p.526-527.

²⁷³ Verg. Trimp 1989, p.57.

²⁷⁴ Verg. Van 't Spijker 1989, p.157.

²⁷⁵ Verg. Trimp 1989, p.54.

Dat Gods liefde onvoorwaardelijk is, betekent ook dat Hij ons aanvaardt zoals we zijn. We hoeven onszelf niet op te jagen om bij God in de gunst te komen. Dank zij Hemzelf zijn we geborgen bij Hem. Scrupuleusheid en een chronisch schuldgevoel passen hier niet bij. Ook van die tirannie zijn we bevrijd. Natuurlijk blijft het, goed beschouwd, pijnlijk dat we ver verwijderd blijven van de perfectie. Zo hebben we lichamelijke en geestelijke grenzen, waardoor we soms niet kunnen doen wat we eigenlijk zouden moeten doen; ook is er bij ons ongehoorzaamheid, in die zin dat we vaak niet willen doen wat we wel moeten doen. Toch hoeft deze situatie van falen ons niet neer te drukken en zelfs niet onzeker te maken tegenover God. Hij accepteert ons, inclusief onze grenzen; en als we, met al onze ongehoorzaamheid, in Christus geloven, zijn onze schulden bij God afbetaald.

Deze acceptatie door God betekent overigens niet dat God zwicht voor de status quo. Alleen al blijkens de taak van de Geest wil God niet dat we met onze onmacht en onwil blijven zoals we zijn. In het kader van Gods verbond geldt immers: "liefde komt van één kant, maar wil komen tot liefdesverkeer (...) God maakt aanspraak op ons en appelleert op onze verantwoordelijkheid."²⁷⁶ Daarom mogen we niet berusten in wat op dit moment haalbaar is gezien onze (on)mogelijkheden. We hebben de taak, voor zover dat kan, verder te komen als christen. Dat betekent concreet: we horen ons ervoor in te zetten om op het gebied van onze onmacht onze grenzen te verleggen, terwijl we ons van onze onwil hebben af te keren. Maar deze noodzakelijke dynamiek in het dienen van God neemt niet weg: aan alles wat wij doen gaat Gods onvoorwaardelijke acceptatie van ons vooraf.

b) Het bevrijdende effect op het zelfbeeld

Gods onvoorwaardelijke liefde door Christus is de basis voor een gezond gevoel van eigenwaarde. Soms wordt verdedigd dat een christen een laag zelfbeeld hoort te hebben. Daarvoor worden soms deze teksten gebruikt:

- "We moeten de ander uitnemender achten dan onszelf" (Fil.2:3). Alleen, dit betekent niet dat we onszelf wat onze kwaliteiten betreft in vergelijking met anderen minderwaardig moeten achten. Paulus bedoelt dat we onze medegelovigen als onze meerdere moeten dienen (Fil.2:2-4); we ontmoeten in hen Christus (Mat.25:37-40). Daarom hebben die medegelovigen op hun beurt de taak óns als hun meerdere te dienen.

- "We moeten onszelf verloochenen" (Mat.16:24). Inderdaad, maar dit betekent niet dat we moeten onderdrukken wat we persoonlijk vinden en willen - alsof we van nul en generlei waarde zijn. Christus bedoelt ermee dat we onze gedachten en verlangens ondergeschikt maken aan wat Hij vraagt. Met andere woorden, zelfverloochening komt alleen in een keuzesituatie aan de orde: als je moet kiezen tussen "wat God van je vraagt" óf "wat je zelf vindt/wilt", dan geef je de voorrang aan wat God vraagt.

Ook deze vaak gebruikte argumenten geven dus geen aanleiding onszelf waardeloos te vinden. Natuurlijk, we hebben de taak nederig te zijn, maar dit wil beslist niet zeggen dat zelfbesef taboe is. Integendeel, "nederigheid is waarheid, de erkenning van ware kleinheid én grootheid in de relatie tot God en de naasten".²⁷⁷ Ook het besef van de eigen kleinheid is onmisbaar voor een christen, want in vergelijking met God zijn we niets (Jes.40:12-18,21-24): we zijn totaal afhankelijk van Hem, de Schepper, terwijl we van onszelf schuldig staan tegenover Hem. Deze nuchtere realiteit wil intussen niet zeggen dat we te verwaarlozen zijn. Er is terdege sprake van 'grandeur' bij ons. Nog afgezien van Gods gunst door Christus geldt al dat God ons waarde toekent: we zijn schepsel van God, dat wil zeggen: we zijn door Hem gemaakt, van kwaliteiten voorzien en met een taak belast (Gen.1-2; Ps.8:5-9; 139:13-16). Dat God door Christus naar ons omziet, verleent ons helemaal ongekende waarde, want wat geldt voor gelovigen? Ze zijn gekocht met het bloed van Gods eigen mensgeworden Zoon en zijn zo kinderen van God (Op.5:9; Rom.8:14-16); ze zijn een tempel van Gods Geest doordat Hij in hen woont en werkt (1 Kor.3:16; 6:19); ze worden gediend door engelen (Hebr.1:14).

Hieruit kunnen we concluderen: wat we ook van onszelf mogen vinden en hoe mensen (volgens ons) ook tegen ons aankijken: we zijn iemand, niet door onszelf maar omdat God ons waarde heeft toegekend. Zelfgevoel annex zelfvertrouwen²⁷⁸ is dus op z'n plaats, als die maar samengaat met bescheidenheid: God is de bron van onze waarde. Wie dat vergeet, kan zich zomaar schuldig maken aan hoogmoed en zelfzucht. Zo iemand heeft een opgeblazen ego en doet alsof alles om hem draait. Tegenover deze egotripperij geldt de opdracht tot dienen.

c) Het bevrijdende effect op de werkhouding

Als het goed is, is een predikant dienend bezig. Maar wil hij daarbij een juiste werkhouding hebben, dan is essentieel dat hij zich al dienend bewust is van z'n eigenwaarde en dat op basis van Gods vrijspraak van hem. Deze realiteit moet elke predikant zichzelf telkens voorhouden.²⁷⁹ Dan staat ook z'n dienen in een heel bepaald kader: hij doet dat zonder slaafse afhankelijkheid. Dat betekent voor z'n werkhouding heel concreet dat hij ruimte heeft gekregen om:

- kritisch te staan tegenover de eigen hoge maatstaf;
- recht te doen aan het eigen ik;
- ontspannen te staan tegenover waardering;
- ontspannen te staan tegenover succes;
- grenzen te stellen aan z'n beschikbaarheid.

Laat ik elk van deze vijf punten nader uitwerken.

²⁷⁶ Trimp 1989, p.53.

²⁷⁷ Zijlstra 1977, p.169.

²⁷⁸ Verg. Roscam Abbing 1980, p.393.

²⁷⁹ Hertzsch 1990, p.528-529; verg. Kruijne 1977, p.246; Enzner-Probst 1988, p.156.

Kritisch tegenover de eigen hoge maatstaf

Een predikant met een bijbels gevoel van eigenwaarde staat kritisch tegenover de eigen hoge maatstaf. Natuurlijk is positief als iemand bij de uitoefening van z'n taak een hoge maatstaf erop nahoudt. Ook kan het geen kwaad dat het falen tegenover die maatstaf soms onlust oproept (ik vermijd hier opzettelijk het beladen woord 'schuldgevoel' verg. 9.2a): "het geweten moet wakker blijven".²⁸⁰ Dit kan namelijk stimulerend werken, zodat de betrokkene trouw blijft in z'n toewijding.²⁸¹ Het wordt anders als die maatstaf tirannieke trekken krijgt en deel gaat uitmaken van 'de innerlijke slavendrijver'. De predikant geeft dan de indruk "dat de boodschap, dat wij uit geloof zalig worden blijkbaar niet geldt voor de predikant, omdat die het kennelijk houdt op de werken".²⁸² Dan wordt het hoog tijd z'n scrupuleuze instelling grondig te herzien. In plaats van slaafs afhankelijk te zijn van het eigen ideaal, hoort hij daar vrij tegenover te staan. Dan neemt hij het zichzelf niet meer kwalijk als hij door z'n onmacht iets niet kan. Ook raakt hij niet van de wijs als hij opbotst tegen z'n onwil. Waarom zou hij strenger zijn tegenover zichzelf dan God? Als God met zijn vergevende liefde ons aanvaardt zoals we zijn, mogen en moeten wij ook onszelf aanvaarden, inclusief onze schuldloze en schuldige beperkingen.²⁸³ Dat betekent meteen ook dat we de eventuele "zucht naar perfectionisme" moeten tegengaan en het onszelf moeten toestaan "al doende te leren".²⁸⁴

Recht aan het eigen ik

Een predikant met een bijbels gevoel van eigenwaarde doet recht aan het eigen ik. Vaak hebben predikanten daar moeite mee: "Je mag toch niet 'ik' zeggen, maar de ander, de ander... Het gaat immers om zelfverloochening." Zo wordt vergeten "dat er niets te verloochenen valt, als er geen zelf is".²⁸⁵ In het besef van onze waarde mogen we leefruimte voor onszelf veroveren.²⁸⁶ Naar onszelf toe betekent dit dat we moeten leren 'ik' te zeggen.²⁸⁷ Met andere woorden: "In het conflict met de eisen die anderen aan mijn tijd stellen, moet ik mij als een binnen grenzen levend mens verdedigen, doorzetten, handhaven." ²⁸⁸ Daar hoort bij dat een predikant sturend omgaat met de verwachtingen en claims van gemeentelieden.²⁸⁹ Voldoet hij aan hun verwachtingen, dan is dat een keuze van hem. Legt iemand een te groot beslag op hem als zou hij zelf niks zijn, dan komt hij in verzet.

Gaat de ander zover in z'n claimen dat hij zelfs áfbreuk doet aan ons ik, dan mogen we ons daar kwaad over maken. Het is waar, menselijke kwaadheid wordt in de Bijbel meestal afgewezen: begrijpelijk want door de heftigheid ervan gaat kwaadheid gauw samen met allerlei negatiefs (Ef.4:26b,31). Daaruit concluderen zeker predikanten nog al eens: "Je mag niet boos worden, je moet altijd vriendelijk zijn, begrijpend, de minste." Dat deze verdringing van de eigen agressiviteit "leidt tot een conformistische houding, tot een uit de weg gaan van conflicten en tot een soort abjecte domineesvriendelijkheid, ligt voor de hand".²⁹⁰ Maar er is terdege ook een positieve kwaadheid, namelijk als die functioneert als een emotionele reactie erop dat iemand ten koste van ons grensoverschrijdend bezig is (Ef.4:26a; verg. Marc.3:5; 11:15-16).

Recht doen aan het eigen ik en dus leefruimte voor onszelf veroveren impliceert ook een gericht hantieren van onze tijd. Volgens Van Andel geeft God ons nu eenmaal "nooit een werk, of Hij geeft ons ook den tijd; indien wij meer werk dan tijd hebben, zoo mogen wij wel ernstig onderzoeken of wij ook onszelven overladen hebben, of ons van anderen lieten overladen, vergetende dat een knecht slechts één werkgever heeft – God".²⁹¹ Als predikant moeten we dus zelf voor onze bezigheden "de nodige tijd weten te kiezen en die dan ook voor onszelf nemen"; zo tonen we heer te zijn van onze tijd.²⁹² Josuttis geeft hiervan deze concretisering: "Als iemand die geen tijd heeft, tijd wil winnen, moet hij eigenlijk alleen leren drie kleine woorden uit te spreken: ja, nee, ik. Ja, dat wil zeggen: dit doel wil ik bereiken, in m'n leven, in dit jaar, deze week, deze dag. Nee: deze eisen wijs ik af, deze wensen kan ik niet vervullen, aan deze mens onttrek ik me. Ik: dat is de zin van m'n leven, dit is mijn gave, m'n interesse, m'n opdracht en m'n beroep. Ja, nee, ik: het is duidelijk dat deze woorden niet alleen voor het zelfgesprek belangrijk zijn, dat hun hele explosiviteit veeleer pas aan het licht treedt in de communicatie met andere mensen. Voor hen, tegenover de anderen moet de predikant, om tijd te krijgen en om zichzelf te vinden, deze woorden articuleren, verdedigen, ook modifieren." ²⁹³

Wie recht wil doen aan het eigen ik, zal tenslotte niet enkel afgaan op wat aan taken naar hem toekomt. Hij zal evengoed in rekening brengen waar hij goed in is en wat hij graag doet. In de woorden van Josuttis: de predikant moet "een balans maken tussen de verschillende motiverende factoren: wat kan ik doen? - mijn vaardigheden; wat moet ik doen? - mijn theologische opdracht; wat hoor ik te doen? - de verwachtingen van de gemeente; wat wil ik doen? - mijn wensen en interesses".²⁹⁴

²⁸⁰ Haendler 1965, p.173.

²⁸¹ Verg. Kaptein 1966, p.115.

²⁸² Kaptein 1966, p.83; Verg. Riess 1973, p.93.

²⁸³ Verg. Kaptein 1966, p.120; Keizer 1988, p.112.

²⁸⁴ Van 't Spijker 1989, p.168.

²⁸⁵ Zijlstra 1977, p.168; Keizer 1988, p.20.

²⁸⁶ Verg. Von Allmen 1958, p.105.

²⁸⁷ Zijlstra 1977, p.168.

²⁸⁸ Josuttis 1987, p.132.

²⁸⁹ Verg. Von Allmen 1958, p.109.

²⁹⁰ Zijlstra 1977, p.168.

²⁹¹ Van Andel 1910, p.215.

²⁹² Von Allmen 1958, p.106-107.

²⁹³ Josuttis 1987, p.133.

²⁹⁴ Josuttis 1988, p.92; Verg. Firet 1974, p.306.

Hij moet zich dus niet zonder meer aanpassen aan de verwachtingen van de gemeente; "dialogovaardig kan men hier alleen blijven, als men tweeërlei kan: de wensen van de anderen waarnemen, maar ook de eigen interesses, behoeften en taken behartigen". En verderop: predikanten moeten "een balans tot stand brengen tussen de onvermijdelijke taken, tussen de vele geuite wensen en de eigen vaardigheden en interesses"; dan alleen kan men "de onderwerping aan het dictaat van de sturing-van-buitenaf gro-tendeels verhinderen".²⁹⁵ Toegegeven, rekening houden met wat men kan en wil mag niet ontaarden in hobbyïsme. Dat vindt plaats als een predikant z'n gaven en interesses verabsolueert en niet meer in relatie brengt met wat de gemeente als geheel nodig heeft.²⁹⁶ Dit risico mag ons niet blind maken voor het feit dat "een zinvolle en verantwoorde vervulling" van de eigen neigingen altijd een "regenererende en bevruchtende waarde" heeft en daarmee "legitiem" is.²⁹⁷ Daarom is het belangrijk voor de predikant in z'n werk uit te zijn op "de ontplooiing van zijn eigen mogelijkheden", zodat hij daarin "aan zichzelf toekomt".²⁹⁸

Ontspannen tegenover waardering

Een predikant met een bijbels gevoel van eigenwaarde staat ontspannen tegenover waardering. De meest wezenlijke behoefte - zich door Gods liefde gedragen weten - is immers vervuld. Daarom is er voor hem geen noodzaak meer op de waardering van de ander uit te zijn, terwijl hij dan tegelijk de innerlijke vrijheid heeft er voor de ander te zijn. Over dit laatste schrijft Zijlstra: "Wanneer wij ons werkelijk door God bemind weten - en dat is het Evangelie - (...), mogen wij ook onze eigen ruimte geheel innemen (...) Pas dan kunnen wij ook anderen werkelijk liefhebben, hen alle ruimte geven." ²⁹⁹ Dus wanneer is echte beschikbaarheid mogelijk, waarbij predikanten hun eigen behoeften eventueel opzij schuiven ter wille van de ander? "Wanneer hun belangrijkste (tekort)behoefte al vervuld zijn." In een beeld gesproken: "Pas als de eigen beker gevuld is, kan hij (...) eruit gaan wegschenken."³⁰⁰

Een predikant die zo is ingesteld, wordt ook niet (meer) gedreven door de behoefte koste wat het kost geliefd te worden. "Het geloof aan Gods liefde" ontlast het werk van de predikant van "de honger naar liefde".³⁰¹ Natuurlijk, voor het welzijn van werkers is het wezenlijk dat ze positieve signalen ontvangen in de vorm van complimenten (of van resultaten, zie hieronder). Het ontbreken van voldoende positieve feedback is schadelijk voor arbeidsvreugde. Maar wie zich gedragen weet door Gods onvoorwaardelijke liefde, is in staat te relativëren. Al is hij blij met bemoedigende reacties, waardering van mensen is, als het goed is, niet z'n voornaamste doelstelling (Gal.1:10; 1 Tess.2:4).³⁰² Aanvaard door God heeft hij het niet meer echt nodig door uitsloerij iets op zijn rekening te kunnen schrijven. Wat mensen van hem vinden is daardoor minder relevant.³⁰³ Natuurlijk hoort hij open te staan voor kritiek (verg. 11.2), maar wat de ander oordelend te zeggen heeft is voor hem geen laatste waarheid. Al valt hem dat soms wel moeilijk, uiteindelijk kan zo'n predikant instemmen met Paulus' woord: het raakt "mij zeer weinig of ik al door u of door enig menselijk gericht beoordeeld word". Paulus kan dit zeggen omdat hij het oordeel vol vertrouwen in Gods hand legt (1 Kor.4:3-4).

Trouwens, het strijdt ook met de aard van ons werk uit te zijn op waardering. Want het gaat er niet om mensen aan óns te binden maar aan Christus (verg. 1 Kor.1:12-13). Daarom deed Johannes er niet moeilijk over dat zijn aanhang verliet ten gunste van die van Christus. Hij was enkel 'de vriend van de bruidegom'; en die is er juist blij mee dat de bruid zich op de bruidegom richt. Zo geldt ook voor een predikant ten opzichte van Christus: "Hij moet groter worden en ik kleiner". (Joh.3:25-30) In dit verband past de uitspraak van Van Andel "dat het ambt van prediker te veel eer aan zijn drager geeft, dan dat het zoeken van eer bij de mensen iets minder dan dwaasheid zou zijn".³⁰⁴

Ontspannen tegenover succes

Een predikant met een bijbels gevoel van eigenwaarde staat ontspannen tegenover succes. Onder succes verstaat Josuttis "de ervaring van de positieve uitwerking van de eigen bezigheid in het beroep, die bij het handelingssubject een gevoel van bevrediging losmaakt"; zijns inziens vindt succes dan ook plaats "in actioneel opzicht: ik doe wat; in sociaal opzicht: ik beteken wat; in personaal opzicht: ik ben wat".³⁰⁵ Vandaar dat succes voor mensen zo belangrijk is. "Onzekerheid over het effect en het nut van het eigen handelen" zijn zwaar, juist als dat samengaat met "de als verplichting ervaren maximale dienstbaarheid".³⁰⁶ In het burnout-onderzoek wordt dan ook wel verondersteld dat bij een opgebrand iemand "het evenwicht tussen emotionele investering en dito opbrengst verstoord" is, wat leidt tot het gevoel leeggezogen te zijn.³⁰⁷ Tegen deze achtergrond is het legitiem dat een predikant "probeert te slagen bij het doen van zijn werk. Alleen zo (...) is er dus bevrediging in het werk" (verg. 1 Tim. 3:13).³⁰⁸ Maar bevrijd door Gods liefde zet hij zich ervoor in dat hij niet van succes afhankelijk is.

²⁹⁵ Josuttis 1988, p.217, 219; verg. Hertzsch 1990, p.527.

²⁹⁶ Schippers 1983, p.110.

²⁹⁷ Haendler 1965, p.175.

²⁹⁸ Keizer 1988, p.72.

²⁹⁹ Zijlstra 1977, p.169; verg. Faber 1980, p.21.

³⁰⁰ Hoenkamp-Bisschops 1993, p.500,508.

³⁰¹ Josuttis 1988, p.87.

³⁰² Verg. Hoekstra 1926, p.207.

³⁰³ Verg. Josuttis 1988, p.223.

³⁰⁴ Van Andel 1910, p.19, verg. p.22.

³⁰⁵ Josuttis 1988, p.81.

³⁰⁶ Kruijne e.a. 1984, p.8.

³⁰⁷ Schaufeli 1990, p.136.

³⁰⁸ Kaptein 1966, p.83.

Daarbij wordt hij geholpen door Gods belofte dat ogenschijnlijk zinloos werk "niet vergeefs is in de He-re" (1 Kor.15:58c). Om het uitblijven van zichtbaar succes te kunnen verwerken is volgens Holtz eer-bied nodig voor de verborgen God. Als Hij iemand de ogen opent, kan blijken dat niet voor niets is ge-werkt. "Gods grote daden bestaan ook zonder tastbare betuiging aan mij." ³⁰⁹
Een dergelijke ontspannen houding tegenover succes is voor predikanten temeer noodzakelijk vanwege het feit dat de doelen van hun werk een open karakter hebben. Dit "heeft als nadelige consequentie dat men als predikant tijdens het werk nauwelijks de ervaring kent iets bereikt of tot stand gebracht te hebben".³¹⁰ Opademen vanwege het bereiken van een doel, is alleen beperkt mogelijk: een extra reden niet gedreven te worden door het behalen van succes.

Grenzen aan de eigen beschikbaarheid

Een predikant met een bijbels gevoel van eigenwaarde stelt grenzen aan z'n beschikbaarheid:³¹¹ hij hecht aan z'n lichamelijke en geestelijke gezondheid alsook aan z'n privé-leven met vrouw en kinderen. Die zijn op zichzelf al een groot goed; bovendien is het een feit: wie z'n beschikbaarheid termineert, vergroot z'n mogelijkheid echt beschikbaar te zijn.

Van Andel wees al op "onze plicht voor God, zelfs aan ons lichaam de nodige oefening te verschaffen, en de voorzorgen te nemen, die vereischt worden om het tot den dienst en de verheerlijking van God te sterken".³¹² Met het oog daarop is "een goed zelfmanagement" belangrijk: "een correcte waarneming van eigen vermoeidheid en het vermogen de signalen daarvan juist te interpreteren".³¹³ Wat het werk betreft betekent dit concreet dat een predikant ondanks lege plekken in z'n agenda toch uit zelfbe-scherming tegen een gemeentelid zegt: "Een gesprek zit er deze week niet meer in." Een dergelijke op-stelling zal hem makkelijker vallen als hij met zichzelf een globale afspraak heeft gemaakt hoeveel be-zoeken hij gemiddeld per week brengt en hoevaak hij een bepaalde categorie (bijv. bejaarden) jaarlijks bezoekt. Een dergelijke afspraak kan eventueel door de kerkenraad geijkt worden. In dit verband kan het ook zinnig zijn voor een predikant dat hij over z'n preekbeurten met de kerkenraad afspreekt dat hij verplicht eenmaal per zondag ruilt (welke ruiling dan niet door hemzelf maar door de preekvoorzien-er geregeld moet worden).

Grenzen stellen aan de eigen beschikbaarheid houdt ook in dat tijd wordt uitgetrokken voor de eigen ontspanning. Als Gods schepsel en kind is hem immers het recht geschonken te genieten van Gods ge-schenken (zie Pred.3:12-13; 5:17-19; 9:7-8;³¹⁴) In dit verband zijn concrete tips als deze bruikbaar: "zet de telefoon af tijdens je 'eigen tijd' (...) doe iedere dag iets leuks/goeds voor jezelf; wees niet te streng voor jezelf." ³¹⁵ Zo moet een predikant het leren "de nodige vrijheid te behouden van de ande-ren, voor wie en met wie hij (...) de pastorale verantwoordelijkheid draagt". In de monastieke traditie spreekt men over de "beata solitudo".³¹⁶

Last but not least betekent grenzen stellen aan de eigen beschikbaarheid dat de predikant tijd besteedt aan z'n gezin.³¹⁷ "Zonder privé-leven dreigen wij ziellose machines te worden. Maar ons privé-leven verschaft krachten die onze ambtsuitoefening bevorderen." ³¹⁸ Met behulp van z'n al genoemde beeld-spraak schrijft Faber: worden we de slaven van onze tweede liefde, "dan worden onze vrouw en kinde-ren de slachtoffers van onze tekorten. Men mag, geloof ik, rustig zeggen, dat het probleem en daarom ook de oplossing bij ons liggen (...) Wij moeten meer professioneel met ons werk omgaan en dat bete-kent in de eerste plaats meer distantie tot ons werk". De pastor heeft "recht op en zelfs de plicht tot een stuk eigen leven".³¹⁹

Een predikant die zo grenzen stelt aan z'n taakuitoefening maakt het iets zichtbaar dat hij onderweg is naar de eeuwige sabbat, de tijd dat Gods kinderen door niets en niemand meer opgejaagd en afhanke-lijk gemaakt worden.

³⁰⁹ Holtz 1975, p.332.

³¹⁰ Keizer 1988, p.71,85.

³¹¹ Verg. Bavinck 1935, p.28.

³¹² Van Andel 1910, p.224-225.

³¹³ Van den Berg e.a. 1992, p.55.

³¹⁴ Verg. Lohse 1985, p.131.

³¹⁵ Van den Berg e.a. 1992, p.55.

³¹⁶ Van de Spijker 1984, p.60, 62.

³¹⁷ Lohse 1985, p.105; Hertzsch 1990, p.527,530.

³¹⁸ Holtz 1975, p.324.

³¹⁹ Faber 1980, p.21.

10 Hij heeft een goddelijke opdracht; kernwoord: anders

10.1 Gegevens van het GIDS-onderzoek (zie 5.5)

- 12 Enquêtevraag: "Ziet u uw ambt als een roeping van God. Twee predikanten reageren hierop met 'nee'. (G,112)
- 13 Enquêtevraag: "Voelt u zich als predikant wel eens verplicht dingen te zeggen (...) waar u als persoon niet helemaal achter staat?" 28,8%: 'ja'; voor 14,1% van hen levert dit hinderlijke spanningen op. (G,113-114)

Hieruit is in 5.6. deze probleemstelling betreffende de werkhouding van predikanten afgeleid: werkt het feit van hun geroepen-zijn voldoende door, als stimulans én als steun?

10.2 Diagnose: predikantschap als harnas

Het is een niet te ontkennen empirisch feit dat predikanten een aparte plaats innemen in de gemeente en alleen daardoor al anders zijn dan de overige gemeenteleden.³²⁰ Er zijn predikanten die dit anders-zijn van hen als een harnas ervaren. Zij hebben het gevoel dat er een spanning bestaat tussen het ambt met z'n (al of niet vermeende) eisen en de persoon met haar wensen. Die spanning wordt vaak op twee manieren opgelost: de een geeft de voorrang aan de eerste pool, het ambt, en de ander aan de tweede pool, de persoon.

a) *Het ambt ten koste van de persoon*

Soms laten predikanten het ambt domineren ten koste van hun persoon: voer voor psychologen, want waarom doen ze dat? Is hun ik soms onvoldoende ontwikkeld; menen ze op deze manier beter tot hun recht te komen; denken ze dat ze dit aan het ambt verplicht zijn? Wat voor verklaring ook gegeven kan worden, het feit ligt er dat predikanten zich soms verstoppen achter hun rol, zich uitleveren aan het ambt, met verlies van 'het ik'.³²¹ Vaak doen ze dit alleen in hun publieke optreden, maar sommigen voeren dit ook door in hun optreden in het eigen gezin (verg. 8.2). Voor dergelijke predikanten is niet belangrijk wat ze zelf vinden of willen; soms hebben ze dat eigene zelfs helemaal weggedrongen, zodat ze daar (haast) geen zicht meer op hebben. Belangrijk voor hen is wat naar hun inzicht hun ambt van hen vraagt (verg. 8.3d). Zo komt het voor dat iemand als predikant iets uitdraagt (bijv.: "Bioscoopbezoek past een christen niet.") waar hij als particulier persoon onzeker over is of zelfs anders over denkt ("Wat voor kwaads steekt er nou in naar een goede bioscoopfilm te gaan?").

Het is verhelderend zulke predikanten in zo'n geval de vraag voor te leggen: "Dat zegt u als predikant, maar wat vindt u daar nu zélf van?" Een predikant die het contact met zichzelf grotendeels kwijt is geraakt, zal deze vraag als ongemakkelijk ervaren en de neiging hebben er omheen te draaien; mogelijk schiet hij ook bij zo'n persoonlijke vraag toch automatisch in z'n ambtelijke rol. Een enkeling onder de predikanten schrikt er niet voor terug de discrepantie tussen ambt en persoon expliciet te maken: "Wat ik er zelf van vind? Eerlijk gezegd denk ik er genuanceerder over, maar ja, bij de gemeente kun je niet met nuances aankomen; die moet je zwart-wit vertellen waarop het staat." Is er sprake van een dergelijke bewuste tegenstelling tussen ambt en persoon, dan kan ik niet anders zeggen dan dat zo'n predikant onwaarachtig bezig is en z'n geloofwaardigheid op het spel zet (zie weer 8.3d).

Naar mijn inschatting wordt het door de omgeving vaak wel aangevoeld als de persoon van een predikant achter z'n ambt verdwenen is. Ik acht het namelijk goed mogelijk dat de diskwalificerende aanduiding "Echt een dominee!" uitgerekend voor dit soort predikanten wordt gebruikt.³²² Naar mijn idee zullen vooral deze predikanten er met overtuiging voor kiezen dat de gemeenteleden hen met 'ds' en 'u' aanspreken. Alleen die aanspreekvorm vinden ze passend bij hun bijzondere taak en plaats. Jijen kunnen ze alleen maar ervaren als een inbreuk daarop. Overigens is het noodzakelijk ermee te rekenen dat predikanten ook een ander motief kunnen hebben om zichzelf met 'u' te laten aanspreken, namelijk om hun privé-terrein af te schermen van hun publieke terrein. Vrienden en kennissen zijn dan de jij-contacten en gemeenteleden en passanten zoals winkeliers u-contacten.

b) *De persoon ten koste van het ambt*

Er zijn ook predikanten die zich verzetten tegen het anders-zijn als ambtsdrager. Deze reactie komt met name voor bij aankomende werkers; begrijpelijk want bij hun aantreden ondervinden zij vaak een praktijkschok. Het kost nu eenmaal tijd en moeite de overgang te maken van de studieperiode met z'n vrijblijvendheid en de praktijk met z'n verantwoordelijkheden en claims.³²³ Maar soms komen predikanten niet verder dan deze beginreactie en blijven ze steken in hun angst dat ze zelf onvoldoende tot hun recht zullen komen, ofwel: ze weigeren hun rol op zich te nemen 'uit angst zichzelf te verliezen' en trekken zich daarom terug op het ik.³²⁴ In feite weigeren ze ds. X te zijn: ze zijn Jan, Piet of Klaas, die als gemeentelid onder de gemeenteleden afgesproken werkzaamheden verricht maar voor de rest net zo'n privé-persoon is als alle gemeenteleden. Dergelijke predikanten wijzen het in feite af autoriteit te zijn.³²⁵

³²⁰ Verg. de titel van Josuttis 1987.

³²¹ Heitink 1977, p.319.

³²² Verg. Heitink 1977, p.319.

³²³ Verg. Heitink 1977, p.319.

³²⁴ Heitink 1977, p.319.

³²⁵ Verg. Van der Geest 1983, p.65,69-70.

Ik stel me voor dat dit gevolgen kan hebben voor hun stijl van preken en presideren: wie weigert autoriteit te zijn, kan moeilijk sturende uitspraken doen of organisatorisch leiding geven. Dit komt bescheiden over, maar het verrassende is: wie "zo bang is om ontrouw te worden aan zichzelf en iets van zijn eigen identiteit te verliezen", loopt gevaar dat hij in z'n optreden tegenover gemeenteleden zich wel erg laat gelden.³²⁶ Onlustgevoelens over een als opgedrongen ervaren rol zijn voor predikanten soms een (verborgen) motief om in wat zij als privé- zaken zien helemaal hun eigen gang te gaan. Daardoor gebeurt het dat zulke predikanten met overtuiging de publieke opinie trotseren met bijvoorbeeld hun kleding. Worden ze daarop aangesproken, dan maakt dat hun keuze alleen maar hardnekkiger: "Ik mag toch zeker zelf weten hoe ik gekleed ga? Als ik op dát punt niet eens meer mezelf kan zijn..." Dergelijke predikanten kiezen er ook met hartstocht voor dat de gemeenteleden en soms ook de catechisanten hen jijen en jouwen. Als ze mensen toestaan hen met 'ds' en 'u' te laten aanspreken, ervaren ze dat als ontrouw aan zichzelf, net alsof zij als predikant op een troon (willen) zitten, "maar ik ben toch niets meer dan de andere gemeenteleden?"

10.3 Therapie: zich laten stimuleren door z'n anders zijn

a) Het anders-zijn aanvaarden

Dit hoofdstuk begon ik met de vermelding van het empirische feit dat predikanten een aparte plaats innemen in de gemeente en alleen daardoor al anders zijn dan de overige gemeenteleden. De vraag is nu: hoort dit ook zo? Het feit kunnen we niet loochenen, maar is dat aparte van de predikant ook gebaseerd op een norm? Deze vraag kan alleen instemmend beantwoord worden. Immers, voordat iemand als predikant in dienst kan treden moet hij eerst in z'n ambt 'bevestigd' worden, en dat kan pas nadat hij instemmend heeft geantwoord op onder andere deze vraag: "Bent u ervan overtuigd, dat God zelf u door zijn gemeente tot deze heilige dienst heeft geroepen?"³²⁷ Een dergelijke bevestiging annex vraagstelling wordt niet toegepast bij de overige gemeenteleden en ook niet bij de indiensttreding van andere werkers. Alleen dat al maakt predikanten anders.

Niet overschatten

Nu moeten we de betekenis van deze bevestiging annex vraagstelling niet overschatten als zouden predikanten in hun werk over de hele linie uniek zijn. Het is een feit dat andere soorten werkzaamheden evengoed op het niveau van roeping benaderd horen te worden.³²⁸ In dit verband werd vroeger vaak verwezen naar 1 Korintiërs 7:17-24. Ten onrechte: deze tekst geeft ons geen aanleiding een maatschappelijk beroep als zodanig aan te duiden als roeping. Dat neemt niet weg dat het geheel van onze bezigheden, ook in het beroep, wel terdege in het brede verband staan van Gods aanspraken op ons. Daarom spreekt antwoord 124 van de Heidelbergse Catechismus terecht over de totaliteit van onze 'taak' als iets waartoe wij 'geroepen' zijn. Kortom, niet alleen predikanten zijn bezig in het kader van Gods roeping.

Hier komt nog wat bij: wat ambtsdragers door het bevestigingsformulier als taken voorgehouden wordt, blijkt volgens het Nieuwe Testament ook tot de taken te horen van de andere gemeenteleden.³²⁹ Laat ik twee activiteiten noemen: predikanten dragen Gods Woord uit, maar Petrus noemt dit evengoed de verantwoordelijkheid van de gemeenteleden (1 Petr.3:15; verg. Hand.8:4); predikanten zien toe op de gemeente en wijzen zo nodig terecht, maar Paulus roept ook de gemeenteleden hier toe op (zie 1 Tess. 5:14-15; verg. Kol.3:16). Deze overeenkomst tussen ambtsdragers en gemeenteleden is bijbels gezien vanzelfsprekend, want de kerk van Christus kent geen onderscheid tussen de grote massa van de leken en een kleine elite van de 'geestelijken': alle gemeenteleden zijn met Christus' Geest 'gezalfd' en zijn daarom vertrouwd met de waarheid (1 Joh.2:20-21). In verband hiermee hebben de protestanten sinds Luther leren spreken over het algemene priesterschap van de gelovigen.³³⁰ Het is waar, in de loop van de tijd is nog al eens weinig terechtgekomen van dit algemene priesterschap: alleen de predikant gold en beschouwde zich doorgaans als competent in geestelijke zaken.³³¹ Maar als het goed is, wordt het priesterschap van alle gelovigen door het predikantschap niet aangetast. "De geordineerde heeft zich broederlijk aan te sluiten bij zijn in het geestelijke priesterschap verbonden medechristenen als iemand aan hen gelijk."³³²

Toch een aparte plaats

Betekent dit alles het einde van de aparte plaats van de predikant? Dat zou een al te snelle conclusie zijn. Niet voor niets kan Trimp het ambt als volgt omschrijven: "Een onder erkenning van het charisma van de Heilige Geest tot stand gekomen opdracht om in een geregelde en van volmacht voorziene dienst in Christus' naam te arbeiden ten bate van de toeïgening van het heil in de gemeente en de wereld."³³³ Nu gaat het mij er niet om deze omschrijving te analyseren, maar tweëerlei kan duidelijk zijn:

³²⁶ Heitink 1977, p.322.

³²⁷ Gereformeerd Kerkboek, p.543; verg. Winkler/Kretschmar 1975, p.154; Heitink 1977, p.365; Keizer e.a. 1983, p.98; Lohse 1985, p.16, 36; Rössler 1986, p.106.

³²⁸ Verg. Enzner-Probst 1988, p.17.

³²⁹ Verg. Enzner-Probst 1988, p.160.

³³⁰ Enzner-Probst 1988, p.16.

³³¹ Winkler-Kretschmar 1975, p.146.

³³² Holtz 1975, p.310.

³³³ Trimp 1987, p.141.

al deelt een predikant het geroepen zijn tot z'n taak met alle werkers, anders dan zij is hij werkzaam met Gods Woord en in Christus' gemeente; verder: al deelt een predikant elementen van z'n taak met de andere gemeenteleden, anders dan zij is hij door Christus geroepen om voltijds en systematisch met Gods Woord bezig te zijn ten behoeve van de gemeente als geheel.³³⁴ Vanwege zijn specifieke taak heeft de predikant een gespecialiseerde opleiding gekregen en voorziet de gemeente in z'n levensonderhoud. Vanwege deze specifieke taak van hem geldt ook dat alleen hij preken maakt en houdt en dat alleen hij (overigens samen met de andere ambtsdragers) alle adressen in 'zijn' gemeente bij langs gaat, gevraagd maar evengoed ongevraagd.

Door dit alles is een predikant anders dan gemeenteleden. Nu dat zo is en ook zo hoort te zijn, is het de taak van predikanten hun anders-zijn te aanvaarden. In termen van leiderschap: "De pastor moet de leidinggevende rol op zich durven nemen. Wanneer de pastor die rol tracht te omzeilen, doet hij tekort aan zijn taak in kerk en gemeente. Hij mag leider zijn en hij moet leider zijn."³³⁵ Al voelt hij zichzelf thuis bij democratische procedures, al is hij van zichzelf een wat verlegen en teruggetrokken persoon, hij ontkomt er niet aan dat hij voor z'n taak stáát. Dat betekent concreet: hij laat het richtinggevende van Gods Woord horen en houdt eigenzinnige mensen zo nodig het 'nee' van Gods Woord voor; ook neemt hij het op zich organisatorisch leiding te geven op grond van duidelijke keuzes. Kortom, hij draagt verantwoordelijkheid, met de pretentie "dat wat hij te zeggen heeft", ook voor de gemeente "belissend belangrijk is".³³⁶

De gemeente met haar verwachtingen

Aanvaarding van hun anders-zijn betekent overigens niet dat predikanten zich per definitie moeten aanpassen aan de gemeenteleden met hun verwachtingen en eisen; die bieden onvoldoende maatstaf om te komen tot een verantwoorde opstelling. Sterker nog, zij hebben de predikant vaak meer anders gemaakt dan gezien z'n bijzondere plaats nodig was. Zo wijst Van de Spijker op "de psychische werkelijkheid van de archetypen: priester en herder". Naar zijn oordeel wordt die "onbewust op de persoon van de pastor geprojecteerd. Er vindt een machtsoverdracht door projectie plaats. Een numineuze volmacht wordt daarmee op de pastor overgedragen. Deze oermenselijke gevoelens en ervaringen spelen hun onbewuste rol in het ontzag, dat mensen voor (hun) pastores hebben".³³⁷ Het komt mij voor dat deze typering meer van toepassing is op rooms-katholieke pastores met hun sacramentele bevoegdheden dan op protestantse predikanten. Toch schrijft ook Van der Geest: "De predikant representeert de instantie waarvan de gemeente het wonderbaarlijke verwacht. Ook als hij zelf liever alleen zichzelf wil zijn, beleeft de gemeente hem als de tussenpersoon."³³⁸ Terecht is een predikant met deze, hem claimende, beleving niet blij.

Daarmee wil ik niet zeggen dat verwachtingen van gemeenteleden alleen maar negatief zijn. "Elke pastor weet uit ervaring, welke kracht men als pastor in moeilijke momenten kan ontleenen aan de verwachting van de mensen."³³⁹ Ook kan het stimulerend zijn in tijden van ontmoediging te weten dat gemeenteleden de predikant in het algemeen "meer erkenning en respect" toekennen "dan deze zichzelf vaak durft toe te kennen".³⁴⁰

Intussen is waar: een predikant moet zich niet restloos aan de verwachtingen van gemeenteleden overleveren. Dat betekent concreet dat hij in bepaalde gevallen ingaat tegen de rolverwachting van de gemeente. Overigens waarschuwt Kaptein er terecht voor: afwijking van de rolverwachting van de gemeente zal "uitvloeiend van een beleid moeten zijn en niet van innerlijke afweer of van agressie".³⁴¹ Positief gezegd: hij moet niet alleen weet hebben van het horizontale aspect van z'n ambt: de claim van de gemeenteleden dat hij "zich conformeert aan hun behoeften aan bevestiging en aandacht". Voor alles moet hij recht doen aan het verticale en appellerende aspect, namelijk dat hij geroepen is "de gemeente te bepalen bij haar identiteit als gemeente-van-Jezus Christus".³⁴² Van de bevestiging in het ambt geldt dan ook dat die "onafhankelijk maakt, vrij van dwang", want wie door de ordinatie "in de bijzondere dienst van God gesteld is, mag zich ter wille van de gemeente niet meer beschouwen als dienaar van de gemeente". Natuurlijk moet een predikant zich voor de gemeente legitimeren, maar "zoals ieder mens is hij met z'n leven ook voor een andere instantie geplaatst", 2 Korintiërs 5:10. "Deze verantwoordingshorizon kan tot vrees en beven brengen, maar ook grote vrijheid bezorgen."³⁴³ Dit laatste geeft al aan: wie z'n anders-zijn aanvaardt, kan op basis daarvan doordenken over de vraag welke stimulerende gevolgen de bijzondere taak en plaats van de predikant hoort te hebben voor z'n opstelling.

³³⁴ Verg. Van der Geest 1983, p.66.

³³⁵ Kruijne e.a. 1984, p.12.

³³⁶ Van der Geest 1983, p.72.

³³⁷ Van de Spijker 1984, p.17.

³³⁸ Van der Geest 1983, p.100.

³³⁹ Van de Spijker 1984, p.18.

³⁴⁰ Van der Geest 1983, p.67.

³⁴¹ Kaptein 1966, p.48.

³⁴² Keizer 1988, p.18,30.

³⁴³ Josuttis 1988, p.220-222.

b) Recht doen aan het gewone en aan het bijzondere

Doordenkend over de taak en plaats van de predikant wordt duidelijk dat tegelijk twee typering van zijn opstelling noodzakelijk zijn, waarbij enerzijds recht wordt gedaan aan het gewone en anderzijds aan het bijzondere van de predikant. Volgens Van 't Spijker worden de ambten immers binnen de gemeente áán de gemeente gegeven, waarmee ze tegelijk in en tegenover de gemeente staan.³⁴⁴ Een predikant die dat tweeërlei beseft "oefent z'n functie beslist en zonder aanmatiging uit". Hij staat in de spanning "waarin alle primi inter pares (CvdL: de eerste onder zijns gelijken) staan: de polariteit tussen de eenvoudige kerkganger en de ambts- en functie-drager (...) Vrijblijvendheid dreigt daar waar de prediker geen primus wil zijn, aanmatiging waar hij zichzelf niet meer onder de pares voelt".³⁴⁵ Positief geformuleerd: er is bescheidenheid nodig en vrijmoedigheid. Over beide nu meer:

Bescheidenheid

Een predikant die zich door Christus geroepen weet tot z'n taak binnen de gemeente, zal allereerst bescheiden zijn. In 8.1 is deze typering al eerder gebruikt. Daar betrof het de bescheidenheid die opgeroepen wordt door het feit dat een predikant er niet aan ontkomt eigen tekorten onder ogen te zien; wie zich realiseert hoe kwetsbaar hij is, zal er niet aan denken zich op te blazen. Hier gaat het erover dat predikanten bescheidenheid past omdat ze in allerlei opzicht heel gewoon zijn in vergelijking met de andere gemeenteleden. Het is waar, zij hebben een taak tegenover de gemeente gekregen. Toch geeft hun dat geen enkele reden zich tegenover de gemeente trots op te stellen. Immers, hoe belangrijk zij ook zijn vanwege hun bijzondere aanstelling, tegelijk moet er heel wat nivellerends over hen gezegd worden. Allereerst is het een onomstotelijk feit dat alleen Christus het Hoofd is van de gemeente en dat Hij als zodanig niet op predikanten of welke ambtsdragers ook áángewezen is (in 11.3b zal dat nog apart aan de orde komen). Dat betekent concreet: het wel en wee van de gemeente staat of valt niet met hun ambtelijk optreden: beslissend is wat Christus, het Hoofd van de gemeente, doet. Verder, al weten zij zich door Christus geroepen, daarmee staat hun ambt niet "in een absoluut 'tegenover' ten opzichte van de gemeente, als van buiten af aan haar toegevoegd".³⁴⁶ Ofwel: hun ambt staat niet "tussen Christus en de gemeente in, als heilsbemiddelende instantie"; dat zou "een overschatting (zijn) van het ambt en een onderschatting van de gemeente".³⁴⁷ Er is geen enkele reden voor arrogantie.³⁴⁸ Bedacht moet namelijk worden dat elke ambtsdrager Christus' roeping van hem te horen krijgt via de mondige gemeente³⁴⁹ en dat het z'n taak is de gemeente te dienen. Daar komt nog bij dat hij wat twee wezenlijke punten betreft gemeentelid onder de gemeenteleden is. Allereerst heeft hij als ieder christen het nodig schoongewassen te worden met Christus' bloed en Geest, om bij Zondag 26 van de Heidelbergse Catechismus aan te sluiten. Daarnaast geldt, wat in 10.3a al is vermeld, dat de gemeenteleden delen in de kern van z'n ambtelijke taken: het uitdragen van het Woord en het toezien op en zo nodig het terechtwijzen van de ander. Zichzelf op de troon zetten en zo van de rest van de gemeente isoleren is principieel gezien niet te verdedigen: in bepaald opzichten is hij "een broeder onder de broeders".³⁵⁰

Kortom, bescheidenheid is geboden. Daarmee wordt meteen "voorkomen, dat men in de diepste eenzaamheid ten opzichte van de gemeente zijn werk moet doen aan haar".³⁵¹ Wie z'n bescheiden positie tegenover Christus en de gemeente beseft, kent z'n plek in de gemeente en weet zich omringd door z'n mede-gemeenteleden.

Vrijmoedigheid

Een predikant die zich in z'n functie door Christus geroepen weet, kent bovendien vrijmoedigheid. Die vrijmoedigheid heeft vóór alles te maken met het Woord dat hij uitdraagt. Daarin is hij gelijk aan z'n medegelovigen. Verwoorden christenen (elementen van) de bijbelse boodschap, dan ventileren ze niet hun eigen mening maar geven ze Góds Woord door. Toegegeven, niemand is in staat Gods Woord zuiver 'uit te zenden'; altijd treedt 'ruis' op - om in communicatietaal te spreken (verg. 3.1). Die 'ruis' kan veroorzaakt worden door verdraaiing van de bijbelse boodschap, door de toevoeging van eigen ideeën en/of door het negeren van de juiste tijd en wijze. Maar voor zover iemand overeenkomstig Gods Woord spreekt, heeft hij gezag - ambtsdrager of niet. Dat gezag is dus niet gebonden aan de persoon of z'n ambt maar aan het Woord dat hij spreekt,³⁵² ofwel aan de bron van dat Woord: Christus, die "de weg, de waarheid en het leven" is (Joh.14:6a).

In het geval van een predikant komt daar nog iets eigens bij: hij heeft een speciale taak. Het is waar, ondanks die taak hoort hij bescheiden in de gemeente te staan, want Christus heeft hem niet nodig en hij is in allerlei opzichten één lid onder de vele (zie boven). Intussen heeft Christus hem toch maar op een bijzondere manier ingeschakeld, waardoor hij namens Christus mag optreden.³⁵³ Dit maakt duidelijk: zoals we het ambt niet moeten overschatten, zo moeten we het ook niet onderschatten.

³⁴⁴ Van 't Spijker 1989, p.161,163.

³⁴⁵ Van der Geest 1983, p.183.

³⁴⁶ Van 't Spijker 1989, p.161.

³⁴⁷ Heitink 1977, p.363.

³⁴⁸ Holtz 1975, p.310-311.

³⁴⁹ Verg. Heitink 1977, p.363; Heitink 1993, p.298.

³⁵⁰ Sillevs Smitt 1917, p.19.

³⁵¹ Van 't Spijker 1989, p.161.

³⁵² Verg. Van 't Spijker 1989, p.156; Dettmar 1986, p.159.

³⁵³ Verg. Sillevs Smit 1917, p.19-20.

De ambten komen nu eenmaal "niet op uit de gemeente, zodat zij zouden zijn te beschouwen als ver-
bijzondering van het priesterschap van alle gelovigen".³⁵⁴ Zo wordt er wel over gesproken; dan bepleit
men de predikant als partner, die deel uitmaakt van de mondige gemeente.³⁵⁵ Bij deze benadering
wordt het ambt in die zin onderschat dat "het 'tegenover' de gemeente namens Christus wegvalt".³⁵⁶
Dan wordt bijvoorbeeld "het spreken met ambtelijk gezag" ervaren als "in strijd met de primaire wet
van de communicatie: het partnerschap in de dialoog".³⁵⁷

Hiertegenover moet geweten worden op het verticale aspect van het ambt: de predikant is door God
geroepen om namens Christus werkzaam te zijn in en tot op zekere hoogte ook tegenover de gemeen-
te.³⁵⁸ Terecht schrijft Enzner-Probst: "Tegenwoordig wordt wel de term 'motivatie' e.d. gebruikt in
plaats van 'roeping'; toch moeten we aan de term 'roeping' vasthouden, want die bevat de dimensie
van het geroepen-zijn van een mens van buiten zichzelf".³⁵⁹ Erkend moet dus worden dat "het beroep
van de predikant z'n recht en competentie uit andere bronnen betreft dan uit succes-, prestatie- en
functie-criteria of uit de vakkundige kwalificatie en het sociale nut".³⁶⁰ "Jesus Christus is de bron, het
centrum en het doel van elk echt ambt."³⁶¹ De predikant mag zich "te allen tijde geroepen (...) weten
om zijn werk te doen"; hij mag te allen tijde weten "dat hij een dienaar is van de Goede Herder".³⁶² De
realiteit hiervan geeft een predikant z'n speciale plaats in de gemeente. Ook kan deze realiteit hem
zelfvertrouwen geven. Dat zelfvertrouwen is niet afhankelijk van de waardering door de gemeente; be-
slissend is dat via zijn bevestiging God hem vertrouwen heeft gegeven, 'ja' heeft gezegd tegen zijn
functie in de gemeente.³⁶³ Dit feit geeft de predikant een steun in de rug: "Op deze roeping Gods, die
van boven is, mogen we terugvallen, ook dan wanneer het geloof wordt aangevochten." ³⁶⁴
Het anders-zijn van de predikant wordt zo bepaald door het gezagsvolle van het Woord én z'n bijzonde-
re taak. Dit feit geeft een predikant, als het goed is, vrijmoedigheid in z'n optreden. De autoriteit van de
predikant is die "van de heraut die Gods zaak representeert".³⁶⁵ Omdat Gods autoriteit achter een
ambtsdrager staat, past bij zijn optreden vrijmoedigheid. Hij heeft de bevoegdheid meer en anders te
spreken dan op visites onder ons de code is. Technisch gesproken: een predikant staat met gemeente-
leden in een functionele relatie. "Zo'n functioneel jasje past, zit lekker en biedt in bepaalde opzichten
minder dan een persoonlijke relatie, maar geeft in andere opzichten mogelijkheden die boven een per-
sonlijke relatie uitgaan." ³⁶⁶ Zichzelf gelijkschakelen met gemeenteleden lijkt bescheiden maar is in fei-
te een miskenning van het eigene van z'n taak en plaats. Natuurlijk is het verkeerd zichzelf te isoleren
van de gemeente (zie boven). Tegelijk is een zekere zelfstandigheid tegenover de gemeente noodzake-
lijk om zo met vrijmoedigheid z'n taak en plaats te kunnen innemen. "Hier ligt een krachtige waarborg
tegen het gevaar van die gemeenzaamheid, die omslaat en overslaat in jovialiteit, die aan het ambt zijn
kracht kan beroven." ³⁶⁷ Met al z'n vertrouwelijkheid tegenover z'n mede-gemeenteleden weet een pre-
dikant zich nu eenmaal geroepen hen op de zaken áán te spreken.

Toepassing op de kledwijze en de aanspreekvorm

Zich door Christus geroepen weten voor z'n taak in de gemeente, heeft dus effect op de predikant als
mens. Enerzijds wordt hij bewaard voor hoogmoed, anderzijds voor mensenschuwheid. Van hieruit kan
ook zinnig gesproken worden over de onnozel-lijkende vraag hoe predikanten zich het beste kunnen
kleden en hoe zij zichzelf het beste kunnen laten aanspreken. Naar mijn oordeel kan op beide punten
niet één bepaalde keus als de ware aangeprezen worden.

De een zal nadruk leggen op het gewone van hem als predikant en daarom kiezen voor een meer in-
formele manier van kleden; ook zal hij zich door leeftijdsgenoten en ouderen laten jijen en jouwen
(waarbij hij in elk geval ook z'n leeftijdsgenoten zo aanspreekt): dat is tegenwoordig nu eenmaal de
vorm waarin gelijkwaardige mensen met elkaar omgaan. De ander zal het bijzondere van hem als pre-
dikant accentueren en om die reden kiezen voor een meer formele manier van kleden; verder zal hij
zich als 'u' laten aanspreken (waarbij hoort dat hij leeftijdsgenoten en ouderen op dezelfde manier be-
nadert): dat is tegenwoordig her en der (weer) de vorm waarin mensen met een leidende taak bena-
derd worden.

Maar doordenkend zullen beide ervoor oppassen de gekozen vorm al te star te hanteren. Want wie uit-
sluitend een formele kledwijze en aanspreekvorm verantwoord acht, gaat voorbij aan wat hem met
andere kerkleden verbindt; wie alleen de informele kledwijze en aanspreekvorm voor zichzelf aan-
vaardbaar vindt, negeert wat hem van andere kerkleden onderscheidt. Wie dit enerzijds-anderzijds in
rekening brengt, kan op een ontspannen manier kiezen voor een kledwijze en aanspreekvorm die hem
het meest ligt. Dan kan blijken dat ook tussenmodellen mogelijk zijn: een formele kledwijze en een in-
formele aanspreekvorm, of omgekeerd: een informele kledwijze en een formele aanspreekvorm.

³⁵⁴ Van 't Spijker 1989, p.161; verg. Heitink 1977, p.363-364.

³⁵⁵ Verg. Winkler/Kretzschmar 1975, p.148.

³⁵⁶ Heitink 1977, p.363; verg. Holtz 1975, p.313.

³⁵⁷ Trimp 1976, p.51.

³⁵⁸ Heitink 1977, p.364; verg. Keizer 1988, p.32,77.

³⁵⁹ Enzner-Probst 1988, p.4.

³⁶⁰ Stammler/Janowski 1980, p.10.

³⁶¹ Von Allmen 1958, p.13.

³⁶² Kaptein 1966, p.10; verg. Kaptein 1969, p.268.

³⁶³ Verg. Bouwman 1919, p.26.

³⁶⁴ Van 't Spijker 1989, p.167; verg. Van der Geest 1983, p.176

³⁶⁵ Van der Geest 1983, p.66; verg. p.100.

³⁶⁶ Heitink 1977, p.319.

³⁶⁷ Van 't Spijker 1989, p.161.

Wie zonder kramp kiest, rekent niet alleen met zichzelf maar staat ook open voor de vraag wat vanuit de gemeente, een gemeentelid en/of de situatie bezien de meest geëigende kleedwijze en aanspreekvorm is. Bovendien zal hij aanspreekbaar zijn op de (door mij gevarieerde) aansporing van Van Andel: "Dominee, de manier waarop u zich kleedt en laat aanspreken tone uw achting voor Gods gemeente."³⁶⁸

c) *Zichzelf zijn*

Geen concurrentie tussen ambt en persoon

Met het bovenstaande is de vraag onbeantwoord: kan een predikant die zich door Christus geroepen weet tot z'n taak binnen de gemeente, wel zichzelf zijn? Gaat het ambt niet altijd ten koste van de persoon? Wat in 10.2a en 10.2b vermeld is, geeft de indruk dat in de bipolariteit van ambt en persoon per definitie aan een van beide polen onrecht gedaan wordt. Dat is onjuist: er hoeft geen concurrentie te bestaan tussen ambt en persoon. Integendeel, ambt en persoon kunnen vruchtbaar op elkaar inwerken, met als resultaat dat de persoon de uitoefening van het ambt aantrekkelijk kleurt en dat het ambt de mogelijkheden van de persoon optimaliseert.³⁶⁹ Kortom: "samenstemming (...) tussen den persoon en het werk, harmonie tussen ambt en ambtsdrager".³⁷⁰ In dezelfde lijn schrijft Von Allmen over de ambtelijke situatie: "Terwijl God ons in deze situatie plaatst, berooft Hij ons niet van het wezen dat Hij ons als Schepper verleend heeft (...) We kunnen en we willen onszelf blijven."³⁷¹ Verderop haalt hij de bekende spreuk aan: "Gratia non tollit naturam, sed restaurat" (CvdL: de genade neemt de natuur niet weg maar herstelt haar). Daarbij merkt hij op: ons beroep "heeft ons niet van de vrijheid beroofd en ons niet het recht ontnomen te zijn wie we zijn. Ik wil daarmee zeggen dat onze roeping ons niet erin hindert binnen de ons gestelde grenzen ons vrij te bewegen en onszelf trouw te zijn".³⁷²

De manier waarop de Heilige Geest werkt

Waarom dit zo geldt? Bedacht moet worden dat Christus' Geest, om wiens bijstand bij de bevestiging gebeden wordt, altijd werkt met behulp van het creatuurlijke van ons (verg. 3.2). Mijns inziens is hier een parallel te trekken met de manier waarop de Geest de 'wedergeboorte' tot stand brengt. Daarbij werkt Hij (letterlijk staat er: "de goddelijke genade van de wedergeboorte") "niet in de mensen alsof zij stokken en blokken waren"; ook vernietigt Hij "de wil met zijn eigenschappen niet en dwingt (Hij) de mens niet tegen wil en dank". Maar de Geest "maakt de wil geestelijk levend, geneest, herstelt hem en buigt hem" (Dordtse Leerregels III/IV,16).

Zo is het ook hier: als Christus iemand een taak geeft, stimuleert Hij door zijn Geest diens persoon. Het is dan ook beslist onjuist "dat het ambt uniformeert, de natuur onderdrukt en de ambtsdrager opsluit in een onpersoonlijk harnas, waarin hij zijn persoonlijke mogelijkheden niet zou kunnen ontplooiën. Het is naar de aard van het werk van de Geest, dat Hij de persoon van de ambtsdragers en hun persoonlijke mogelijkheden mobiliseert voor hun dienst, zodat zij metterdaad in de ambtelijke dienst voluit zichzelf kunnen, mogen en moeten geven (...) Het ambt slaat niet neer, maar disciplineert, opdat 'de liefde van Christus' de ambtsdragers in de greep zal houden (2 Kor.5:14). En op deze wijze geeft deze liefde opening aan vele mogelijkheden, die anders juist ongebruikt zouden blijven".³⁷³ In de woorden van Van 't Spijker: "De Geest scheidt niet iets nieuws in het charisma. Hij re-creëert, herschept en vernieuwt, waarbij de genade niet de opheffing van de natuur inhoudt maar de heiliging van de natuur (...) In het charisma ligt de garantie, die de Geest verleent, dat de ambtsdrager in zijn ambt niet een depersonaliserend letsel zal oplopen, wanneer hij zich ook houdt aan datgene waarmee de Geest hem heeft toegerust", waarbij verwezen wordt naar 2 Korintiërs 8:12.³⁷⁴

In overeenstemming hiermee wijst Firet het af dat "de inschakeling van de mens in het werk van God door de Heilige Geest" te zien is als "een uitschakeling van de mens als mens".³⁷⁵ Zijn eigen benadering is anders: "De eenheid die ontstaat als de Geest de mens vervult is een eenheid van twee, die zeer nauw met elkaar verbonden zijn en die in die verbondenheid juist ten volle zichzelf zijn (...) De Geest depersonaliseert de mens niet, Hij versterkt juist de mens in zijn zichzelf-zijn." ³⁷⁶ Verwijzend naar Filippenzen 2:12-13 stelt Firet "dat het werken van de Heilige Geest nooit ten koste van het wezenlijke van het mens-zijn gaat, dat het juist zijn centrum vindt in het herstellen van de mens in zijn vrijheid en het plaatsen in verantwoordelijkheid (...) Die vrijheid is: vrij mens zijn, een mens die niet gedreven wordt, over wie niet beschikt wordt, maar die in staat is zelf te willen, zelf te werken".³⁷⁷

Dat Gods Geest de persoonlijkheid van de ambtsdrager mobiliseert en optimaliseert, komen we ook in de Bijbel zelf tegen. Het is waar: soms heeft God mensen ingeschakeld voor een taak terwijl Hij hen als persoon vergaand uitschakelde. Ik denk aan iemand als Ezechiël, die als symbolische boodschap maanden lang op z'n zij moest liggen (4:4-6,8) en geen verdriet mocht laten merken over de dood van z'n vrouw (24:15-17). Maar doorgaans wordt gemobiliseerd wat mensen in de loop van hun leven persoonlijk aan mogelijkheden verworven hebben.

³⁶⁸ Van Andel 1910, p.74.

³⁶⁹ Verg. Sillevius Smitt 1917, p.25; Hoekstra 1919, p.16,18.

³⁷⁰ Hoekstra 1919, p.8.

³⁷¹ Von Allmen 1958, p.24.

³⁷² Von Allmen 1958, p.90-91.

³⁷³ Trimp 1976, p.48-49.

³⁷⁴ Van 't Spijker 1989, p.163.

³⁷⁵ Firet 1974, p.164.

³⁷⁶ Firet 1974, p.157-158.

³⁷⁷ Firet 1974, p.165.

Drie voorbeelden: toen Mozes leider werd van een heel volk, werd zijn vorming aan het Egyptische hof en in de woestijn van Midjan duidelijk benut; verder is Besaleëls kunstvaardigheid ingeschakeld voor de tabernakelbouw (Ex.31:1-5); en dat uitgerekend de theologisch geschoolde Paulus (Hand.22:3) de meeste nieuwtestamentische boeken op z'n naam heeft staan, is ook niet toevallig. Kortom: als ambtsdrager zichzelf zijn is geen contradictio in terminis. Het ambt kan het juist bevorderen dat de mogelijkheden van een persoon tot hun recht komen.

d) Van zichzelf afzien

Weerstand overwinnen

Intussen is het een feit dat het zichzelf zijn als ambtsdrager geen probleemloze zaak is - zoals niets in de wereld na Genesis 3 probleemloos verloopt. Het minst ingrijpend is dat er bij de persoon van de ambtsdrager soms weerstanden overwonnen moeten worden voordat het ambt diens mogelijkheden geoptimaliseerd heeft. Zo valt het voor een verlegen iemand niet mee publiek op te treden; ook kan een gesloten figuur er moeite mee hebben z'n betrokkenheid bij emoties te tonen. Maar al werkend én groeiend in het ambt kan zo iemand tot de conclusie komen: "Ik wist niet dat ik dit als persoon in me had."

Kiezen

Veel ingrijpender is dat in sommige gevallen wel terdege gekozen moet worden. Daarmee zeg ik iets anders dan wat in 10.2 weergegeven staat. Daar maakte ik melding ervan dat men soms structurél of het ambt of de eigen persoon laat domineren. Een dergelijke vaste keus voor de ene of de andere pool is onaanvaardbaar: de persoon is te wezenlijk dan dat die achter het ambt zou mogen schuilgaan, maar evengoed is het ambt te belangrijk dan dat die door de persoon zou mogen worden verdrongen. Intussen is het een feit dat niemand eraan ontkomt compromissen te sluiten, in die zin dat de ene keer de persoon en de volgende keer het ambt de doorslag geeft. Daaraan zit niets negatiefs, zolang een van beide polen maar niet systematisch benadeeld wordt. Laat ik dit iets nader uitwerken: soms vraagt de situatie erom dat de eigen persoon voorgaat. In 9.3c is daar al op ingegaan toen verdedigd werd: een predikant met een bijbels gevoel van eigenwaarde doet recht aan het eigen ik en stelt grenzen aan z'n beschikbaarheid. In het kader van dit onderdeel gaat het mij vooral om de situatie dat een predikant z'n ambt laat voorgaan.

Enkele voorbeelden

Een voorbeeld: een predikant-voorzitter moet op een kerkenraadsvergadering heel goed weten hoe hij met z'n emoties omgaat: vanwege z'n bijzondere verantwoordelijkheid als 'teamleider' kan hij het zich vaak niet veroorloven z'n ergernis, afkeer of boosheid ongecensureerd te laten blijken. In plaats daarvan doet hij er vaak wijs aan dergelijke emoties te stileren. Op deze manier houdt hij namelijk de mogelijkheid open tot voortgaande samenwerking. Om eerlijk te zijn: het stileren van eigen emoties is extra moeilijk in een situatie dat kerkenraadsleden zich wel ongeremd uitlaten ten koste van hem.

Een tweede voorbeeld ervan dat het ambt soms voorgaat: een predikant kan lang van te voren een vrije dag hebben gepland. Toch staat buiten discussie: doet zich iets dramatisch in de gemeente voor, dan moet hij present zijn; via het antwoordapparaat verwijzen naar vervangende collega's past niet bij het herderschap van de predikant. (Natuurlijk zijn er grenzen: mensen in de moeite hoeven lang niet altijd op hun wenken bediend te worden; ook is het meestal niet redelijk als een predikant van zichzelf vraagt dat hij voor een begrafenis tijdelijk van z'n vakantie terugkomt). Deze vergaande beschikbaarheid kan een predikant soms extra moeilijk vallen als kritisch-volgende gemeenteleden van hem de 40-urige werkweek niet eens vol maken.

Een laatste voorbeeld: in bepaalde situaties kan de predikant voorspellen dat de bijbelse boodschap niet goed zal vallen. Dan kan een predikant in de verleiding komen de scherpe kantjes van die boodschap af te slijpen: individuen tijdens een bezoek terechtwijzen of de gemeente in een kerkdienst kritiseren, is bepaald geen feestelijk gebeuren. Toch mag dan niet de doorslag geven dat een predikant er als persoon tegenop ziet de boodschap uit te dragen. Z'n ambt moet dan het zwaarste wegen: wat gezegd moet worden, zij gezegd, al wordt hem dat niet in dank afgenomen.³⁷⁸

Deze voorbeelden geven aan: trouw-zijn aan z'n ambt kan verschillende vormen van lijden meebrengen. Natuurlijk helpt een predikant zichzelf er niet mee als hij dit lijden dramatiseert. Intussen geven de genoemde voorbeelden duidelijk genoeg aan dat het ambt soms een aanslag kan betekenen op de mogelijkheid van de predikant zichzelf te zijn. Dat kan hem danig dwarszitten, temeer omdat hij van z'n omgeving lang niet altijd (expliciet) waardering ontvangt voor z'n keuzes. Dat kan een predikant in de verleiding brengen deze vormen van lijden te vermijden door meer met z'n eigen verlangens en emoties te rekenen.

³⁷⁸ Verg. Josuttis 1988, p.221.

Betekenis van de roeping

Ook Bouwman erkent: "De zwaarigheden, verbonden aan het ambt, zijn (...) vele en groot (...) Hoe groot en zwaar eene taak om (...) in zelfverloochening en gehoorzame toewijding altoos een goed volging te zijn van Jezus", die gekomen is om te dienen, Marcus 10:45. Als uitweg uit deze moeite wijst Bouwman op de noodzaak gesterkt te worden "door het levende geloof, dat hij is een dienstknecht van Christus, door zijn zender bekwaamd en getroost".³⁷⁹ Ook Lohse spoort aan bij alle moeite en falen zich steeds daarop te verlaten: "ik heb een opdracht gekregen, waaraan ik trouw moet blijven."³⁸⁰

Door dit roepingsbesef is een predikant in staat het op de koop toe te nemen dat z'n functie soms samengaat met pijn voor hem. De trouw aan zijn Opdrachtgever weegt hem nu eenmaal zwaarder. Zo heeft de roeping "een beschermende werking. Het kan een effectief verdedigingsmechanisme zijn tegenover eigen twijfels en aanvechtingen en tegenover negatieve feedback van anderen. Uiteindelijk, wat er ook fout gaat en wat voor tegenwerking en conflicten ik ook ontmoet, mijn leven wordt bepaald door de overtuiging dat ik een instrument ben dat wordt gebruikt".³⁸¹

Overigens, het roepingsbesef kan ook averechts werken, namelijk als men zich daardoor afschermt voor kritiek. "Tegenslagen, conflicten en gebrek aan (zichtbaar) resultaat" vat de pastor dan op "als een signaal dat hij op de juiste manier bezig is, omdat de boodschap die de pastor heeft te verkondigen haaks staat op wat de mensen 'van nature' geneigd zijn te ervaren". Ofwel, de pastor kan ondervonden moeiten "uitleggen als een teken dat hij zijn werk goed doet". Succes is dan verdacht, een teken "dat men concessies doet".³⁸² Dit laatste geeft aan dat er wijsheid en kritische zin nodig is om op een verantwoorde manier met het roepingsbesef om te gaan.

Gods beloften

Niet alleen het besef geroepen te zijn kan een predikant in staat stellen op het juiste moment van zichzelf af te zien ten gunste van z'n taak. Hij kan zichzelf ook helpen door te letten op Gods beloften. In vertrouwen hierop weet hij dat het hier en nu goed kan zijn pijn te lijden. Volgens Christus' eigen woord geldt immers dat gesnoeid worden de opbrengst aan vrucht vergroot (Joh.15:2b). Die ervaring doen predikanten vaak ook op: door het ambt soms te laten voorgaan lijken hun mogelijkheden als persoon verkleind te worden, maar achteraf blijkt die inperking juist positief voor hun persoon te hebben gewerkt.

Daar komt nog wat bij. Gods beloften hebben niet alleen betekenis voor het hier en nu maar evengoed voor de toekomst. Dat betekent concreet: christenen hoeven het niet te hebben van het heden, want er komt een vervolg. Ook voor ambtsdragers kan dit een bemoediging betekenen. In de woorden van Christus: "In het kleine ben je betrouwbaar geweest, over veel zal ik je aanstellen. Kom delen in de vreugde van je heer." (Mat.25:21,23, Willibrordvertaling 1995; verg. 1 Petr.5:4; ³⁸³). Voor predikanten geldt dus deze troost: het prachtige van hun toekomst weegt ver op tegen wat ze eventueel door hun ambt als persoon tekortkomen (verg. Rom.8:18). Ook Von Allmen wijst hierop: "Zonder dat we daaraan een recht mogen ontnemen, belooft God ons ook nog een beloning, nadat Hij ons daarmee al alles gegeven heeft dat Hij ons toestond Hem te leren kennen en Hem te dienen."³⁸⁴ Deze toekomst is behalve een bemoediging tegelijk een aansporing voor predikanten: Christus is "niet alleen degene van wie zij hun opdracht ontvangen hebben; voor Hem moeten zij ook eens rekenschap afleggen", verg. 1 Korintiërs 4:5.³⁸⁵ En dan zal blijken in hoeverre hun werk standhoudt (verg. Fil.2:16). Naar Paulus' woord in 1 Korintiërs 3:14-15 is het namelijk mogelijk dat iemands werk verbrand wordt en dus zonder beloning blijft, terwijl die persoon zelf wel behouden wordt. Een reden temeer om trouw te zijn aan de gerechtigde eisen van het ambt, ook als dat anders-zijn soms ten koste moeten gaan van de verlangens van de eigen persoon.³⁸⁶

³⁷⁹ Bouwman 1919, p.15-16.

³⁸⁰ Lohse 1985, p.18; verg. p.38.

³⁸¹ Keizer e.a. 1983, p.99; verg. Van de Spijker 1984, p.15.

³⁸² Keizer e.a. 1983, p.99; verg. Josuttis 1988, p.88.

³⁸³ Zie Van Andel 1910, p.254.

³⁸⁴ Von Allmen 1958, p.96; verg. Hoekstra 1919, p.23.

³⁸⁵ Von Allmen 1958, p.13.

³⁸⁶ Verg. Van Andel 1910, p.248,250,255.

11 Hij is geen eindverantwoordelijke solist; kernwoord: ontspannen

11.1 Gegevens van het GIDS-onderzoek (zie 5.5)

- 6 Enquêtevraag: "Vindt u dat u continu bereikbaar moet zijn? 42,9% (70 predikanten): 'ja'. (G,100)
- 7 66,3% van de respondenten (108 predikanten) "is van mening dat het werk te veel van hen vraagt", verdeeld in twee groepen: 13,5% (22 predikanten) kan het niet en 52,8% kan het wel aan. (G,104)
- 9 Enquêtevraag: "Voelt u zich eindverantwoordelijk voor het functioneren van de gemeente?" 40,5%: 'ja'. Tegelijk vindt 30,1% dat de verantwoordelijkheid meer van hen vergt dan zij eigenlijk aan- kunnen. (G,106-107)
- 10 Enquêtevraag: "Heeft u wel eens het idee dat u er menselijkerwijs alleen voorstaat?" 23,9%: 'vaak'. (G,108)
- 16 Enquêtevraag: "Heeft u wel eens contact met uw collega's voor advies en/of ondersteuning?" 4,9%: nooit, 77,3%: af en toe, 17,2%: vaak. "Deze 17,2% is o.i. laag gezien de 58 predikanten (CvdL: = 35,5%, G,68) die in een gemeente werkzaam zijn met meer dan één predikant." (G, 118)
- 23 "Spanningen zitten vaak in het alleen ervoor staan en niet in de hoeveelheid werk." (G,151)
- Hieruit is in 5.6. deze probleemstelling betreffende de werkhouding van predikanten afgeleid: realiseren zij zich het beperkte van hun inzet in vergelijking met het beslissende van wat God doet?

11.2 Diagnose: lijden aan het Messiascomplex

a) Eindverantwoordelijk?

Predikanten kunnen nog al eens het gevoel hebben dat zij eindverantwoordelijk zijn. Dat gevoel kan het hele gemeentelijk leven omvatten. Dan zijn naar hun idee zowel de organisatorische gang van zaken binnen de gemeente alsook het geestelijke wel en wee van de gemeenteleden afhankelijk van hun inzet. Natuurlijk is het positief als werkers een gezonde dosis verantwoordelijkheidsgevoel hebben, maar ze slaan door als dit gevoel krampachtige trekken krijgt: "Ik moet dit nog doen, want anders..."; of: "Als ik dat nalaat, dan..." In de literatuur over de predikant wordt deze structurele zelfoverschatting trefzeker getypeerd als het Messias- of Heilandcomplex:³⁸⁷ een predikant doet alsof hij Christus zelf is, het Hoofd van de kerk, onmisbaar voor de goede gang van zaken.³⁸⁸ Als bij iemand sprake is van dat complex, kan het niet missen of hij lijdt daaraan, bewust of onbewust. Immers, wie zich feitelijk opstelt als zou hij Christus zijn, gaat er onvermijdelijk van uit dat hij alle touwtjes in de gemeente en bij de gemeenteleden in handen dient te hebben.³⁸⁹ Maar dat is een bovenmenselijke doelstelling. Telkens moet hij ontdekken dat die touwtjes hem bij de vingers afbreken, voor zover hij ze al even in handen heeft. Predikanten met een Messiascomplex zullen zich dan nog meer inzetten, waarna ze toch weer op hun falen stuiten.

Het kan niet missen: als dergelijke lijdens aan het Messiascomplex niet op tijd tot zichzelf komen, loopt het slecht met hen af. De een wordt door z'n falen al mismoeziger, wat kan uitlopen op een totale burn-out. De ander verklaart zichzelf sacrosanct en beschouwt weerbarstige gemeenteleden als dom en/of ongehoorzaam. Daarbij is hij geneigd z'n eigen zaakjes te identificeren met Gods zaak; deze hoogmoed heeft als gevolg dat hij haast onbereikbaar is voor kritiek.³⁹⁰

Op zich is het wel begrijpelijk dat een predikant zich eindverantwoordelijk voelt voor de gemeente. Om mild te blijven, is het goed dit in rekening te brengen. Per slot van rekening is hij de enige die voor het werk in de gemeente opgeleid en vrijgesteld is, waardoor hij "doorgaans ook de meest deskundige en best geïnformeerde" is.³⁹¹ Toegegeven, ook een koster is soms voltijds actief ten behoeve van de gemeente, maar hij is geen ambtsdrager en is dan ook alleen in de voorwaardelijke sfeer bezig om het eigenlijke werk mogelijk te maken. Een predikant daarentegen is actief op het vlak van het eigenlijke, concreter: de identiteit van de kerk, want hij werkt op allerlei manieren met het Woord.³⁹² Het is waar dat hij veel van z'n taken deelt met de andere ambtsdragers en gemeenteleden (zie 10.3a), maar tegelijk is het een feit: alleen hij mag eigen preken houden en sacramenten 'bedienen'; ook is hij qualitate qua voorzitter van de kerkenraad.³⁹³ Om dit alles is het geen wonder dat gemeenteleden en buitenstaanders de predikant als hét aanspreekpunt, als dé vertegenwoordiger van de kerk ervaren.³⁹⁴ Geen wonder ook dat predikanten zich binnen de gemeente nog al eens beleven als een solist met eindverantwoordelijkheid. Van daaruit kan zomaar scheefgroei ontstaan in de richting van het Messiascomplex.

b) Uitingen van het Messiascomplex

Uiting van het Messiascomplex kan zijn dat een predikant z'n eigen visie beschouwt als de ware, bijbelse visie. Op zichzelf is dat begrijpelijk: wie na grondige (bijbel)studie tot een bepaalde overtuiging is gekomen, is altijd geneigd zijn overtuiging vooralsnog als de juiste te zien - alleen al uit enthousiasme voor wat hij heeft gevonden. Het wordt kwalijk als hij in het contact met een ander niet meer de ruimte heeft diens overtuiging als evenwaardig te respecteren. Vooral tijdens een discussie in een kerkenraadsvergadering heeft het nare gevolgen als een predikant zich met z'n eigen visie vereenzelvt:

³⁸⁷ Faber 1980, p.108; Kruijne 1983, p.55; Klijsma 1984, p.273.

³⁸⁸ Verg. Lohse 1985, p.134-135.

³⁸⁹ Verg. Van den Berg e.a. 1992, p.57.

³⁹⁰ Verg. Leuenberger 1966, p.245-246.

³⁹¹ Keizer e.a. 1983, p.99; verg. Kruijne e.a. 1984, p.12; Keizer 1988, p.20-21.

³⁹² Verg. Kruijne e.a. 1984, p.12; Keizer 1988, p.21.

³⁹³ Zie artikel 36 van de kerkorde, Gereformeerd Kerkboek, Haarlem 1986, p.598.

³⁹⁴ Verg. Keizer 1988, p.20-21; Van Dam 1993, p.4.

hij kan onmogelijk objectief leiding geven. En wordt door de kerkenraad anders besloten dan volgens zijn visie zou moeten gebeuren, dan zal hij dat als een aantasting van de eigen persoon ervaren; ook zal hij het optreden van de kerkenraadsmeerderheid onvermijdelijk diskwalificeren als dom, kortzichtig en dergelijke persoonlijke typering. Loyaliteit tegenover het besluit van de collega-ambtsdragers is dan (haast) onmogelijk.

Het Messiascomplex kan ook blijken uit een krampachtig omgaan met de taak te preken. Het komt namelijk voor dat predikanten zichzelf de eis stellen dat ze vanaf de kansel alleen maar het pure Woord van God spreken. Om dat te bereiken schrijven ze elk woord van de preek van tevoren op en verplichten ze zichzelf om bij het houden van de preek zich strikt aan hun geschreven tekst te houden. Uitdrukkingen als 'ik' of 'volgens mij' zijn taboe, want die doen afbreuk aan de taak Gods Woord door te geven. Ook wordt alle kritiek op inhoud en vorm afgewimpeld: "Ik heb toch niks onbijbels gezegd? Wat kritiseer je dan nog!" De persoon van de predikant verdwijnt hiermee achter z'n ambt (verg. 10.2a). Overigens maar tot op zekere hoogte, want het is onontkoombaar dat zo iemand zichzelf met z'n theologie en beleving laat gelden. Hij mag nog zo gespist zijn op het doorgeven van het pure Woord, hij is zelf toch maar het instrument en mengt dan ook per definitie elementen van z'n eigen persoon met het Woord. In de woorden van Zijlstra: "Er bestaat niet zoiets als 'zuivere prediking' en zij, die iets te fanatiek de term 'Woord Gods' hanteren, prediken meestal meer zichzelf dan de levende God." ³⁹⁵ Ook hier blijkt het Messiascomplex fataal te werken.

Uiting van het Messiascomplex acht ik ook dat men aan de pastorale ontmoeting soms bovenmenselijke dimensies geeft. Dan stelt men dat via die ontmoeting de betrokkenen deel hebben aan de incarnatie. Een citaat: "Wanneer de pastor, die ontdekt heeft dat hij zichzelf niet kán ontledigen en niet waarachtig kán dienen (...) desalniettemin bereid is in Christus' naam één en al oor te zijn, schept de Geest deze ontleding en dienst. De pastor beweegt zich dan met de ander in het krachtenveld van de incarnatie, waarin het Woord van God vlees wordt in menselijke woorden (...) In dit één en al oor zijn als uiting van de bereidheid om namens de Heer met de ander te communiceren stelt hij de Heer zelf tegenwoordig." ³⁹⁶ De achtergrond van deze benadering kon wel eens de heel eigen visie zijn op de verhouding tussen Woord van God en Woord van mensen. Iemand als Furet bijvoorbeeld laat beide vergaand samen vallen: God "openbaart zich door het intermediair van tussenmenselijke communicatie, door woorden die mensen spreken en daden die mensen doen. Niemand kan uit zichzelf Gods Woord spreken; wat van de 'profetie der Schrift' geldt, geldt van alle kerygma, didache en paraklese", zie 2 Petr.1:21. ³⁹⁷

Ik kan niet anders dan instemmen met de analyse die Trimp van deze benadering heeft gegeven: Men wijst het "dialogisch samenzijn" aan als "openbaringsveld-bij-uitstek van de verlossende God". In die dynamische communicatie "herhaalt zich de vleeswording van het Woord". Het zich openstellen voor elkaar is een "analogie en voortzetting van de zelfovergave van God in de geboorte van Christus. Vandaar dat in deze zielszorgelijke communicatie het zwaartepunt uitdrukkelijk komt te liggen bij de man zelf, bij zijn persoon". Beslissend voor het slagen van de communicatie is iemands "persoonlijke communicatieve vaardigheid". Verderop concludeert Trimp dan ook: de incarnatie, Gods "uitzonderlijke verlossingsmaatregel (...) wordt omgebouwd tot een grondmodel en oerpatroon van ons communicerend bezig zijn". ³⁹⁸ Klein Kranenburg komt dan ook met scherpe kritiek: het gemeentelid kan "niet door de aanvaardende houding van de pastor als zodanig een directe weg tot het heil vinden (...) Ons hoofdbezwaaar tegen het aanvaardingsmotief (...) betreft het uitvallen van de Naam van Christus die als sprekende Derde door zijn Woord en Geest het heil is én het nabij brengt (...) Omdat in het bedoelde motief het accent valt (...) op de kwaliteit van de relatie, lijkt het er op alsof deze relatie in plaats van middel tot doel is geworden". Bij deze "overwaardering van de persoon van de pastor (is) het gevaar niet denkbeeldig dat hij "messiaanse trekken krijgt". ³⁹⁹ Met dergelijke trekken kan geen pastor lichamenlijk en/of geestelijk gezond blijven - voeg ik hieraan toe.

11.3 Therapie: ontspannen omgaan met de eigen deelverantwoordelijkheid

Hoe begrijpelijk het gevoel van eindverantwoordelijkheid ook mag zijn, een wezenlijk aspect van de pastorale instelling is het besef dat een predikant alleen een déélverantwoordelijkheid draagt voor de gemeente. Daarmee bedoel ik dat er altijd anderen en Anderen zijn die eveneens, elk op zijn wijze, bij de gemeente betrokken zijn. Wil een predikant z'n taak ontspannen verrichten, dan moet hij oog hebben voor die anderen en Anderen. Met andere woorden, ter wille van z'n eigen, lichamenlijke en geestelijke, welzijn moet het voor hem leven:

- dat hij ingebed is in een gemeenschap van collega-ambtsdragers en van mondige gemeenteleden;
- dat alleen Jezus Christus, als Hoofd van de gemeente, eindverantwoordelijk is;
- dat hij niets kan zonder het werk van Christus' Geest in hem en in de gemeente.

Over elk van deze drie 'partners' nu nader.

a) De gemeenschap

Collega-ambtsdragers

In gereformeerde kerken is de predikant principieel geen solist. Hij heeft collega-ambtsdragers: ouderlingen, diakenen en in grotere gemeenten ook een collega-predikant. Die ontmoeten elkaar in het werkberaad van de kerkenraad en/of de wijkraad/sectie.

³⁹⁵ Zijlstra 1977, p.171.

³⁹⁶ Zijlstra 1973, p.143-144.

³⁹⁷ Furet 1974, p.166.

³⁹⁸ Trimp 1976, p.20,53.

³⁹⁹ Klein Kranenburg 1990, p.185-186.

Zowel in het bevestigingsformulier als in de kerkorde wordt dan ook expliciet aandacht gegeven aan deze inbedding van de predikant, want niet hij alleen maar alle ambtsdragers samen zijn verantwoordelijk voor de gemeente. Dat betekent concreet dat de ambtelijke taken worden verdeeld. Daarbij is mogelijk dat een predikant een bepaalde taak aan een ander overdraagt, bijvoorbeeld aan de collega-predikant, een ouderling of diaken, met als argument dat hij in die taak minder goed is, dat die hem zwaar valt, of dat hij daar onvoldoende tijd voor heeft.⁴⁰⁰ Deze korte aanduidingen geven al aan van hoeveel waarde de inbedding in het college van mede-ambtsdragers is voor een predikant. Het is immers een feit: "Eén alleen heeft te weinig kracht, tijd en kennis. Hij kan niet gelijktijdig overal zijn, ook niet 'voor allen alles' zijn." Noodzakelijk is "een dialogische werkstijl".⁴⁰¹ Dus geen "eilandbewustzijn" maar "coöperatie".⁴⁰²

Vandaar dat Van 't Spijker de lof zingt op de werkwijze in gereformeerde kerken: men kan lyrisch worden "over het feit, dat wij in de kerken de dingen samen doen, dat de ene presbyter de ander helpt, en dat er zo een collegialiteit ontstaat, die de persoonlijkheid niet alleen beschermt, maar ook tot haar recht doet komen". Geen enkel individu bezit "alle eigenschappen, die noodzakelijk zijn om een gemeente te leiden, te regeren en voor te gaan. Wij behoeven het echter ook niet alleen te doen. Maar wij vormen tezamen met de andere ambtsdragers een raad der Kerk", artikel 30 NGB. "Wij hebben hulp en bijstand te verwachten van elkaar." In de kerkenraad is "de variëteit ondergebracht, die noodzakelijk is om een gevarieerde gemeente te leiden. Het wil ook zeggen, dat daarin de een aanvult datgene, wat de ander ontbreekt".⁴⁰³ Omdat deze samenwerking geen vanzelfsprekend gegeven is, spoort Van Andel ambtsdragers en met name predikanten aan elkaars voeten te wassen, dus elkaar te dienen: "geen hunner zij eene schaduw, die op zijn broeder valt, maar elk plaatse zich zó, dat het licht ten volle op deze valle." Verderop spreekt hij de hoop uit: "Dat de opzieners der gemeente Gods, de leeraren aller-eerst, aan de gemeente het verrukkelijke schouwspel geven van elkander dienende dienaren." ⁴⁰⁴

Dit kan worden bereikt doordat de predikant enerzijds en de ouderlingen en diakenen anderzijds elkaar relevante informatie doorgeven, bijvoorbeeld tijdens de kerkenraadsvergadering of via het informele contact voor en na kerkdiensten. Ook is het zinnig ten minste jaarlijks een wijkbespreking te houden, waarbij de adressen van een bepaalde wijk door de desbetreffende ambtsdragers doorgesproken worden.⁴⁰⁵ Voor de onderlinge samenwerking is het eveneens belangrijk dat ambtsdragers elkaar over en weer bemoedigen. Uiteraard heeft de predikant als de kerkenraadsvoorzitter en enige fulltimer daarbij een bijzondere verantwoordelijkheid tegenover de andere ambtsdragers. Maar evengoed hijzelf heeft bemoediging nodig. Ook daarom is het nuttig dat een afvaardiging van de kerkenraad jaarlijks een functioneringsgesprek houdt met de predikant over vragen als: wat gaat goed; wat gaat minder goed; wat kan worden verbeterd?

Wordt op deze manier steun aan de predikant geboden, dan zal de inbedding van de predikant in de gemeenschap van de kerkenraad zijn veerkracht vergroten.

De gemeente

Daarnaast is er nog de gemeente. De leden daarvan hebben deel aan het algemene priesterschap. Dit betekent dat de ambtsdragers nooit over de héle linie plaatsvervangend voor hen optreden. Het is waar, op bepaalde punten hebben ambtsdragers een eigen taak en verantwoordelijkheid: alleen zij doen aan systematisch huisbezoek, passen de kerkelijke tucht toe en gaan, wat de predikanten betreft, voor in de kerkdiensten. Kortom, zij zijn het die leiding geven aan de gemeente. Tegelijk is waar dat blijkens Efeziërs 4:12 de ambtsdragers als doelstelling hebben: "de heiligen toerusten tot dienstbetoon." Daarmee wordt aangegeven dat ook de gemeente zelf actief hoort te zijn. Sterker nog: de diaconale gemeente is het doel waarnaar ambtsdragers hebben te streven. Vandaar dat in 10.3a kon worden vermeld dat de gemeenteleden diverse taken gemeenschappelijk hebben met de ambtsdragers. Er is dus geen sprake "van een concurrentiepositie t.o.v. het ambt aller gelovigen".⁴⁰⁶ Dat maakt temeer duidelijk dat predikanten geen eindverantwoordelijke solisten zijn: de gemeente deelt in zijn verantwoordelijkheid.⁴⁰⁷

Beperkingen

Helaas moet worden erkend dat predikanten het maar beperkt beleven dat zij met kerkenraad en gemeente samen voor de zaak staan. In belijdende gereformeerde kerken wordt de gemeenschappelijke verantwoordelijk normatief wel erkend maar de praktisering ervan is niet optimaal.

Allereerst blijkt de bijzondere taak en plaats van de predikant hem onvermijdelijk in een zeker isolement te brengen ten opzichte van de andere ambtsdragers: als parttimers voelen die zich vaak minder voor het geheel verantwoordelijk dan de fulltimer - om maar iets te noemen. Verder is het triest maar waar dat predikanten van één gemeente lang niet altijd steun van elkaar ondervinden: individualisme en zelfs rivaliteit maken het vaak onmogelijk in goede harmonie de eisen en moeiten van de taak met elkaar te delen. Ook Van Andel spreekt van het ontstichtende schouwspel "van elkander opzijdringende, verdachtmakende, bestrijdende ambtgenooten".⁴⁰⁸ In 4.5 is dit alles al aan de orde geweest.

⁴⁰⁰ Verg. Dahm 1971, p.210-216.

⁴⁰¹ Krusche 1972, p.37-38.

⁴⁰² Schippers 1983, p.110.

⁴⁰³ Van 't Spijker 1989, p.164.

⁴⁰⁴ Van Andel 1910, p.244-246.

⁴⁰⁵ Van der Leest 1989, p.145-148.

⁴⁰⁶ Heitink 1977, p.364.

⁴⁰⁷ Verg. Winkler/Kretzschmar 1975, p.150-151; Hertzsch 1990, p.528.

⁴⁰⁸ Van Andel, p.246-247.

Wat de gemeenteleden betreft: het is een feit dat zij op allerlei punten actief in de weer zijn. Hun mondig opstelling, individueel en in groepsverband, vormt het tastbare bewijs dat in de Nederlandse gereformeerde kerken het predikantschap het algemene priesterschap van de gelovigen niet heeft verdrongen. Helaas is het ook de algemene ervaring onder gereformeerden dat de inschakeling van de verschillende gaven in de gemeente ten behoeve van onderricht, pastoraat en diaconaat vaak beperkt is. Dit alles geeft aan dat de inbedding van de predikant in de gemeenschap van kerkenraad en gemeente nog veel te wensen over laat. Overigens moet erkend worden dat door de toegenomen scholing en assertiviteit van de gemeenteleden het isolement van de predikant al sterk is afgenomen. Toch is er nog een hele weg te gaan om het dominocentrische van de gereformeerde kerken tot het minimum terug te brengen. Daarom is het maar goed dat, nadenkend over de verantwoordelijkheid van de predikant, naar meer verwezen kan worden dan enkel naar mede-ambtsdragers en mede-gemeenteleden.

b) Christus als Hoofd van de gemeente

De beste remedie om de ontwikkeling van het Messiascomplex tegen te gaan, is dat een predikant in zijn beleving Christus de plaats geeft die Hem toekomt: het eindverantwoordelijke Hoofd van de gemeente. Dit betekent concreet dat hij leeft uit het besef dat Christus niet op hem als predikant áángevoelen is. Deze onafhankelijkheid van Hem heeft Christus door zijn optreden vlak voor zijn vertrek naar de hemel duidelijk gemaakt. Ik denk dan aan wat er gebeurd is bij het meer van Galilea. Toen een aantal apostelen op dat meer een hele nacht voor niets hadden gevist, kregen ze de opdracht van Christus, die incognito op de oever stond, voor Hem nog één poging te ondernemen. Ze gaven daaraan gehoor, wat hun een net vol vis opleverde. Maar bij hun landing ontdekten ze dat Christus voor het gezamenlijke ontbijt al over vis beschikte. Toch verzocht Hij hun van de gevangen vis wat bij Hem te brengen (Joh.21:1-14). Deze geschiedenis bindt ambtsdragers op het hart: voor de opbouw van de gemeente schakelt Christus hen in met hun kwaliteiten en activiteiten, maar strikt genomen heeft Hij hen niet nodig om zijn Woord effect te geven in de wereld.⁴⁰⁹

Een nuchtere maar tegelijk bevrijdende boodschap: we hebben een taak en horen bij de uitoefening ervan trouw te zijn, maar Christus is niet afhankelijk van onze inzet. De apostel Paulus heeft dezelfde boodschap uitgedragen toen hij de gemeente in Korinte erop wees: hij had geplant, z'n medewerker Apollos had begoten, maar het eigenlijke, beslissende, namelijk de groei, was aan God te danken (1 Kor.3:6-7⁴¹⁰). Anders geformuleerd: al zet een predikant zich "terecht in om zijn werk zo goed mogelijk te doen", toch is het zaak dat hij "tegelijk weet en innerlijk aanvaardt, dat God tenslotte zijn werk op zijn tijd en op zijn wijze gebruikt".⁴¹¹

Deze stand van zaken maakt ontspannen.⁴¹² Predikanten hoeven niet op hun tenen te lopen omdat het reilen en zeilen van de gemeente met haar leden door hen bepaald zou worden. Gelukkig niet, ze hebben maar een déélverantwoordelijkheid: op hun plek en binnen hun marges moeten ze doen wat hun hand vindt om te doen (verg. Pred.9:10); voor de rest moeten ze heel de gemeente met al haar leden in de handen van God, van Christus leggen. Het welzijn van de gemeente is alleen daar veilig. De kerk wordt "uiteindelijk niet door ons rusteloos bezig-zijn gebouwd, maar alleen door de goede leiding van God, die ons als zijn onnutte knechten in zijn dienst heeft genomen".⁴¹³ Als dit voor een predikant leeft, durft hij het aan geregeld tijd uit te trekken voor ontspanning (zie 9.3c). Waarom zou hij zichzelf laten opjagen om resultaten te boeken? Doet hij wat hij binnen z'n mogelijkheden kan doen, dan mag hij zich eraan optrekken: God geeft het "zijn beminden in de slaap". (Ps.127:2c)

Wie daadwerkelijk Christus erkent als Hoofd van de gemeente, vertrouwt er bovendien op dat z'n werk niet vergeefs is.⁴¹⁴ Wat hemzelf betreft niet, want voor God "telt elke trouwe dienst".⁴¹⁵ Maar ook wat het werk betreft niet: de zin ervan mag zich onttrekken aan zijn waarneming, Christus is zo machtig dat Hij zin kan geven aan wat wij als zinloos ervaren (verg. 1 Kor.15:58). Wij mogen soms het idee hebben dat ons werk zonder effect is, God staat garant dat zijn Woord nooit vruchteloos is (verg. Jes.55:11). Zelfs als we falen, hoeven we niet van de wijs te raken, want Christus, die over alle macht beschikt, is in staat het kromme van ons op de een of andere manier in te schakelen in zijn heilzame opzet. Daarmee ervaren we "de wondere troost (...) dat de gekruisigde en opgestane Christus in de zwakke machtig is".⁴¹⁶ Natuurlijk mogen we deze wetenschap niet gebruiken om ons falen te bagatelliseren; wel voorkomt ons besef van Christus' macht dat we in het geval van tekorten mismoedig of zelfs wanhopig worden: we zijn geborgen "in de zege van Christus over dood, wereld en zonde".⁴¹⁷

c) De invloed van Christus' Geest

Bij de remedie tegen de ontwikkeling van het Messiascomplex hoort ook het besef van een predikant dat hij niet op z'n eigen kracht aangewezen is. We mogen ons namelijk optrekken aan de belofte die Christus voor zijn vertrek heeft gegeven: "Ik ben met u, al de dagen" (Matteüs 28:20a).⁴¹⁸

⁴⁰⁹ Trimp 1971, p.90-91; bestreden door Wierenga 1992, p.87-88; verg. Enzner-Probst 1988, p.157.

⁴¹⁰ Verg. Van 't Spijker 1989, p.165-166.

⁴¹¹ Kaptein 1966, p.84.

⁴¹² Verg. Van Delden 1992b, p.156.

⁴¹³ Lohse 1985, p.134.

⁴¹⁴ Verg. Bouwman 1919, p.20; Kaptein 1969, p.24.

⁴¹⁵ Lohse 1985, p.155.

⁴¹⁶ Lohse 1985, p.158-159.

⁴¹⁷ Leuenberger 1966, p.248.

⁴¹⁸ Verg. Sillevius Smitt 1917, p.30.

Deze belofte maakt Christus waar door onder meer met zijn Geest werkzaam te zijn onder ons.⁴¹⁹ Dat heeft enerzijds betekenis voor de predikant zelf en anderzijds voor het effect van zijn werk op de gemeente.

Voor de predikant zelf betekent de activiteit van de Geest dat hij op verschillende manieren geholpen wordt in z'n optreden. Zo optimaliseert Christus' Geest zijn mogelijkheden.⁴²⁰ "Geloven we aan de inwooning van de Geest, dan 'zullen wij bemerken dat Hij in onze ziel krachten ontketenen wil, waarvan wij te voren geen vermoeden hadden'. Met de Geest in ons, is er 'een kracht in ons die groter is dan onze kracht'." ⁴²¹ Die Geest, die zo met Christus "vereinigt dat onze ikheid uit Hem vrucht draagt, schept persoonlijkheden, die iets beduiden mogen in het Koninkrijk Gods".⁴²² Zo is ook hier van toepassing dat we kunnen werken, omdat God zowel het willen als het werken in ons bewerkt (verg. Fil.2:13). Maar Christus' Geest doet meer. Hij werkt niet alleen optimaliserend op ons in maar ook vernieuwend. Hij bewerkt 'de heiliging' van de persoon (zie Ef.4:20-24); in dit pneumatisch proces "zal de pastor hoe langer hoe meer afsterven aan zijn persoonlijke zonden en karakterfouten, en zijn natuurlijke en geestelijke gaven in dienst leren stellen van Christus' herderschap".⁴²³

Dit optimaliserende en vernieuwende werk van de Geest geeft een predikant overigens niet het recht zich met z'n eigen visie te identificeren (zie 11.2). Dan doet hij immers net alsof de Geest alleen hem beïnvloedt en alsof die beïnvloeding zijn beperkingen zou wegnemen. Belangrijk is in rekening te brengen dat de Geest ook in het leven van anderen werkzaam is en dat de allesbeheersende invloed van de Geest iets van de toekomst is. Dat maakt bescheiden. Concreet gezegd: een predikant moet in gesprek/discussie met anderen altijd rekenen met de mogelijkheid dat zijn visie niet Gods Woord is maar alleen zijn uitleg of toepassing van Gods Woord, zodat andere visies een evenwaardige plaats toekomt. De toonhoogte van z'n spreken moet daarbij aansluiten. Alleen als hij kennelijk Gods Woord doorgeeft, mag hij zeggen: "Dat zegt God in de Bijbel." Maar voor de rest doet hij er goed aan het subjectieve van z'n benadering te laten uitkomen: "Volgens mij...", of: "Ik vind..." ⁴²⁴ Daardoor wordt het hem bijvoorbeeld mogelijk discussies in een kerkenraadsvergadering ontspannen bij te wonen, onafhankelijk hoe de besluitvorming uitvalt.

Hebben we het over de invloed van Christus' Geest, dan moet ook worden bedacht dat daardoor de persoon van de ambtsdrager niet wordt weggedrukt. In 10.3c is op het tegendeel geweest: de persoon wordt juist ingeschakeld. Deze werkwijze van de Geest maakt het nog eens te meer duidelijk hoe onterecht het is als een predikant zichzelf de eis stelt op de kansel alleen het pure Woord uit te dragen (zie 11.2). Afgedacht van het feit dat het pure Woord alleen in de Bijbel te vinden is, geldt dus ook dat de Geest het wil laten blijken niet direct maar via een menselijk instrument te werken. Maar dan mogen de toehoorders het ook merken wat voor persoon het Woord uitdraagt. Natuurlijk, "de prediker verkondigt niet zichzelf of zijn gegrepen-zijn. Evenmin verkondigt hij alleen wat ons aangrijpt. Hij heeft wat ons aangrijpt zo te verkondigen als hij erdoor gegrepen is".⁴²⁵ Het hoort er dus bij dat het uitdragen van het Woord persoonlijk gekleurd is,⁴²⁶ zolang het maar dienstbaar is aan het uitleggen en toepassen van het Woord.

Dat ons willen en werken het nodig hebben gedragen te worden door de Geest, behoedt ons ook voor al te parmantige taal over de betekenis van de pastorale ontmoeting. Wel wil de Geest zijn inzet gebruiken om vernieuwend op het leven van de ander in te grijpen. Maar wie zijn afhankelijkheid van de Geest beseft, zal de eigen bijdrage heel bescheiden inschatten. Daarbij past niet te spreken over "het krachtenveld van de incarnatie" of "het tegenwoordig stellen van de Heer" ⁴²⁷ (zie 11.2). Met deze typering wordt de beperkt-menselijke bijdrage tot een waarde opgeblazen die alleen aan Gods handelen zelf mag worden toegekend.

Tot zover over het werk van Christus' Geest in de predikant. Maar de Geest bewerkt ook dat het ambtelijk werk effect heeft op de gemeente. Daarbij laat Hij zich niet ophouden door de beperkingen en tekorten van de ambtsdrager. Hij is in staat die positief in te schakelen. Wie deze kracht van de Geest beseft, wordt bevrijd van krampachtigheid. Natuurlijk is het ontvlechterend te moeten constateren: "Ook de beste methode, de ernstigste bedoeling en de intensiefste inspanning (kunnen) het succes van het handelen niet garanderen." Tegelijk is het een hele opluchting: "De beslissende uitwerking van pastoraal handelen resulteert niet uit de perfectie van de handelende mens, maar is een (...) onverdiend geschenk van de goddelijke genade (...). Dat bevrijdt van de dwang tot persoonlijk én methodisch perfectionisme." Want ondanks al het falen van de ambtsdrager heeft zijn handelen zin.⁴²⁸ Want de Geest zorgt ervoor dat het hart van de gemeenteleden bereikt wordt. Calvijn volgend schrijft Firet: "De minister externus kan het woord wel spreken (...), maar het blijft zonder effect, als niet de inwendige leermeester, de Heilige Geest, het hart van de mens zou openen." God zelf moet het mondelinge woord "door de Heilige Geest, doctor internus, toepassen aan de harten".⁴²⁹

Zo kan een predikant alle overtrokken verantwoordelijkheidsgevoel van zich afzetten en zichzelf ontspannen toevertrouwen aan de Geest.

⁴¹⁹ Verg. Kaptein 1969, p.24,268.

⁴²⁰ Verg. Van 't Spijker 1989, p.168.

⁴²¹ Bavinck 1935, p.31-32.

⁴²² Sillevs Smitt 1917, p.31.

⁴²³ Klein Kranenburg 1990, p.218-219.

⁴²⁴ Van der Leest 1983, p.40 e.v.

⁴²⁵ Van der Geest 1983, p.56.

⁴²⁶ Hoekstra 1919, p.18.

⁴²⁷ Zijlstra 1973, p.144.

⁴²⁸ Josuttis 1988, p.89-90.

⁴²⁹ Firet 1974, p.168,169.

12 Hij is een op-de-ander gericht mens; kernwoord: open

12.1 Gegevens van het GIDS-onderzoek (zie 5.5)

- 15 51,5% ervaart kritiek op preken en/of pastoraat als stimulerend, terwijl 35% reageert: "vervelend, heb ik last van". (G,117)
- 16 Enquêtevraag: "Heeft u wel eens contact met uw collega's voor advies en/of ondersteuning?" 4,9%: nooit, 77,3%: af en toe, 17,2%: vaak. "Deze 17,2% is o.i. laag gezien de 58 predikanten (CvdL: = 35,5%, G,68) die in een gemeente werkzaam zijn met meer dan één predikant." (G, 118)
- 21 Op een enquêtevraag waarin sprake is van omgaan met kritiek, wordt onder andere gereageerd: "Als predikant hoef je niet om te gaan met kritiek." (G,130)
- Hieruit is in 5.6. deze probleemstelling betreffende de werkhouding van predikanten afgeleid: staan ze voldoende open voor mensen?

12.2 Diagnose: gestoorde relatie met de ander

Als het goed is, is een predikant erop gespitst 'zijn' gemeenteleden van dienst te zijn in hun relatie met God en met hun omgeving. Maar dan is het wel zaak dat zijn relatie met de desbetreffende gemeenteleden hem ook de ruimte geeft hen van dienst te zijn. Dat spreekt niet vanzelf. Een veel voorkomend knelpunt in de pastorale opstelling tegenover gemeenteleden is: "geen evenwicht kunnen vinden tussen nabijheid en distantie en de grenzen tussen empathie en sympathie niet kunnen vinden en/of hantieren".⁴³⁰ Het ontbreken van de juiste afstand tot gemeenteleden kan op verschillende manieren vóórkomen.

Zo is het een reëel gevaar dat predikanten het contact met gemeenteleden gebruiken om er zelf beter van te worden. In 9.2b is daar al op gewezen: iemand kan zo door z'n chronisch minderwaardigheidsgevoel gedreven worden, dat hij vóór alles uit is op waardering en succes. In die situatie zal hij de ander onvermijdelijk degraderen tot een middel om zichzelf te bevestigen. Een reëel gevaar is ook dat een predikant de ander alleen dan kan aanvaarden als diens ideeën en opstelling sporen met wat hij goed vindt, of als de ander in elk geval beréid blijkt zich naar hem te voegen. In dat geval zal hij zich gauw door gevoelens van sympathie en antipathie laten leiden en/of zijn benadering van de dingen overheersend laten gelden.⁴³¹

De relatie met gemeenteleden kan nog op een ander punt misgaan: door gebrek aan voldoende ik-gevoel (zie 9.3c) kan het gebeuren dat de grens tussen een predikant en gemeenteleden vloeiend is, met als gevolg dat hij telkens geneigd is zich met hen te identificeren. Vaak zal een predikant deze opstelling bij zichzelf als positief ervaren: hij is tenminste betrokken bij z'n gemeenteleden. In feite is zich vereenzelvigen met de ander een kwalijke zaak. Daardoor heeft een predikant onvoldoende ruimte om (bege)leidend bezig te zijn. Bovendien maakt hij de gevoelens van de ander tot op zekere hoogte tot de zijne, met als resultaat dat het contact met de ander uitermate belastend wordt (verg. 4.3).

Wie op een van deze manieren niet de juiste afstand heeft tot gemeenteleden, zal hen onvermijdelijk benadelen. In de terminologie van Van der Geest: hij treedt vrijblijvend tegenover hen op door hen alleen maar vrij te laten óf hij treedt despotisch tegenover hen op door hen alleen maar te leiden.⁴³² Volgens Firet is er dan sprake van gebrek aan "zakelijkheid", waarbij wij "ons toesluiten voor het andere, door vooroordeel de actuele verschijning van het andere negeren, het andere de gelegenheid ontnemen te zijn wat het in zichzelf is - en, vóór de vraag van het andere gehoord te hebben, ons heerszuchtig woord erover spreken".⁴³³ Dan zal de ander zich onvrij en bedreigd voelen, niet meer in staat zelf te kiezen en te beslissen.

Door onzakelijkheid benadeelt een predikant ook zichzelf. Allereerst zal hij telkens teleurgesteld worden: waardering en succes blijken vaak onbereikbaar, terwijl de ander vaak niet van plan is te beantwoorden aan wat de predikant graag ziet bij hem/haar. Verder, zijn de grenzen van een predikant tot gemeenteleden diffuus, dan zal hij onvermijdelijk het gevoel krijgen langzaam leeggezogen te worden. Wie deze situaties met een verstoord evenwicht tussen nabijheid en distantie niet keert, koerst regelrecht af op een burnout. Die treedt immers juist dan op als "de emotionele investering" groter is dan wat iemand "ervoor terugkrijgt".⁴³⁴

Hét typerende kenmerk van burnout is dat het evenwicht tussen nabijheid en distantie nog verder verstoord wordt: er ontstaat bij zo'n predikant een afstandelijke, onverschillige, pessimistische, cynische houding, waarbij de taak tegenover de gemeenteleden ervaren wordt als het werpen van paarden voor de zwijnen.⁴³⁵ Deze negatieve houding kan blijken uit "etikettering, oppervlakkige communicatie-omde-lieve-vrede, ironie in liturgie en prediking, terugtrekking, ook in fysieke zin, door je druk te maken in het vergadercircuit, enz." Door dit alles probeert de gedesillusioneerde predikant zichzelf minder verantwoordelijk en daarmee meteen ook minder kwetsbaar te maken.⁴³⁶ Per definitie blijkt dit een vergeefs ondernemen. Afgezien van de schadelijkheid van dit beschermingsmechanisme voor de gemeente, geldt ook dat dit mechanisme hemzelf niet echt helpt: hij raakt daarmee in een neerwaartse spiraal, totdat hij helemaal uitgeteld is.

⁴³⁰ Oortgiesen 1995, p.177.

⁴³¹ Verg. Roscam Abbing 1980, p.440.

⁴³² Van der Geest 1983, p.182.

⁴³³ Firet 1974 p.271.

⁴³⁴ Schaufeli 1990, p.14.

⁴³⁵ Schaufeli 1990, p.40-41,65-67,85-86.

⁴³⁶ Kruijne e.a. 1984, p.7.

12.3 Therapie: openstaan voor de ander

Iemand's relatie met de ander kan alleen goed functioneren als hij bereid is naar die ander te luisteren. Nu is algemeen bekend dat luisteren een moeilijke activiteit is: ieder mens is zichzelf het naast. Toch is wezenlijk voor de pastorale opstelling dat predikanten ruimte geven aan de persoon van de ander. Furet duidt dat aan met de term "zakelijkheid". Daarmee bedoelt hij: "in openheid ons toekeren naar het andere, wat het ook is, trachten de taal van het andere te verstaan, het eigene en de waarde van het andere te ontdekken - en dan antwoorden op de vraag die in het andere tot ons komt". Van een 'zakelijke' pastor geldt dan ook dat hij "openstaat voor de eigen taal van het andere, wat het ook is, en ingaat op het andere, zoals het is".⁴³⁷ Hierbij hoort dat een predikant gemeenteleden onvoorwaardelijk aanvaardt zoals ze zijn:⁴³⁸ "de ander is evenmin gebaat bij onze goedkeuring als bij onze afkeuring." Daarnaast is van belang "dat de pastor enerzijds bereid is zich helemaal in te leven in de situatie van zijn gesprekspartner, maar anderzijds tegelijk 'ander' voor hem kan blijven".⁴³⁹ Met andere woorden, met een 'zakelijke' opstelling gaat samen een zeker evenwicht tussen nabijheid en distantie.⁴⁴⁰ Alleen de pastor die verantwoord met deze polariteit omgaat, doet recht aan zichzelf, want "afstandelijke betrokkenheid" stelt hem in staat "om adequaat en succesvol om te gaan" met de ander, "waardoor de emotionele belasting gereduceerd wordt".⁴⁴¹ Daarom nu aandacht voor beide polen.

a) Nabijheid

Allereerst is het noodzakelijk dat de predikant nabijheid kent tot gemeenteleden. In z'n contact met hen hoort een zekere intimiteit. Natuurlijk bedoel ik met deze term niet de intimiteit, eigen aan een vriendschap of een liefdesrelatie: er hoort ook afstand te bestaan (zie b). Wat ik wel bedoel is dat een predikant dicht bij de bezochte gemeenteleden is en daarbij openstaat voor wat zij hebben in te brengen. Dat betekent vóór alles "empathie", "intens en voortdurend luisteren",⁴⁴² zich verplaatsen in de situatie van de ander, diens zorgen delen.⁴⁴³ Daarin volgt hij dan Christus na. Immers, blijkt Marcus 6:34 gaan "de nood, het lijden, de verlatenheid en radeloosheid en bedreigdheid van de mensen" die Jezus ontmoet, Hem niet "alleen aan het hart maar in zijn hart".⁴⁴⁴

Vertrouwelijkheid in een ambtelijke contact betekent dan ook dat hij z'n persoonlijke ideeën en verlangens een secundaire plaats geeft; bovendien schort hij het uitdragen van de bijbelse boodschap telkens op tot de ander voldoende aan bod is gekomen in het uiten van wat er bij hem/haar leeft. Het is belangrijk voor een predikant te weten dat deze vertrouwelijkheid niet automatisch in het pastorale contact een feit is. Daarvoor kan nodig zijn dat hij gevoelens van antipathie bij zichzelf tegengaat, dat hij bij zichzelf de neiging onderdrukt om iemand meteen tegen te spreken, en dat hij z'n eigen geldingsdrang intoomt. Dat geeft aan dat de "toewending" tot de ander "geen natuurlijke gave is van de pastor. Zij is vrucht van de Geest, die zijn oude natuur doet sterven en hem als de nieuwe mens steeds meer doet opstaan".⁴⁴⁵

Het werken aan deze vertrouwelijkheid is haalbaar omdat een pastor, als het goed is, leeft uit het besef dat hijzelf en de ander onvoorwaardelijk aanvaard zijn door God (zie 9.3a). In de woorden van Klein Kranenburg: de toewending tot de ander "ontspringt uiteindelijk aan een persoonlijk doorleven van de diepte en de strekking van de belijdenis van de iustificatio impii (CvdL: rechtvaardiging van de goddeloze). De pastor staat naast de ander en is solidair met hem, omdat hij weet te staan onder hetzelfde oordeel en dezelfde rechtvaardiging". Hij is - evenals zijn gesprekspartner "aangewezen op de geschonken barmhartigheid van Christus".⁴⁴⁶ Als een predikant met dit feit ernst maakt, is het normatief gezien ondenkbaar dat hij de ander voor z'n persoonlijk doel zou misbruiken of dat hij hem/haar stilzwijgend voorwaarden-vooraf zou stellen (zie 12.2). Zijn goddelijke Vader navolgend wendt hij zich juist naar de ander toe met de doelstelling dat die ander tot zijn/ haar recht komt.

b) Afstand

Intussen moet niet vergeten worden dat de pastorale vertrouwelijkheid haar beperkingen kent. Een predikant mag nooit zover gaan dat hij grenzen schendt bij de ander. Dat betekent concreet: vertrouwelijkheid moet samengaan met afstand. Daarmee bedoel ik geen koele afstandelijkheid, want die gaat ten koste van de vertrouwelijkheid. Daartegenover geldt van het inachtnemen van afstand dat dit de vertrouwelijkheid juist ten goede komt.⁴⁴⁷ Met afstand bedoel ik tweeërlei: de predikant is zich bewust van z'n functie en hij doet recht aan de eigenheid van de ander.

⁴³⁷ Furet 1974, p.271,272; verg. Heitink 1977, p.287.

⁴³⁸ Verg. Becher e.a. 1974, p.234; Roscam Abbing 1980, p.434,442.

⁴³⁹ Heitink 1977, p.287.

⁴⁴⁰ Van der Leest 1989, p.11-21; verg. Faber 1980, p.106; Van de Spijker 1984, p.30.

⁴⁴¹ Schaufeli 1990, p.85.

⁴⁴² Lindijer 1984, p.119; verg. Zijlstra 1973, p.141.

⁴⁴³ Roscam Abbing 1980, p.436.

⁴⁴⁴ Thurneysen 1968, p.45.

⁴⁴⁵ Klein Kranenburg 1990, p.216.

⁴⁴⁶ Klein Kranenburg 1990, p.216-217; verg. Roscam Abbing 1980, p.435.

⁴⁴⁷ Verg. Faber 1980, p.21.

Wat het eerste betreft: predikanten moeten er goed van doordrongen zijn dat tussen hen en hun pastorale contacten geen symmetrische relatie bestaat, waarbij de inbreng van beide partners gelijkwaardig is. Helemaal afgedacht van de vraag of men elkaar tutoyeert of niet (verg. het slot van 10.3b), de pastorale relatie is per definitie asymmetrisch. Deze ongelijkheid is alleen al een feit door de functie die een predikant binnen de gemeente heeft en nog te meer doordat hij in een pastorale relatie vóór alles de luisterende en (hulp)gevende partij is. Kortom, een predikant heeft een machtspositie, of positiever geformuleerd: een vertrouwenspositie.

Een probleem is dat gemeenteleden deze assymetrie vaak onvoldoende door hebben, met als gevolg dat zij de predikant soms als een van hun beste vrienden beschouwen. Zou een predikant daarop ingaan en meer symmetrie in de relatie brengen, dan zou blijken dat dit te veel gevraagd is: de desbetreffende gemeenteleden kunnen en willen het niet opbrengen gesprekspartner voor de predikant te zijn en voelen zich door hem misbruikt. Met andere woorden, symmetrisering van de relatie door de predikant wordt door gemeenteleden veelal ervaren als grensoverschrijding.

Van grensoverschrijdend handelen is helemaal sprake als een predikant een pastorale relatie met een vrouwelijk gemeentelid verseksualiseert, door woorden, aanrakingen en/of geslachtsgemeenschap. Dan overtreedt hij niet alleen het zevende gebod maar maakt hij ook misbruik van z'n bijzondere positie. Deze typering blijft waar ook als zo'n gemeentelid, al of niet subtiel, om die verseksualisering 'vraagt' of althans lijkt te vragen, vaak als gevolg van overdracht: de projectie van onbewuste gevoelens en wensen op de predikant, die dan beleefd wordt als de ideale partner.

(Dat hier sprake is van misbruik van een slachtoffer blijkt ook uit twee andere feiten. Allereerst voelt de misbruikte grote onmacht zich aan het haar opgedrongen seksuele contact te onttrekken: de pastor heeft haar op psychisch gebied in de tang, welke onmacht nog verergerd wordt doordat de misbruikte zich ten onrechte mee dader en dus schuldig voelt. Daarnaast is algemeen onderkend dat de verseksualisering van een asymmetrische relatie per definitie psychisch-schadelijke gevolgen heeft - erger naar gelang de afhankelijkheid en kwetsbaarheid van het desbetreffende gemeentelid.⁴⁴⁸)

Om dit alles hoort er gepaste afstand te zijn tussen een predikant en een gemeentelid als erkenning van het functionele van de relatie. Dan pas kan hij goed analyseren wat er bij de ander gaande is⁴⁴⁹ en heeft hij de nodige ruimte om de ander van dienst te zijn. Een functionele afstand inachtnemen voorkomt ook dat een predikant andermans problemen en emoties tot de zijne laat worden.⁴⁵⁰

Distantie inachtnemen betekent daarnaast de ander in z'n eigenheid, z'n uniciteit serieus nemen.⁴⁵¹ Zo is het een feit "dat een pastor nooit verder moet gaan dan de ander op dit moment kan gaan; dat de ander de vrijheid krijgt zijn eigen tempo te vinden".⁴⁵² Daarom moeten predikanten wars zijn "van een moraliserende en autoritaire vorm van pastoraat"; ook moeten ze "de ander zijn vrijheid laten, niet voor hem of haar kiezen en beslissen".⁴⁵³ Ofwel: "de pastor moet waken tegen psychagogia, een overheersen van de ander en zijn gevoelens".⁴⁵⁴ Dat betekent dat hij gericht is op "het zelfstandig geestelijk functioneren" van de ander, wat inhoudt: "de ander voor de zaak plaatsen, hem helpen de zaak goed in het oog te vatten - en dan de zelfbepaling in die zaak zijn zaak te laten zijn".⁴⁵⁵

Conclusie: wil een predikant op een verantwoorde manier openstaan voor de ander, dan moet hij een juist evenwicht zien te vinden tussen nabijheid en afstand; en dat kan alleen als hij al luisterend recht doet aan de ander. Bijbels geformuleerd: hij moet de ander dienen.

⁴⁴⁸ Zie hierover: Van Dam/Eitjes 1994.

⁴⁴⁹ Verg. Firet 1974, p.324.

⁴⁵⁰ Verg. Van den Berg e.a. 1992, p.57.

⁴⁵¹ Verg. Firet 1974, p.319; Kruijne 1983, p.62; Klein Kranenburg 1990, p.216.

⁴⁵² Heitink 1977, p.326.

⁴⁵³ Lindijer 1984, p.117-119.

⁴⁵⁴ Firet 1974, p.327-328.

⁴⁵⁵ Firet 1974, p.285.

13 Hij is een op-God-betrokken mens; kernwoord: afhankelijk

13.1 Gegevens van het GIDS-onderzoek (zie 5.5)

2 22,1% besteedt geen tijd aan studie; de meeste respondenten 3-4 uren per week. (G,80)

22 "Ik denk dat de predikant met al zijn werkdruk niet moet vergeten dat hij dagelijks de tijd moet nemen om 'bij de Here te zijn' (...) Met werkdruk omgaan is onder andere ook leren je werk met God door te nemen." (G,151)

Hieruit is in 5.6. deze probleemstelling betreffende de werkhouding van predikanten afgeleid: staan ze voldoende open voor God?

13.2 Diagnose: verschaalde relatie met God

In het vorige hoofdstuk over de relatie met de ander ben ik de paragraaf over de diagnose begonnen met de uitspraak: als het goed is, is een predikant erop gespist 'zijn' gemeenteleden van dienst te zijn in hun relatie met God en met hun omgeving (zie 12.2). Hieraan moet noodzakelijk worden toegevoegd: wil een predikant op het genoemde punt opbouwend bezig zijn, dan is het gewenst zo niet onmisbaar dat hij zelf een gezonde relatie heeft met God. De eigen relatie met God is dus het basale voor het predikantschap: "Hoe kunnen we (...) predikant zijn zonder dat een geestelijk gevormd geloof ons leven stempelt?"⁴⁵⁶ Ofwel: "Anderen de weg wijzen kan alleen wie hem zelf gegaan is." ⁴⁵⁷ Blijkens Keizers onderzoek wordt dat ook door predikanten erkend, doordat zij "de eigen geestelijke verdieping ook als een middel (ervaren) om het geloof van de gemeenteleden te bevorderen".⁴⁵⁸

Nu is het een feit dat zo'n gezonde relatie met God niet vanzelfsprekend is. Integendeel, één van de knelpunten bij predikanten is juist "het niet of niet voldoende ruimte creëren voor het ontwikkelen van een eigen spiritualiteit".⁴⁵⁹ Net als alle gemeenteleden moeten predikanten zich daarom opzettelijk bezighouden met de fundamentele vraag: "Wie zijn wij als gelovige mensen?"⁴⁶⁰ Niet voor niets wijst de apostel Paulus ergens op de mogelijkheid dat een ambtsdrager anderen tot de wedstrijd oproept terwijl hijzelf wordt gediskwalificeerd (1 Kor.9:27).⁴⁶¹ Het is dus een reëel gevaar dat een predikant aan zichzelf voorbijloopt en dat daardoor z'n relatie met God te wensen overlaat. Daarmee bedoel ik dan tweerlei.

Allereerst dit: hij leeft z'n eigen leven grotendeels God-loos, doordat hij de mensen, dingen en gebeurtenissen neemt zoals ze zich aan hem voordoen - zónder dat de diepte-dimensie van alles voor hem leeft, namelijk dat God de Schepper, Heer en Bestuurder van alles is. Een tweede negatief feit kan zijn: hij besteedt maar beperkte aandacht aan het regelrechte contact met God, doordat z'n persoonlijke bijbellezing annex meditatie er vaak bij inschiet en z'n bidden vrij summier is. Met andere woorden, z'n persoonlijke praxis pietatis (ofwel: "oefening in de godsvrucht", zie 1 Tim.4:7b) lijdt bloedarmoede.

Beide manco's zijn op zichzelf begrijpelijk. Hun moeite met het beleven van Gods aanwezigheid in de wereld delen predikanten met de doorsnee westerling. Wij zijn nu eenmaal door het deïsme en positivisme heen gegaan. In het deïsme is God al meer naar de rand van onze werkelijkheid geschoven doordat Hem alleen nog een plaats werd gegund aan het begin, als de Schepper van alles, en op het terrein van het onverklaarbare, als een soort Lückenbüsser (iemand die de leemten in onze kennis opvult). In het positivisme is God buiten de orde verklaard doordat alleen als feitelijk gegeven werd aanvaard wat waarneembaar en meetbaar is. Naar mijn oordeel ondergaan wij allemaal de invloed van dit deïstische en positivistische denken. Natuurlijk, christenen weten beter, maar toch is het ook voor hen moeilijk Gods betrokkenheid bij de werkelijkheid van alledag te beleven.

Dat de persoonlijke praxis pietatis van nog al wat predikanten vrij summier is, is eveneens verklaarbaar: van de vroege morgen tot de late avond zijn ze in de weer. Door dit tijdsbeslag en de daardoor veroorzaakte innerlijke onrust valt het hun niet mee dagelijks een vast half of heel uur te reserveren waarin ze ongestoord kunnen lezen, mediteren en bidden.⁴⁶² Daar komt bij dat een predikant beroepshalve elke dag al de Bijbel open doet en bidt, namelijk in het pastoraat en bij de preekvoorbereiding. Het is waar, deze, laat ik zeggen, indirecte praxis pietatis heeft waarde voor de eigen geestelijke vorming.⁴⁶³ Maar ten onrechte maken predikanten zichzelf wijs dat op deze manier hun relatie met God voldoende gevoed wordt. Het tegendeel is waar: vrij ongemerkt treedt een verkommering op van het eigen geestelijke leven. Conclusie: een predikant mag om z'n ijver geprezen worden, tegelijk kan z'n persoonlijke relatie met God op de beide genoemde punten verschaald zijn.

13.3 Therapie: zich afhankelijk opstellen tegenover God

Hier stuiten we op de basis van de pastorale werkhouding. In hoofdstuk 6-12 hebben we gezien dat bij een predikant hoort dat hij actief verantwoordelijkheid draagt, nuchter grenzen erkent, bescheiden eigen tekorten onder ogen ziet, zich vrij weet van alle tirannie, zich laat stimuleren door z'n anders-zijn, ontspannen omgaat met de eigen deelverantwoordelijkheid en gericht is op de ander. Dat alles is alleen mogelijk als sprake is van liefde voor Christus. Zonder die liefde is een predikant "absoluut ongeschikt voor zijn werk"; misschien kan hij "anderen tot bekeering brengen, maar een waar ziéleherder wordt hij nooit".

⁴⁵⁶ Seitz 1985, p.220; verg. Klein Kranenburg 1990, p.219.

⁴⁵⁷ Löwe 1984, p.442; verg. Keizer 1988, p.77.

⁴⁵⁸ Keizer 1988, p.77.

⁴⁵⁹ Oortgiesen 1995, p.177.

⁴⁶⁰ Kruijne 1980, p.131.

⁴⁶¹ Verg. Berger 1983, p.95,102.

⁴⁶² Verg. Leuenberger 1966, p.101; Klijnsma 1984, p.278.

⁴⁶³ Verg. Haendler 1965, p.172.

Is er liefde voor Christus, dan zal dat "zijn ambtswerk doorgloeien en heel zijn persoonlijkheid (...) doortrekken".⁴⁶⁴

a) *Lezen en bidden*

Ten behoeve van die liefde voor Christus dient een predikant te luisteren naar God. Daarmee toont hij God te willen respecteren, en van "de vreze des Heren" geldt nog altijd dat die het begin, de grondslag is van de wijsheid (Ps.111:10a; verg. Spr.1:7; 9:10; 15:33).

Tot het luisteren naar God hoort vanouds de lectio (lezing) en meditatio, waarbij dan aansluit de oratio (gebed); samen aangeduid als de praxis pietatis. Elke predikant doet er goed aan zichzelf telkens kritisch de vraag te stellen: doe ik in m'n leven van alledag wel voldoende recht aan de verschillende aspecten van deze praxis pietatis?⁴⁶⁵ Vindt er in dit opzicht een innerlijke verarming plaats, dan droogt de krachtbron op "waaruit de predikant heeft te putten".⁴⁶⁶ Het is nu eenmaal een feit: "Geestelijke bezigheid is op den duur alleen mogelijk op grond van een geestelijke existentie."⁴⁶⁷

Allereerst is het zaak dat predikanten de Bijbel ook geregeld voor zichzelf lezen, dus zonder enige beroepsmatige doelstelling.⁴⁶⁸ Natuurlijk, in het geval van een predikant heeft z'n persoonlijke bijbelbezetting altijd ook directe en indirecte waarde voor z'n predikantschap; in de woorden van Lohse: "Als dienaar van het Woord kan hij niet werkzaam zijn, als hij niet elke dag eerst zelf hoorder van het Woord is dat hij anderen wil doorgeven."⁴⁶⁹ Leuenberger zegt het zo: de predikant "is alleen een dienaar van de gemeente voorzover hij tevoren Gods Woord de dienst aan hem laat doen".⁴⁷⁰ Maar hier gaat het me om een lezing die niet gericht is op de uitoefening van het ámbt maar op de opbouw van de eigen persón. Daarbij zijn twee mogelijkheden. De lectio continua, waarbij in een bepaalde tijd de hele Bijbel wordt doorgelezen.⁴⁷¹ Daarnaast is er de selectieve lezing, waarbij de aandacht telkens op een beperkte tekst of op een bepaald thema wordt gericht. Voor welke methode(n) ook wordt gekozen, het belangrijkste is dát er een vaste methode is en dat de predikant zichzelf daaraan houdt.⁴⁷²

Tijdens en/of na elke lezing hoort er meditatie plaats te vinden. Vroeger sprak men wel over 'herkauwen'. Met meditatie wordt dan ook bedoeld: het nadenken over de verschillende aspecten van het gelezene maar eveneens over de consequenties ervan voor het eigen bidden en leven.⁴⁷³ In de woorden van Bavinck: mediteren "is een concentratie van de krachten van hart en verstand en een richten van de geheele ziel naar Gods Woord".⁴⁷⁴ Door deze grondige vorm van omgaan met de bijbeltekst (verg. Ps. 1:2b) wordt het gelezene bij ons ingeslepen - als de Geest dat geeft. Daardoor krijgt het effect op onze persoon met z'n verschillende activiteiten zoals denken, voelen, willen, spreken en handelen.

In reactie op wat we vanuit de Bijbel beluisteren, maar ook terugkijkend op de afgelopen dag en vooruitkijkend naar de volgende dag,⁴⁷⁵ is het passend God in ons bidden aan te spreken. Ook deze activiteit moeten we niet laten afhangen "van persoonlijke stemmingen of neigingen".⁴⁷⁶ Het is een ópdracht "zonder ophouden" te bidden (1 Tess.5:17), want het is eveneens een opdracht God voor ogen te houden bij alles wat we doen (Spr.3:6). Al biddend maken we het expliciet in welk opzicht God te prijzen is, wij schuldig zijn en wij vernieuwing en wijsheid nodig hebben.⁴⁷⁷ Ook kunnen we in ons bidden onze moeiten verwoorden. Wezenlijk is verder dat we anderen aan God opdragen (om in onze voorbeden afwisseling aan te brengen en geen enkele categorie te vergeten kan het zinnig zijn voor onszelf een weekrooster te maken). Uiteraard is het voor een goede beroepsuitoefening eveneens onmisbaar onze taken en contacten van die dag in het gebed ter sprake te brengen. Maar het zou geen goede zaak zijn als het gebed van predikanten thuis beheerst zou worden door hun werk. Hun privé-persoon en privé-leefwereld horen evengoed de volle aandacht te krijgen.

Kortom, ik bepleit (overigens ook bij mezelf) dat predikanten opzettelijk werk maken van de praxis pietatis. Dat zal vaak niet meevallen. In 13.2 heb ik al gewezen op het tijdsbeslag en de daardoor veroorzaakte innerlijke onrust, waarmee predikanten telkens te maken hebben. Maar er is nog een moeilijkmakende factor: het 'taedium spirituale' (geestelijke tegenzin), waarbij "het bidden leeg wordt en de Heilige Schrift zwijgt".⁴⁷⁸ In zo'n situatie is het zaak trouw te blijven in het gebruik van de middelen die God gegeven heeft om de relatie met Hem te 'voeden'.

b) *Godsbeleving*

Als die praxis pietatis bij gelovigen, i.c. predikanten, aanwezig is, kan er ook groei komen in hun beleving van God in het leven van alledag. Daarbij kan met name het bijbelboek Psalmen helpen.

⁴⁶⁴ Hoekstra 1919, p.11,14.

⁴⁶⁵ Verg. Bavinck 1935, p.5-7; Lohse 1985, p.27; Seitz 1985, p.224; Krusche 1985, p.220.

⁴⁶⁶ Lohse 1985, p.86.

⁴⁶⁷ Hertzsch 1990, p.530; verg. Lohse 1985, p.85.

⁴⁶⁸ Verg. Leuenberger 1966, p.101; Seitz 1985, p.224; Hertzsch 1990, p.530

⁴⁶⁹ Lohse 1985, p.27.

⁴⁷⁰ Leuenberger 1966, p.101.

⁴⁷¹ Leuenberger 1966, p.93. Voor eigen gebruik heb ik twee leesroosters vervaardigd, waarbij de hele Bijbel resp. in één en in vier jaar doorgelezen wordt. Sinds 2013 staan deze roosters op m'n site, onder de rubriek 'Bijbel en gebed', zie: www.corvanderleest.nl.

⁴⁷² Leuenberger 1966, p.89.

⁴⁷³ Verg. Holtz 1975, p.333; Hertzsch 1990, p.530.

⁴⁷⁴ Bavinck 1935, p.27.

⁴⁷⁵ Holtz 1975, p.334.

⁴⁷⁶ Lohse 1985, p.26.

⁴⁷⁷ Verg. Von Allmen 1958, p.100.

⁴⁷⁸ Leuenberger 1966, p.248.

Opmerkelijk in de psalmen is namelijk dat de 'tweede oorzaak' (mensen en natuurverschijnselen) vaak helemaal genegeerd wordt en dat alleen de 'eerste oorzaak' (God) wordt vermeld. Een voorbeeld: in Psalm 146 wordt van God gezegd dat Hij hongerigen van eten voorziet, gevangenen bevrijdt, blinden weer laat zien, gebogenen opricht - zonder dat aan de orde komt hóe Hij dat doet; dat stimuleert ons om in het geval mensen helpend bezig zijn, meer te zien dan hen alleen: via hen is God zélf met zijn hulp actief. Verder kan Psalm 29 ons aansporen dat wij met onze verwondering niet blijven steken in fascinerende natuurverschijnselen zoals het onweer met z'n spel van licht en geluid, want in wezen onweert hét niet maar Hij. En zo zijn er talloze voorbeelden te geven die duidelijk maken: wie luistert naar wat God te zeggen heeft, laat z'n leefwereld niet opgaan in wat waarneembaar en/of meetbaar is maar erkent dat daarin Góð werkzaam is.

Samengevat: wil een predikant groeien in z'n door-het-geloof-bepaalde houding tegenover z'n werk, dan is het noodzakelijk betrokken op God te leven. Daarvoor is nodig dat hij door lezen, overwegen en bidden apart aandacht geeft aan de band met God en dat hij in z'n contact met mensen, dingen en verschijnselen verder kijkt dan z'n zintuigen reiken.

c) *Excurs: theologia ascetica*

In het theologische bedrijf heeft altijd een apart vak bestaan dat het thema, vermeld in a en b, als object van bezinning heeft: de theologia ascetica, tegenwoordig: spiritualiteit. Nu is het triest maar waar dat dit vak in de protestantse academische theologie van ten minste de laatste anderhalve eeuw amper aan bod is gekomen.⁴⁷⁹ Om me tot Nederland te beperken: in 1932 verscheen daar wel een vertaling van A. Tanquerey, *Kort begrip der ascetische en mystieke theologie* (± 1100 blz., m.n. bestemd voor seminaristen en priesters), maar een protestantse pendant is er in die periode niet geweest: het laatste allesomvattende overzicht is dat van E. Kist, *Beöeffeningsleer* (vier banden) uit 1804-1809!

Natuurlijk is er in deze eeuw wel het een en ander over het gebed c.a. uitgekomen. Laat ik enkele theologen noemen die in gereformeerd-academische kring een monografie op dit gebied hebben geschreven: Keet, Rothuizen, Versteeg, Trimp c.s. en Velema.⁴⁸⁰ Buiten academische kring is zelfs behoorlijk wat over dit thema geschreven; met ere kunnen de breed opgezette boeken genoemd worden van Kramer en Wiersinga.⁴⁸¹ Maar een wetenschappelijk handboek over bijbellezen, mediteren en bidden is de laatste twee eeuwen onder Nederlandse protestanten niet uitgekomen, zelfs geen aanzetten daartoe. Ook wie wil nadenken over de betekenis van het geloof voor bijvoorbeeld de beleving van de werkelijkheid (verg. 13.3b) en voor het omgaan met zichzelf (verg. 9.3b), vindt bij Nederlandse protestantse theologen maar weinig literatuur.

Dit alles maakt duidelijk dat de theologia ascetica in protestantse kring stiefmoederlijk behandeld is en wordt. Ik ben ervan overtuigd dat dit schadelijk is (geweest) voor pastor en gemeenteleden. Systematische bezinning op de praxis pietatis hebben we allemaal nodig, temeer nu de secularisatie ook op onze Godsbeleving een negatieve invloed heeft. Daarbij plaats ik wel één 'maar': de door mij beoogde bezinning dient praktijkgericht te zijn, zodat die dienstbaar is aan de geestelijke vorming van allen die er kennis van nemen.

Zelfs in de jaren zestig en zeventig is geen sprake geweest van een pleidooi voor de herinvoering van dit vak. Dat vind ik merkwaardig, want in die periode is in het kader van een eventuele herstructurering van de theologische studie uitgerekend aandacht gevraagd voor de praktijk. Toch is daarbij, voor zover ik weet, nooit gesproken over de noodzaak van de theologia ascetica en trouwens evenmin over de praxis pietatis van de student zelf.⁴⁸²

Als gevolg hiervan kon nog in 1985 aldus geklaagd worden over theologische opleidingen (weliswaar in West-Duitsland, maar m.i. is de klacht evengoed leerzaam voor Nederlanders): "Factisch ziet het er bij ons toch zo uit: de student hoort colleges over bijbelteksten - of hij de Bijbel ad usum proprium (CvdL: voor eigen gebruik) leest en overdenkt, daarom bekommert zich niemand." In reactie hierop stelt Krusche: het is "onverantwoord de vraag van de geestelijke vorming van de toekomstige predikanten op z'n beloop te laten".⁴⁸³

Hem bijvallend concludeer ik dat het hoog tijd wordt het vak theologia ascetica eindelijk weer eens de nodige aandacht te geven. Alleen kijk ik dan naar het totale spectrum van het kerkelijk leven, van theologische opleiding tot de plaatselijke gemeente. Concreet gezegd: hernieuwde bestudering van de praxis pietatis zal allereerst stimulerend inwerken op de spiritualiteit van de aanstaande predikanten en zo een bijdrage leveren aan de groei van hun werkhouding als predikant. Op deze manier worden ze meteen toegerust om gemeenteleden op het gebied van spiritualiteit van dienst te zijn. Ten slotte krijgen ook de gemeente-leden zelf materiaal aangereikt waarmee ze verder kunnen komen in hun persoonlijke relatie met God.

Helaas zijn er tot nu toe geen aanwijzingen dat er in gereformeerde kring animo bestaat om het genoemde vak in het academische milieu eerherstel te geven. Alhoewel: de geannoteerde uitgave annex vertaling van Voetius' *De praktijk der godzaligheid* (een dissertatie van C.A. de Niet uit 1996) is mogelijk het begin van hernieuwde wetenschappelijke aandacht.

⁴⁷⁹ Verg. Seitz 1985, p.219-220; Krusche 1985, p.217.

⁴⁸⁰ D.J. Keet, *Wezen en waarde van het gebed*, 1918 (een VU-dissertatie); G.Th. Rothurzen, *Ethiek en gebed. Een crisis*, 1976; J.P. Versteeg, *Het gebed volgens het Nieuwe Testament*, 1978; C. Trimp (red.), *De biddende kerk* (studies over het gebed, 1979; W.H. Velema, *Nieuw zicht op gereformeerde spiritualiteit*, 1990.

⁴⁸¹ F. Kramer, *Het gebed*, 1905 (met een woord vooraf van H. Bavinck); W.A. Wiersinga: *Gods werk in ons*, 1952, tweede druk.

⁴⁸² Verg. Faber 1969, p.252-260.

⁴⁸³ Krusche 1985. p.218.

14 Geen vanzelfsprekende werkhouding

Wat in hoofdstuk 6-13 naar voren is gebracht, is bij mijn weten qua systematiek nog niet eerder zo op een rij gezet. Qua inhoud is het vermeld, moet ik erkennen, voor het grootste deel niet innoverend te noemen: ik kon naar een scala van auteurs verwijzen. Toch blijkt in de praktijk dat de door mij en anderen bepleite werkhouding bij talloze predikanten bepaald niet (in alle opzichten) een feit is. Daarom is het goed in dit slothoofdstuk apart aandacht te geven aan de problemen die bestaan bij het zich eigen maken van een goede werkhouding. Daarnaast wil ik me kort bezinnen op de vraag hoe (aanstaande) predikanten begeleid zouden kunnen worden. Ik sluit af met enkele kanttekeningen over de predikantsvrouw.

14.1 Geen automatisch verlopend proces

"Pastor-zijn is ten diepste pastor-wórden in een levenslang leerproces." ⁴⁸⁴ Een goede werkhouding moet dan ook gróeien. Maar elke predikant ondervindt het aan den lijve dat die groei geen automatisch verlopend proces is. Zowel op het psychische als op het geloofsmatige vlak zijn er hindernissen aan te wijzen.

a) Psychische hindernissen

Een goede werkhouding valt te omschrijven als: een door de bijbelse boodschap bepaalde opstelling tegenover z'n werk en dan ook tegenover de ander en God, welke opstelling het verstand, het gevoel, de wil en het gedrag omvat. Deze omschrijving geeft aan dat de groei van een goede werkhouding een gecompliceerd traject omvat, met allerlei mogelijke blokkades en inconsequenties. Wat iemand als gelovige, over de inhoud van de Bijbel doordenkend, wéét, is daarmee nog niet in z'n persoonlijkheid geïntegreerd: er moet heel wat gebeuren voordat een bijbelse waarheid beslag heeft gelegd zowel op iemands verstand als ook op z'n gevoel, wil en gedrag. Bovendien, iemand kan op een bepaald punt een goede werkhouding hebben, terwijl hij op een vlakbij gelegen punt daar nog van verwijderd is.

Ik deel dus niet het optimisme van de aanhangers van de rationeel-emotionele therapie. Die gaan ervan uit dat alle ernstige emotionele problemen vooral veroorzaakt worden door niet-deugdelijk denken, irrationele overtuigingen; volgens hen is dan ook de beste therapie dit denken tegen te gaan en te vervangen door rationele, reële gedachten.⁴⁸⁵ Vandaar dat ook ter bestrijding van burnout soms gewerkt wordt met cognitieve strategieën, vanuit de overweging dat burnout deels "in stand wordt gehouden door een bepaalde manier van denken over zichzelf en over het werk (...) Cognitieve methoden zijn vooral gericht op herstructurering en herbeoordeling. Doordat bepaalde ideeën, opvattingen en gedachten in een ander, reëler licht komen te staan worden ze ontdaan van het aspect 'stress'".⁴⁸⁶

Natuurlijk heeft overtuigen zin, want al te vaak zijn mensen verstrikt in onbijbelse ideeën over God, zichzelf, hun omgeving; in dat geval is het goed om "de bepalende overtuigingen en ideeën van de gesprekspartner (...) met argumenten en informatie te bestrijden".⁴⁸⁷ Toch is daarmee het probleem meestal niet afgedaan: wie eenzijdig de nadruk legt op het cognitieve, houdt onvoldoende rekening met "wat in de mens meer is dan verstand".⁴⁸⁸ Maar juist in dat meerdere kunnen allerlei blokkerende invloeden werkzaam zijn, waardoor het telkens voorkomt dat theoretische kennis onverbonden naast de praxis blijft staan.⁴⁸⁹ Ik geloof er dus niet aan dat er een rechtstreekse lijn loopt van het hoofd naar het hart en de handen. Naar mijn overtuiging is het een levenslange strijd (zie b) om wat cognitief voor je vaststaat ook aanwijsbaar te laten doorwerken op je voelen, willen en handelen.

Dat alles neemt niet weg dat het noodzakelijk is zich cognitief te bezinnen op de vraag: "Wat kunnen we van de Bijbel leren over de werkhouding van een predikant?" (vandaar hoofdstuk 6-13). Daarbij hoort het gebed of God door zijn Geest deze bezinning effect geeft op het geheel van ons mens-zijn (verg. de inleidende opmerkingen op deel II). Want dat is het einddoel dat iemands "theologische bagage het nivo van puur rationele kennis heeft verlaten en geïntegreerd is in z'n totale persoonlijkheid".⁴⁹⁰

b) Geloofsmatige hindernissen

Behalve psychische zijn er ook geloofsmatige hindernissen. Als een echt kind van God leven, komt een christen namelijk niet aanwaaien. Niet voor niets vergelijkt Paulus het christelijk leven met een wedstrijd. In het kader daarvan heeft hij het over: zich alles ontzeggen, zichzelf harden, zich onder strikte tucht houden (1 Kor.9:25,27, Willibrordvertaling van 1995; verg. Fil.3:12-14). Elders typeert de apostel ons christelijk leven zelfs als een oorlog, waarom hij ons aanspoort ons te voorzien van "de wapenrusting van God", onder andere door "het schild van het geloof" te dragen en "het zwaard van Gods Woord" te hanteren (Ef.6:13,16-17). Ongetwijfeld mee in aansluiting hieraan wordt in antwoord 127 van de Heidelbergse Catechismus er melding van gemaakt dat onze doodsvijanden - de duivel, de wereld en ons eigen vlees - ons onafgebroken aanvechten.

Het kost dus strijd om christen te zijn. Het kost ook strijd om als predikant uit het geloof te leven. Op allerlei manieren kan de macht van de zonde het tegenwerken dat het Evangelie effect heeft op iemands houding als predikant.

⁴⁸⁴ Heitink 1977, p.372-373.

⁴⁸⁵ Lindijer 1984, p.159-161; Schaufeli 1990, p.176-177.

⁴⁸⁶ Schaufeli 1990, p.175-176.

⁴⁸⁷ Lindijer 1984, p.165-166.

⁴⁸⁸ Lindijer 1984, p.164.

⁴⁸⁹ Verg. Becher 1976, p.224.

⁴⁹⁰ Lindijer 1984, p.133.

Zo kan hij door gebrek aan zelfrelativering zijn ideeën te veel laten gelden, zodat hij het kerkenraadsbeleid naar z'n hand probeert te zetten en grenzen van gemeenteleden overschrijdt. Ook het omgekeerde is mogelijk: dat hij er nalatig in is vanuit de Bijbel terecht te wijzen, omdat hij graag allemansvriend is en daarom geen zin heeft bij mensen tegen weerstanden op te boksen. Verder kan hij door complimenten zelfingenomen worden en in het geval van kritiek mismoedig of ook verongelikt reageren. In contact met vrouwelijke gemeenteleden kan hij soms vrouwelijker worden dan functioneel is of zelfs ertoe overgaan dat contact te erotiseren. En zo kan er, in aansluiting aan het diagnose-deel van hoofdstuk 6-13, nog meer genoemd worden. Van buitenaf en/of binnenuit komt er dus een scala van verleidingen op een predikant af, waardoor hij afbreuk kan doen aan z'n taak om zich door Gods Woord te laten leiden. Dit alles geeft aan dat we telkens vechten moeten om trouw te blijven aan wat God van ons als christen en als predikant vraagt. In ons leven is dan ook altijd een "dynamische beweging en strijd (...), de strijd van vlees en Geest. De gevechtlijn ligt niet buiten ons, maar snijdt dwars door onze existentie heen".⁴⁹¹

Ons strijden geeft meteen aan dat we aangevochten mensen zijn. Dat toont meteen onze verbondenheid met Christus - aldus Luther in de weergave van De Reuver. Christus is immers "de aangevochtene bij uitnemendheid. Hij is afgedaald tot in de diepste schachten! En een dienaar is niet meer dan zijn Meester (...) Navolgen is gaan in het voetspoor van Hem die (...) eerst zelf alle engte doorschreden en iedere angst doorleden heeft (...) Deze Christus is ons Exempel geworden!" Kruis en aanvechting zijn dan ook "geen schande maar ereteken".⁴⁹²

In ons geval komt daar nog wat bij: volgens Gods belofte is aangevochten worden heilzaam voor ons (verg. 10.3.d). Snoeien bevordert nu eenmaal het dragen van vrucht. Niet onze "jarenlange ambtservaring" maakt ons tot vakbekwaam predikant, "maar God kneedt er ons toe, door pijn en afbraak heen" - zoals van elk christen geldt dat hij "in de aanvechting geboren en getogen" wordt. Daarom kan Luther zeggen: "maxima tentatio est nullam habere tentationem (CvdL: de ergste aanvechting is helemaal geen aanvechting ondervinden)".⁴⁹³

Essentieel is ten slotte nog dat de aanvechting predikanten "aan de grond en de eigendunk op een afstand" houdt, want de aanvechting brengt aan het licht dat ook een predikant "dagelijks vergeving" nodig heeft.⁴⁹⁴ De zin van de aanvechting is dan ook: "God sloopt onze zelfgenoegzaamheid opdat wij genoeg leren hebben aan Hem-alleen. Deze scholing is zwaar, maar even onmisbaar als vruchtbaar. Zo leert de mens zichzelf én God kennen: zichzelf, dat hij 'niets kan dan zondigen', God, dat 'zijn genade sterker is dan alle schepselen'. Zo leren wij onszelf klein en Gods genade groot te achten." ⁴⁹⁵

14.2 Begeleiding van (aanstaande) predikanten

In het voorafgaande is naar voren gekomen dat door allerlei hindernissen een goede werkhouding niet zomaar een feit is. Tegelijk is waar dat die onmisbaar is voor het welzijn van de predikant zelf en zo ook voor het welzijn van de gemeente. Daarom moet naar mijn oordeel de gezamenlijke kerken er alles aan gelegen zijn de groei van zo'n werkhouding te bevorderen. Er zijn twee momenten waarop de kerken hulp kunnen bieden: tijdens de opleiding en tijdens het predikantschap.

a) Tijdens de opleiding

Dreigt de stress iemand de baas te worden, dan heeft zo iemand onvermijdelijk de neiging (mee) de ander de zwartepiet in handen te spelen. Ook in het GIDS-onderzoek worden door predikanten harde noten gekraakt over de door hen gevolgde opleiding.⁴⁹⁶ De waarde van deze uitlatingen is betrekkelijk. Allereerst spreken de geënquêteerde predikanten over hún opleiding, dat is dus de opleiding van 5-40 jaar geleden. Bovendien, hoe perfect een opleiding ook is, nooit kan de praktijkshock helemaal voorkomen worden. Zelfs een stage geeft nooit meer dan een indruk van de praktijk: een student die een beperkt aantal uren onder verantwoordelijkheid van z'n begeleider werkzaamheden verricht in een gemeente, verkeert in een totaal andere situatie dan de predikant die op eigen verantwoordelijkheid 50-60 uren per week bezig is. Ik geloof er daarom niet aan dat een opleiding iemand afdoende voor z'n functie kan opleiden. Terecht wordt tegenwoordig gezegd dat een student niet meer dan startbekwaamheid wordt bij gebracht. Dat betekent tweërlei: de praktijk zelf kan als leermeester niet gemist worden; ook is tijdens de hele ambtsperiode bijscholing (door lectuur en/of cursussen) onmisbaar.

Wat wil ik hiermee zeggen? Vooral dit: predikanten die hun onlust over de door hen ervaren stress (mee) richten op hun vroegere opleiding, doen er goed aan eerst eens kritisch te kijken naar zichzelf: in hoeverre hebben zij in de loop van de jaren te veel geteerd op hun vroegere opleiding en zich te weinig permanent laten vormen door de praktijk en door verdere studie?

Maar afgezien van dit alles, natuurlijk dienen kerken via hun opleiding aanstaande predikanten maximaal en dus ook praktijkgericht te scholen. Nu kan rustig worden gezegd dat uitgerekend theologische opleidingen nooit geïsoleerd van de pastorale praktijk hebben geopereerd. Alleen al de doelstelling heeft dat verhinderd: "opleiden tot de dienst van het Woord". Daar komt nog bij dat de docenten aan zulke opleidingen vaak/meestal ex-predikant zijn. Maar terecht krijgt de pastorale praktijk de laatste decennia ook apart aandacht. Een pleidooi voor praktische vorming is daarom overbodig.

⁴⁹¹ De Reuver 1983, p.206.

⁴⁹² De Reuver 1983, p.213.

⁴⁹³ De Reuver 1983, p.203,206,209.

⁴⁹⁴ De Reuver 1983, p.203.

⁴⁹⁵ De Reuver 1983, p.220.

⁴⁹⁶ GIDS 1993, p.129-133,135.

Toch wil ik op één punt wijzen: de stroom van literatuur over talloze probleem-onderwerpen maakt duidelijk dat de auteurs over de pastorale praktijk allereerst kijken naar de pastorant. De pastor zelf krijgt weinig systematische aandacht. Toch lijkt het mij noodzakelijk dat predikanten al tijdens hun opleiding de eerste stappen zetten naar een goede werkhouding. Dit betekent een pleidooi voor het theologische vak dat Duitse theologen vanouds hebben aangeduid als 'Pastoraltheologie'. Nu weet ik wel dat in de loop van de tijd hieraan een verschillende invulling is gegeven, met – voor zover ik kan overzien – als gemeenschappelijk kenmerk: hulp aan de predikant bij z'n taak, met aandacht voor het ambt en de persoon.⁴⁹⁷ Wat mij betreft kan dit vak daarom ook, veel beperkter omschreven worden als "bezinning op het pastoraat aan de pastores", waarbij dan de thema's horen die in deze studie aan de orde zijn gekomen. Gelukkig is deze bezinning nooit buiten beeld geraakt, zoals de literatuurlijst bij deze studie al kan aangeven. Maar deze literatuurlijst maakt meteen duidelijk hoe fragmentarisch die bezinning maar al te vaak is. Daarom doen praktisch-theologische docenten (om onkuyperiaans te spreken) er naar mijn oordeel goed aan ermee te rekenen dat predikanten en gemeenten een dienst wordt bewezen met systematische aandacht voor het pastoraat aan de pastores.

Hiernaast is het tijdens de opleiding gewenst aparte aandacht te geven aan de persoon van de student. Hierbij zijn twee figuren van belang: de mentor en de supervisor. Voor zover mij bekend wordt in de verschillende opleidingen al gebruik gemaakt van deze twee figuren. Daarom kan ik hierover kort zijn: de mentor is doorgaans een docent, die als begeleider aan een student wordt toegewezen. De taak van zo'n mentor kan bescheiden zijn: informeren, stimuleren en adviseren; ten behoeve daarvan dient hij met een zekere regelmaat een gesprek te voeren met z'n pupil, zodat hij op de hoogte blijft van diens wel en wee, niet alleen op het vlak van diens studie maar evengoed van diens persoon. Om de basis-kwaliteit van dit mentoraat te waarborgen dient er een instructie voor de mentor te zijn, die beide partijen duidelijkheid geeft over wat ze van elkaar kunnen verwachten.

De supervisor heeft naar mijn oordeel pas een zinvolle plaats tijdens de stageperiode.⁴⁹⁸ Met deze functionaris bedoel ik een speciaal geschoold iemand, die een stagiair ermee helpt om vruchtbaar op z'n stage-ervaringen te reflecteren en om die ervaringen te integreren in de theorie van de opleiding. Daarbij horen, als het even kan, zaken aan de orde te komen zoals time-management, het stellen van prioriteiten, het ontwikkelen van realistische verwachtingen e.d.⁴⁹⁹ Is de mentor een soort - wijze, oudere - vriend, de supervisor beoogt "persoonlijke veranderingen (...) die zo zijn geaard dat een integratie van zelfverstaan, relevante theorie, feitelijke kennis en functionele vaardigheden naar de praktijk toe mogelijk wordt". Ofwel: "in supervisie gaat het er om dat allerlei inzichten over hulpverlening en het feitelijk 'handelingsmateriaal' van de supervisor tot één geheel worden, tot een kennend kunnen en een kundend kennen samen groeien."⁵⁰⁰

b) Tijdens het predikantschap

Het is een feit dat predikanten binnen de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt) in het geval van vragen en moeiten niet terecht kunnen bij een officiële instantie anders dan hun kerkenraad. Vaak vloeit daar geen bloed uit: al doende kan een predikant veel leren. Verder is er altijd wel een hulpvaardige collega te vinden, terwijl her en der ook deskundige hulp is in te huren. Vaak gaat het fout, mee doordat de hulp niet of te laat wordt ingeroepen. Het gevolg hiervan is dat predikanten nog al eens in een onoplosbaar conflict met hun kerkenraad terechtkomen, overspannen raken of zelfs stoppen moeten. Ik acht het onjuist dat de Gereformeerde Kerken de hulpverlening aan predikanten overgelaten hebben aan het toevallige particuliere initiatief. Verantwoord 'personeelsbeleid' inzake predikanten vraagt om een officiële begeleidingsinstantie. In verschillende kerkgemeenschappen is daar al sprake van. Daarbij denk ik aan twee vormen van begeleiding:

In de Samen-op-Weg-kerken is het gebruikelijk dat een predikant na z'n inwerkperiode een paar maanden verplichte werkbegeleiding ontvangt. Die werkbegeleiding wordt verricht door een ervaren collega uit de buurt. De organisatie ervan berust bij een door de generale synode vrijgestelde coördinator. Die zoekt de werkbegeleider aan, instrueert en begeleidt hem, zodat de continuïteit en kwaliteit van het instituut werkbegeleiding gewaarborgd wordt. "In deze werkbegeleiding gaat het om beoefenen van collegialiteit. Het is geen supervisie of pastoraat."⁵⁰¹ Het hart van de werkbegeleiding is volgens Van Dam "dat een wat meer ervaren collega een beginnende collega uitnodigt om systematisch kritisch te reflecteren op het eigen functioneren, met de bedoeling dat dat kritisch reflecteren ook na de werkbegeleiding zelfstandig wordt voortgezet". De beginnende predikant dient zichzelf vragen te stellen als: "Hoe ga ik goed met m'n eigen grenzen en mogelijkheden om? Blijf ik trouw aan datgene waar het ten diepste om gaat in m'n werk? (...) Ook is het nodig na te denken over een goede wisselwerking tussen het eigene van deze situatie (...) en de eigen grenzen en mogelijkheden."⁵⁰²

Daarnaast vind ik dat de mogelijkheid moet bestaan voor predikanten dat ze op eigen initiatief of geadviseerd/opgedragen door hun kerkenraad supervisie kunnen aanvragen op een door de generale synode geïkt adres. Zo'n centraal adres heeft als voordeel dat er knowhow wordt ontwikkeld en dat met die knowhow in de preventieve sfeer wat kan worden gedaan.

⁴⁹⁷ Verg. Steek 1974, p.30,54-55; Rössler 1986, p.113,118,124; Heitink 1993, p.293.

⁴⁹⁸ Verg. Firet 1974, p.367.

⁴⁹⁹ Verg. Martiny 1977, p.86; Schaufeli 1990, p.182; Van Ark/Oskamp 1993, p.15-17.

⁵⁰⁰ Andriessen 1975, p.284-285; verg. Heitink 1977, p.314-315; over pastorale supervisie schrijft Andriessen breedvoerig op p.291-397.

⁵⁰¹ Van Dam 1993, p.2.

⁵⁰² Van Dam 1993, p.8-9; verg. Van de Kamp 1991, p.119.

Al is het soms enkel gradueel, er is verschil tussen werkbegeleiding en supervisie. Al beogen beide "het optimaliseren van het functioneren" van de predikant, in de werkbegeleiding gaat het om "de breedte van het werk", "de rol" van de predikant, terwijl in de supervisie de nadruk meer valt op "de diepte, op de persoon" van de predikant.⁵⁰³ Supervisie dient eraan mee te helpen dat gewerkt wordt aan een grotere stress-resistentie en een betere stress-hantering⁵⁰⁴ alsook aan een grotere communicatieve vaardigheid, aan time-management e.d.⁵⁰⁵

In dit verband wordt vaak gewezen op de Klinische Pastorale Vorming als "een uitstekende mogelijkheid om zich met behulp van supervisie systematisch te bezinnen op en te oefenen in de pastorale rol".⁵⁰⁶ Zonder over de KPV een oordeel uit te spreken wil ik herinneren aan de kritiek van Keizer dat de KPV eenzijdig is. Natuurlijk is in het pastorale werk sprake van een persoonlijk aspect: "wie ben ik, wat wil ik, wat kan ik?": vragen waarop de KPV zich richt. Maar, aldus Keizer, "aan de andere kant is er wat men kan noemen een gemeenteopbouw-aspect: wat heeft deze gemeente, gezien haar variatie in mensen en opvattingen, organisatieklimaat, beleid, prioriteiten en toekomstplannen op dit moment, met het oog op de toekomst, nodig?"⁵⁰⁷

Hoe dit ook zij, de twee genoemde vormen van begeleiding kunnen meehelpen aan een beter functioneren van de predikant, ook wat z'n werkhouding betreft. Al valt dit buiten de doelstelling van deze studie over de weerbaarheid en werkdruk bij predikanten, toch wil ik erop attenderen dat het een goede zaak zou zijn als kerkeraden, ook in generaal-synodaal verband, zich meer systematisch gingen bezinnen op zaken als: verdeling van taken en verantwoordelijkheden, werkoverleg, functionerings- en beoordelingsgesprekken.⁵⁰⁸ Daarbij hoort ook dat een oplossing wordt gevonden voor het probleem, vermeld in 4.5, dat kerkenraadsleden in zekere zin drieërlei rol vervullen ten opzichte van hun predikant: werkgever, werknemer en collega (misschien wordt het probleem ingeperkt als de werkgeversrol wordt overgedragen aan een commissie uit de kerkenraad en de commissie van beheer). Want terecht schrijft Van Delden: "Niet alleen de predikanten moeten leren omgaan met werkdruk, tijdsplanning, etc.; ook de gemeenteleden en de kerkenraad zal moeten leren om als het ware 'zuiniger' (pastoraler) om te springen met de predikant."⁵⁰⁹ Maar, zoals gezegd, de positie van kerkenraden ten opzichte van hun predikant is een onderwerp apart.

14.3 De predikantsvrouw

a) Gegevens van het GIDS-onderzoek (zie 5.5)

- 4 a "Van de respondenten vindt 81,6% dat zijn vrouw hem in hoge mate steunt, 11% vindt dat zijn vrouw hem in geringe mate steunt." (G,95)
 - b 57,6% is helemaal eens met de enquêtestelling: "De huidige generatie domineesvrouwen is minder bereid het ambt van haar man voorrang te geven dan de oudere generatie domineesvrouwen." (G,96)
 - c Enquêtestelling: "Een domineesvrouw dient te allen tijde beschikbaar te zijn om haar man terzijde te staan. 25,2%: (helemaal) mee eens; 74,8%: (helemaal) mee oneens. (G,97)
- 18 Bij de enquêtevraag: "Ondervinden uw huisgenoten er hinder van, dat constant de mogelijkheid bestaat dat er beslag op u gelegd wordt?" (zie 5b) onder andere het commentaar van iemand "dat hij niet weet of het gezin wel iets te vinden heeft." (G,101)

Hieruit is in 5.6. deze probleemstelling betreffende de werkhouding van predikanten afgeleid: is hun huwelijkspartner een stimulans?

b) Stimulans?

Naar mijn inschatting behoeft het geen toelichting dat een predikantsvrouw de spankracht van haar man kan vergroten en verkleinen. Daarom is het goed apart aandacht aan haar te geven.⁵¹⁰ Of een predikantsvrouw in de pastorie al of niet als een stimulans fungeert, hangt natuurlijk allereerst af van haar zelf; daarnaast is de opstelling van haar man van betekenis.

Het aandeel van de vrouw

Mijn uitgangspunt bij m'n bezinning op de predikantsvrouw is dat zij niet met een man-op-zichzelf getrouwd is, een man die los gezien kan worden van z'n dagelijks werk. Vaak is dat heel goed mogelijk, doordat de meeste mannen een beroep hebben dat maar een beperkt aantal uren omvat en zich buitenshuis afspeelt. In die situatie kunnen man en vrouw samen overleggen wie welk aantal uren buitenshuis betaald werk gaat verrichten. Wordt ervoor gekozen dat de man buitenshuis werkt en de vrouw thuis blijft, dan kan zij thuis haar eigen leven leiden, onafhankelijk van het werk van haar man. Uiteraard staat ook zo'n vrouw niet helemaal los van het werk van haar man: ze is met haar interesse erbij betrokken, terwijl ze wellicht ook sommige activiteiten, georganiseerd door de zaak van haar man, bijwoont. Maar voor de rest staat ze buiten het beroepsleven van haar man.

⁵⁰³ Van Dam 1993, p.9-10.

⁵⁰⁴ Verg. Schaufeli 1990, p.171.

⁵⁰⁵ Verg. Schaufeli 1990, p.190-193.

⁵⁰⁶ Kruijne 1977, p.251.

⁵⁰⁷ Keizer 1988, p.138.

⁵⁰⁸ Verg. Schaufeli 1990, p.185-188.

⁵⁰⁹ Van Delden 1992a, p.18.

⁵¹⁰ Verg. Faber/Kruijne 1980; Velema 1990; Haberer 1992; een historisch verhaal wordt geboden in Greiffenhagen 1991, p.47-61.

Dat ligt anders bij predikanten, boeren, kleine middenstanders, huisartsen e.d. Of de desbetreffende vrouwen het vooraf beseft hebben of niet, toen ze met iemand uit zo'n beroepsgroep trouwden, kregen ze, laat ik zeggen: een man-plus. Daarmee bedoel ik een man die in zekere mate verweven is met z'n werk. Omgaan met hem betekent daarom per definitie confrontatie met z'n werk. Dat heeft twee oorzaken. Zijn werk omvat geen welomschreven aantal uren maar is haast letterlijk fulltime, waarbij werkweken van 50-60 uur onontkoombaar zijn. Zo'n man heeft niet de ruimte met z'n vrouw te overleggen over een andere verdeling van het betaalde werk: zijn aantal werkuren kan niet fundamenteel teruggebracht worden ten gunste van de eventuele baan van z'n vrouw. Daar komt bij: onvermijdelijk komen aspecten van zijn werk hun huis binnen, met als gevolg bijvoorbeeld dat ook de vrouw er niet aan ontkomt telefoontjes aan te nemen en bezoekers te ontvangen; daarbij wordt zij door de bellers en bezoekers vanzelfsprekend beschouwd en aangesproken als ingewijde van haar man.

Nu kan een predikantsvrouw zich krampachtig tegen deze situatie verzetten: "Ik ben alleen met Jan getrouwd en niet met zijn werk; daarom laat ik me niet actief met zijn werk in." Een dergelijke afwerende opstelling kan niet anders leiden dan tot grote onlust, zo niet tot overspannenheid. Want onafhankelijk van haar opstelling, het feit blijft onveranderd: haar man is (net als sommige anderen) niet 'op zichzelf' verkrijgbaar en hun huis is niet alleen een woonhuis (verg. 4.4).

Om zichzelf van dienst te zijn doen predikantsvrouwen er daarom goed aan het te aanvâarden dat zij een man-plus hebben getrouwd en dus in een pastorie wonen. Het is nu eenmaal een wet: pas als iemand de (hem misschien onwelgevallige) realiteit accepteert, kan hij er creatief mee omgaan. Betekent deze aanvaarding dat predikantsvrouwen zich restloos moeten schikken naar het werk van hun man? Natuurlijk niet. Al lijkt het overbodig, laat ik toch twee vanzelfsprekendheden expliciet verwoorden:

- Bijbels gezien heeft ook de predikantsvrouw waarde los van haar man. Er is scheefgroei in een huwelijksrelatie als de vrouw alleen maar verlengstuk is van haar man met z'n bezigheden. Waar is zij dan zelf met haar wensen en mogelijkheden? Als schepsel en kind van God heeft een echtgenote haar eigen betekenis. Dat betekent concreet dat zij ruimte heeft, in elk geval hoort te hebben, voor haar eigen zaken en haar zelfontplooiing.

- Niet de predikantsvrouw maar alleen haar man, de predikant, is door een gemeente geroepen om als prediker, catecheet, pastor, kerkenraadsvoorzitter e.d. dienstbaar te zijn. In geen enkele beroepsbrief wordt bij mijn weten dan ook melding gemaakt van werkzaamheden die van de predikantsvrouw verwacht worden. Ook in het bevestigingsformulier komt zij niet voor. Daarom hoeft zij zich niet verplicht te voelen allerlei werkzaamheden binnen de gemeente te verrichten, ook al zouden er op dat vlak in de gemeente verwachtingen bestaan.

Deze twee vanzelfsprekendheden geven een predikantsvrouw de vrijheid om zélf een positieve invulling te geven aan haar positie naast haar man, uiteraard in overleg met hem. Vanwege het bijzondere karakter van zijn werk ontkomt ze er niet aan daarmee rekening te houden; tot op zekere hoogte werkt ze om zo te zeggen mee 'in de zaak'. Tot op welke hoogte, dat is haar vrije keuze. Er zijn hier dan ook verschillende modellen mogelijk. Voor welk model een predikantsvrouw kiest hangt af van twee hoofdfactoren:

- De armslag die ze heeft door de situatie van haar gezin. Ze kan bijvoorbeeld niet van haar man verwachten dat hij weigert voor te gaan in een rouwsamenkomst omdat hij door haar verplichtingen op de kinderen moet passen.

- De wensen en talenten die ze heeft. De ene vrouw vindt het prachtig om vrijwilligerswerk in de gemeente te verrichten; zij zal het predikantsvrouw-zijn, binnen de marges van haar gezinssituatie, maximaal invullen. De andere vrouw wil per se wat met haar opleiding doen; zij zal het predikantsvrouw-zijn minimaal invullen.

Voor welk model ook wordt gekozen, de gemeente dient deze keuze van de pastoriebewoners te respecteren.

Conclusie: het is heilloos als een predikantsvrouw zich restloos aan het werk van haar man wijdt; het is eveneens heilloos als zij zich voor zijn werk afsluit. Tweeërlei is nodig voor een predikantsvrouw: enerzijds het feit aanvâarden dat ze getrouwd is met een man-plus; anderzijds op een ontspannen manier, in overleg met de ander, keuzes maken. Het kan niet missen of deze opstelling heeft een positieve invloed op de spankracht van de man.

Het aandeel van de man

Predikanten kunnen het hun vrouw soms erg moeilijk maken om zich thuis te voelen in haar positie als predikantsvrouw. Het komt immers voor dat predikanten door slaafse afhankelijkheid (zie 9.2), door een overtrokken ambtsbesef (zie 10.2a) of door hun Messiascomplex (zie 11.2) hun werk ten koste laten gaan van de aandacht voor hun vrouw en kinderen. Omdat zulke predikanten zichzelf heel vroom kunnen rechtvaardigen, is hun gezinsonvriendelijke opstelling eigenlijk niet bespreekbaar. Geen wonder dat de vrouwen en kinderen van zulke predikanten zich soms met afkeer afsluiten voor z'n werk.

In hoofdstuk 9-11 is al een en ander aangereikt om deze onjuiste opstelling te doorbreken. Hier kan nog tweeërlei genoemd worden om de desbetreffende predikanten tot zelfonderzoek te bewegen.

Allereerst bestaat de kans dat iemands overgrote ijver in feite vluchtgedrag is. Het is nu eenmaal makkelijker een bezoek te brengen aan een problematisch kerklid dan te praten met je eigen puberende zoon. Ook is het mooier een spreekbeurt te houden dan naar school te gaan om te praten over de slechte leerresultaten van je dochter. Predikanten mogen blij zijn als ze een vrouw en kinderen hebben die hen, desnoods hardhandig, wijzen op hun verantwoordelijkheid tegenover hun gezin.

Daarnaast is het belangrijk vast te stellen dat die verantwoordelijkheid de primaire verantwoordelijkheid is. In tijd, maar zeker principieel hebben de huwelijks- en doopbeloften die een predikant eens heeft afgelegd voorrang. Wat hij bij z'n bevestiging als predikant heeft beloofd is erbij gekomen en is daarom secundair. Een predikant hoort daarom allereerst beschikbaar te zijn voor z'n gezin. Natuurlijk weet ik wel dat er verschillende modellen van onderlinge omgang zijn. Zo zijn er echtparen/gezinnen die alles samen doen; een dergelijk intensief model zit er bij predikanten (boeren enz.) door de claim van hun werk niet in (gewoonlijk niet, voeg ik hieraan toe, want ziekte in het gezin kan de keus voor het intensieve model nodig maken). Maar dat geeft een predikant niet de vrijheid zich om z'n werk uit het gezin terug te trekken. Omgekeerd is ook waar dat het voor een gezin heel gezond kan zijn een tijd te moeten afzien van vaders beschikbaarheid omdat andere zaken voorrang moeten krijgen. Het gaat mis als vader meent dat zijn zaken structureel nummer één horen te zijn.

Deze kanttekeningen geven aan dat het predikanten soms lang niet zal meevallen de juiste keuzes te maken. Zoveel kan duidelijk zijn: de eerste prioriteit, het gezin, mag niet stelselmatig vergeten worden; en: onderling overleg tussen de betrokkenen is onmisbaar.

Slot

Al met al is er in deze studie over weerbaarheid en werkdruk bij predikanten heel wat aan de orde gekomen. Ik spreek de hoop uit dat mijn overwegingen hierover eraan meehelpen de stress de baas te blijven.

Verder zou het mooi zijn als door kerkenraden van deze overwegingen gebruik gemaakt wordt om hun 'personeel' van dienst te zijn bij hun groeien naar een (meer) verantwoorde werkhouding. Gelukkig wordt al het een en ander gedaan om het functioneren van predikanten te optimaliseren: kerkenraden zijn in gesprek met hun predikant of bieden hun predikant de mogelijkheid tot bijscholing en supervisie. Door verschillende instanties worden cursussen georganiseerd. En wie weet wat er nog gaat groeien op de gebieden, vermeld in 14.2.

Deze optimalisering van het pastorale functioneren kost onvermijdelijk veel tijd, geld en inzet. Maar dan is het goed te bedenken dat dit alles de predikanten ten goede komt en daarmee ook de kerken. Alleen dat laatste al is een doelstelling die veel waard is, want van de kerken geldt niet minder dan dat ze gekocht zijn met het bloed van Gods eigen Zoon (verg. Hand.20:28).

Geraadpleegde literatuur

Von Allmen 1958:

J.-J. Allmen, *Diener sind wir: Auftrag und Existenz des Pfarrers*, Stuttgart 1958.

Van Andel 1910:

J. van Andel, *Vademecum Pastorale zijnen jeugdigen ambtgenoten aangeboden*, Kampen 1910.

Andriessen 1975:

H.C.I. Andriessen, *Leren aan ervaring en supervisie*, Nijmegen 1975.

V. Ark/Oskamp 1993:

J. van Ark/P. Oskamp, 'De laatste fase'. In: *Rondom het Woord*, 35^e jrg. 1993, nr. 3, p.15-20.

Baschang 1985:

K. Baschang, 'Kirche und Pfarrer-Arbeitgeber und Arbeitnehmer'. In: *Theologia Practica*, 20^e jrg. 1985, p.25-36.

Bavinck 1935:

J.H. Bavinck, *Zielszorg aan eigen ziel*, Baarn z.j. (1935).

Becher e.a. 1974:

W. Becher e.a., 'Berufs und Lebensberatung von Pfarrern'. In: *Wege zum Menschen*, 26^e jrg. 1974, p.385-390.

Becher 1976:

W. Becher, *Seelsorgeausbildung. Theorien, Methoden, Modelle*, Göttingen 1976.

Van den Berg e.a. 1992:

C. van den Berg, J. de Meij, G. Westrik, 'De werkbelasting van de predikant'. In: *Dienst*, 40^e jrg. 1992, nr.2, p.52-58.

Berger 1983:

W.J. Berger, *Zielzorger vandaag. Rustpunt en steen des aanstoots*, Den Haag 1983.

Berger e.a. 1968:

W.J. Berger, C. Boekestijn, J.B. Fabery de Jonge e.a., *Zielzorger in Nederland. Een onderzoek naar positie, taak en ambt van de pastor*, Meppel 1968.

Blok 1980:

M.J.C. Blok, *Het boek Prediker: de kerk onder het kruis; 15 schetsen*, 2^e druk, Utrecht 1980.

Blok 1995:

M..J.C. Blok (jr.), *Gaat de dominee voorbij? Een boekje voor dominees en andere kerkgangers*, Goes 1995.

Bouwman 1919:

H. Bouwman, *Persoonlijk geloof en roeping noodzakelijk voor de heilige bediening. Twee toespraken*, Kampen 1919.

Brouwer 1995 :

R. Brouwer, *Pastor tussen macht en onmacht. En studie naar de professionalisering van het hervormde predikantschap*, Zoetermeer 1995.

Dahm 1971:

K.-W. Dahm, *Beruf: Pfarrer Empirische Aspekte zur Funktion von Kirche und Religion in unserer Gesellschaft*, München 1971/1972².

Dahm 1992:

K.-W. Dahm, 'Wird das evangelische Pfarrhaus 'katholisch'? Zur Rückwanderung zentraler 'Pfarrhausfunktionen' an die Person des Geistlichen'. In: R. Riess (Hrsg.), *Haus in der Zeit. Das evangelische Pfarrhaus heute*, 2. Auflage, München 1992, p.244-257.

Daiber 1980:

K.-F. Daiber, 'Auf einer einsamen Insel. Ueber einige Schwierigkeiten des Pfarrersberufs'. In: *Evangelische Kommentare*, 13^e jrg. 1980, p.12-14.

Van Dam 1993:

G.P. van Dam, *Werkbegeleiding van predikanten. De methodiek van werkbegeleiding van beginnende predikanten*, Leusden 1993.

V. Dam/Eitjes 1994:

G. van Dam/M. Eitjes, *'Een pastor moet je toch kunnen vertrouwen!' Over seksueel misbruik door pastores*, Zoetermeer 1994.

Van Delden 1992a:

J.E. van Delden, 'De werkbelasting van een predikant'. In: *Dienst*, 40^e jrg. 1992, nr. 1, p.18-23.

Van Delden 1992b:

J.E. van Delden, 'De werkbelasting van de predikant: oorzaken en oplossingen'. In: *Dienst*, 40^e jrg. 1992, nr.5, p.151-156.

Dettmar 1986:

W. Dettmar, 'Heute Pfarrer sein'. In: *Evangelische Kommentare*, 19^e jrg. 1986, p.157-159.

Drehen 1989:

V. Drehen, 'Die angesonnene Vorbildlichkeit des Pfarrers. Geschichtliche Reminiszenzen und pastoralethische Ueberlegungen'. In: *Pastoraltheologie*, 78^e jrg. 1989, p.88-109.

Eadie 1974:

H.A. Eadie, 'Der Gesundheitszustand der Pfarrer. Eine Untersuchung in der Kirche von Schottland'. In: *Wege zum Menschen*, 26^e jrg. 1974, p.400-410.

Enzner-Probst 1988:

B. Enzner-Probst, *Zwischen Berufung und Beruf. Zur seelsorglichen Begleitung von Theologiestudierenden*, Frankfurt am Main 1988.

Faber 1969:

H. Faber, 'De opleiding'. In: C. Aalders/H. Faber/R. Kaptein (red.), *Over de predikant*, Utrecht 1969, p.248-263.

Faber 1975:

H. Faber, *Profiel van een bedelaar Pastor zijn in een veranderende samenleving: een verkenning en een visie*, Meppel 1975.

Faber 1980:

H. Faber, 'Vragen rond de pastorie'/'De pastorie, een terrein met conflicten'. In: H. Faber/T. Kruijne (red.), *Vragen rond de pastorie*, Kampen z.j. (1980), p.9-25, 102-110.

Faber 1983:

H. Faber, 'Professionalisering als pastoraal-psychologisch probleem'. In: H. Faber (red.), *Handboek Pastoraat. Pastorale perspectieven in een veranderende samenleving*, Deventer 1982-1987, hoofdstuk 6.

Faber/Kruijne 1980:

H. Faber/T. Kruijne (red.), *Vragen rond de pastorie*, Kampen z.j. (1980).

Firet 1974:

J. Firet, *Hetagogisch moment in het pastoraal optreden*, Kampen 1974².

Van der Geest 1983:

H. van der Geest, *Du hast mich angesprochen. Die Wirkung von Gottesdienst und Predigt*, 2. Auflage, Zürich 1983.

GIDS 1993:

C. van den Berg, A. van Houwelingen, J. de Meij e.a., *'Het ging zoals het ging, dus ging het...'* Verslag van het onderzoek naar de werkdruk van gereformeerde predikanten. Uitgave van het Gereformeerd Instituut voor Diensten en Scholing, Wezep 1993.

Greiffenhagen 1991:

M. Greiffenhagen (Hrsg.), *Das evangelische Pfarrhaus. Eine Kultur und Sozialgeschichte*, 2. Auflage, Stuttgart 1991.

Gundlach 1990:

T. Gundlach, 'Schwierigkeiten theologischer Kommunikation in der Praxis. Reflexionen zur Vikariat-sausbildung'. In: *Pastoraltheologie*, 79^e jrg. 1990, p.334-351.

Haberer 1992:

J. Haberer, 'Eigener Weg und offenes Haus. Wirklichkeiten und Herausforderungen der berufstätigen Pfarrfrau'. In: R. Riess (Hrsg.), *Haus in der Zeit. Das evangelische Pfarrhaus heute*, 2. Auflage, München 1992, p.134-141.

Haendler 1965:

O. Haendler, 'Vier Thesen zum Problem 'Person und Amt'', 1965. In: O. Haendler, *Tiefenpsychologie, Theologie und Seelsorge. Ausgewählte Aufsätze*, Göttingen 1971, p.167-176.

Heitink 1977:

G. Heitink, *Pastoraat als hulpverlening. Inleiding in de pastorale theologie en psychologie*, Kampen 1977.

Heitink 1993:

G. Heitink, *Praktische theologie: geschiedenis - theorie - handelingsvelden*, Kampen 1993.

Hendriks e.a. 1988:

J. Hendriks/J.J. Ploeger-Grotegoed/R. Weverbergh, 'De Werkdruk van de pastor, gezien vanuit gemeentepbouw. Een inleiding'. In: *Praktische Theologie*, 1988, nr. 4, p.407-415.

Heitzsch 1990:

K.-P. Hertzsch, 'Seelsorge am Seelsorger'. In: I. Becker u.a. (Hrsg.), *Handbuch der Seelsorge*, 4. Auflage, Berlin 1990, p.521-533.

Hoekstra 1919:

T. Hoekstra, *Ambt en liefde* (FQI-toespraak), Kampen 1919.

Hoekstra 1926:

T. Hoekstra, *Gereformeerde homiletiek*, Wageningen z.j. (1926).

Hoenkamp-Bisschops 1993:

A. Hoenkamp-Bisschops, 'Eigenwaarde en de beschikbaarheid van de pastor. Een pastoraalpsychologische benadering'. In: *Praktische Theologie*, 1993, nr. 5, p.496-509.

Holtz 1975:

G. Holtz, 'Zur Person des kirchlichen Amtsträgers'. In: *Handbuch der Praktischen Theologie I*, Berlin 1975, p.299-335.

Houtman 1986:

C. Houtman, *Exodus, deel I/II*, Kampen 1986/1989 (in de serie: Commentaar op het Oude Testament).

Josuttis 1987:

M. Josuttis, *Der Pfarrer ist anders. Aspekte einer zeitgenössischen Pastoraltheologie*, 3. Auflage, München 1987.

Josuttis 1988:

M. Josuttis, *Der Traum des Theologen. Aspekte einer zeitgenössischen Pastoraltheologie 2*, München 1988.

- Josuttis 1990:
M. Josuttis, 'Der Pfarrer - ein Bürger'. In: *Evangelische Theologie*, 49e jrg. 1990 (7), p.443-459.
- Van de Kamp 1991:
H.R. van de Kamp, 'Mentoraat'. In: *Gereformeerde Kerkbode* (van Groningen, Friesland, Drenthe), 1991, nr. 8, p.118-119.
- Kaptein 1966:
R- Kaptein, *De predikant. Zijn plaats en zijn taak in een nieuwe wereld*, Amsterdam-Hilversum 1966.
- Kaptein 1969:
R. Kaptein, 'De predikant in de crisis van kerk en pastoraat/Uitzichten'. In: C. Aalders/H. Faber/R. Kaptein (red.), *Over de predikant*, Utrecht 1969, p.9-26, 264-278.
- Keizer 1988:
J.A. Keizer, *Aan tijd gebonden. Over motivatie en arbeidsvreugde van predikanten*, Den Haag 1988.
- Keizer e.a. 1983:
J.A. Keizer e.a., 'Tussen roeping en beroep: een psychologische verkenning van de conflicten van de pastor in zijn arbeidssituatie'. In: H. Faber (red.), *Pastoraat: balans en perspectief, deel I*, Kampen 1983, p.95-108.
- Klein Kranenburg 1990:
E.S. Klein Kranenburg, *Trialoog. De Derde in het pastorale gesprek*, 2^e druk, Den Haag 1990.
- Klijnsma 1984:
R. Klijnsma, 'De voorbeeldfunctie van de pastor'. In: *Praktische Theologie*, 1984, nr. 3, p.272-283.
- Kruijne 1977:
T. Kruijne, *De pastor en zijn identiteit in het geding*, z.p./z.j. (Groningen 1977).
- Kruijne 1980:
T. Kruijne, 'Pastorale identiteit en ethische kwaliteit'. In: C.P. van Andel Azn e.a., *Praktische Theologie. Een bundel opstellen over plaats en praktijk van de christelijke gemeente* (aangeboden aan P.J. Roscam Abbing), Den Haag 1980, p.131-146.
- Kruijne 1983:
T. Kruijne, 'De identiteitscrisis van de pastor is een generativiteits- crisis'. In: H. Faber (red.), *Pastoraat: balans en perspectief, deel I*, Kampen 1983, p.52-63.
- Kruijne e.a. 1984:
T. Kruijne/R. Nauta/J.A. Keizer, 'Pastoraat: spelen met symbolen', 1984. In: H. Faber (red.), *Handboek Pastoraat. Pastorale perspectieven in een veranderende samenleving*, Deventer 1982-1987, hoofdstuk 6.
- Krusche 1972:
G. Krusche, 'Soziologische Faktoren im Verständnis des Pfarramts. Theologisch interpretiert'. In: *Wissenschaft und Praxis in Kirche und Gesellschaft*, 61^e jrg. 1972, nr. 1, p.28-39.
- Krusche 1985:
W. Krusche, 'Geistliche Begleitung im Theologiestudium'. In: H. Begemann/C.H. Ratschow (Hrsg.), *Kirchlicher Dienst und theologische Ausbildung*. Festschrift für H. Reiss, Bielefeld 1985, p.216- 229.
- Van der Leest 1983:
C. van der Leest, *Wat is gereformeerd?*, Groningen 1983.
- Van der Leest 1989:
C. van der Leest, *Dienstvaardig II. De werkwijze van ouderlingen en diakenen*, Barneveld 1989.
- Leuenberger 1966:
R. Leuenberger, *Berufung und Dienst. Beitrag zu einer Theologie des evangelischen Pfarrerberufes*, Zürich 1966.
- Lindijer 1984:
C.H. Lindijer, *Pastor en therapeut. Wat kan pastoraat leren van psychotherapie?*, Den Haag 1984.
- Lohse 1985:
E. Lohse, *Kleine evangelische Pastoraletik*, Göttingen 1985.
- Löwe 1984:
H. Löwe, 'Pfarrer vor 100 Jahren und heute. Der Wandel des Pfarrersbildes in der evangelischen Kirche'. In: *Pastoraltheologie*, 73^e jrg. 1984, p.430-445.
- Marti 1971:
K. Marti, 'Guerillataktik und Parteilichkeit: Ueberlegungen eines Gemeindepfarrers'. In: H.-D. Bastian (Hrsg.), *Kirchliches Amt im Umbruch*, München 1971, p.105-114.
- Martiny 1977:
F. Martiny, 'Theologische Ausbildung und Praxis. Ueberlegungen zu Modellen praxisorientierter theologischer Ausbildung'. In: *Wissenschaft und Praxis in Kirche und Gesellschaft*, 66^e jrg. 1977, p.80-97.
- Matthes 1972:
J. Matthes, 'Gesellschaftsentwicklung, Pfarramt und Pfarrerrolle. Neun Thesen'. In: *Wissenschaft und Praxis in Kirche und Gesellschaft*, 61^e jrg. 1972, nr. 1, p.23-27.
- Neidhart 1971:
W. Neidhart, 'Theologie des kirchliches Amtes: der Pfarrer - ein Priester?'. In: H.-D. Bastian (Hrsg.), *Kirchliches Amt im Umbruch*, München 1971, p.29-44.

- Oortgiesen 1995:
J. Oortgiesen, 'De identiteit van de predikant in het geding'. In: *Praktische Theologie*, 1995, nr. 2, p.164-182.
- Oosterhoff 1990:
B.J. Oosterhoff, *Jeremia, deel I/II*, Kampen 1990/1994 (in de serie: Commentaar op het Oude Testament).
- Peterson 1993:
E.H. Peterson, *Dragende delen. Pastor zijn op authentieke wijze*, Gorinchem 1993.
- Pop 1964:
F.J. Pop, *Bijbelse woorden en hun geheim*, Den Haag 1964.
- Rau 1984:
G. Rau, 'Abschied von der kalten Kirche. Wandel im Verständnis des Pfarramtes'. In: *Evangelische Kommentare*, 17^e jrg. 1984, p.676-679.
- Rau 1985:
G. Rau, 'Das Pfarramt: Produkt eigener Theoriebildung'. In: *Theologia Practica*, 20^e jrg. 1985, p.129-136.
- De Reuver 1983:
A. de Reuver, 'Een dienaar is niet meer dan zijn Meester'. Luther over de aanvechting. In: J. van Oort/A. de Reuver/M. Verduin (red.), *Verbi divini minister*. Een bundel opstellen aangeboden aan L. Kievit, Amsterdam 1983, p.203-231.
- Ridderbos 1967:
H. Ridderbos, *De pastorale brieven*, Kampen 1967 (in de serie: Commentaar op het Nieuwe Testament).
- Riess 1973:
R. Riess, *Seelsorge. Orientierung, Analysen, Alternativen*, Göttingen 1973.
- Roscam Abbing 1980:
P.J. Roscam Abbing, *Predikantswerk in verband met communicatie en leertheorie*, Den Haag 1980.
- Rössler 1986:
D. Rössler, *Grundriss der Praktischen Theologie*, Berlin 1986.
- Schaufeli 1990:
W.B. Schaufeli, *Opgebrand. Over de achtergronden van werkstress: het burnout-syndroom*, Rotterdam 1990/1992².
- Schippers 1983:
K.A. Schippers, 'De predikant. Identiteit-rol-taak', 1983. In: K.A. Schippers, *Er zijn voor anderen*, Kampen z.j. (1989), p.98-115.
- Scholten 1976:
R.G. Scholten, *Tijdbesteding van predikanten. Onderzoek en zelfonderzoek*, Den Haag 1976.
- Scholten 1983:
R.G. Scholten, 'Taakvervulling en tijdsbesteding van de pastor', 1983. In: H. Faber (red.), *Handboek Pastoraat. Pastorale perspectieven in een veranderende samenleving*, Deventer 1982-1987, hoofdstuk 6.
- Seitz 1985:
M. Seitz, 'Der Beruf des Pfarrers und die Praxis des Glaubens'. In: M. Seitz, *Praxis des Glaubens: Gottesdienst, Seelsorge und Spiritualität*, 3. Auflage, Göttingen 1985, p.218-226.
- Sillevis Smitt 1917:
P.A.E. Sillevis Smitt, *Ambt en persoonlijkheid*. Rede bij de overdracht van het rectoraat aan de Vrije Universiteit, Kampen 1917.
- Van de Spijker 1984:
A.M.J.M.H. van de Spijker, *Pastorale competentie*, Heerlen 1984.
- Van 't Spijker 1989:
W. van 't Spijker, 'Ambt en persoon'. In: *Lustrumalmanak van FQI*, Kampen 1989, p.154-169.
- Stammler/Janowski 1980:
E. Stammler/H.N. Janowski, 'Die Kirche ist der Pfarrer. Das Amt tragt nicht mehr die Person. In: *Evangelische Kommentare*, 13^e jrg. 1980, p.7-10.
- Steck 1974:
W. Steck, *Der Pfarrer zwischen Beruf und Wissenschaft. Plädoyer für eine Erneuerung der Pastoraltheologie*, München 1974.
- Steck 1979:
W. Steck, 'Die Ausbildung einer pastoral-theologischen Identität im Vikariat. In: *Wege zum Menschen*, 31^e jrg. 1979, p.266-284.
- Steck 1985:
W. Steck, 'Der Beruf des Pfarrers unter dem Diktat der ökonomischen Logik'. In: *Theologia Practica*, 20^e jrg. 1985, p.116-128.
- Steck 1991:
W. Steck, 'Die Privatisierung der Religion und die Professionalisierung des Pfarrerberufs. Einige Gedanken zum Berufsbild des Pfarrers.' In: *Pastoraltheologie*, 80^e jrg. 1991, p.306-322.
- Thurneysen 1968:
E. Thurneysen, *Seelsorge im Vollzug*, Zürich 1968.

- Trimp 1971:
C. Trimp, *De opgang van het heil. Twaalf preken*, Goes 1971.
- Trimp 1976:
C. Trimp, *Communicatie en ambtelijke dienst* (rectorale rede), Groningen 1976.
- Trimp 1987:
C. Trimp, 'Diaconologie'. In: J. Douma (red.), *Oriëntatie in de theologie*, 2^e editie, Barneveld 1987, p.134-148.
- Trimp 1989:
C. Trimp, *Klank en weerklank. Door prediking tot geloofservaring*, Barneveld 1989.
- Van der Velden 1994:
M.J.G. van der Velden, *De pastor zelf*. Geautoriseerd verslag van een lezing, gehouden op de vergadering van de Geref. Werkgroep voor Pastoraat en Psychiatrie, Barneveld 1994.
- Velema 1990:
W.H. Velema, *De pastorie - huis van de gemeente?*, Kampen 1990.
- Vossen 1991:
H.J.M. Vossen, 'Klinische Pastorale Vorming als religieus-communicatief leerproces'. In: *Praktische Theologie*, 1991, nr. 2 p.176-196.
- Wierenga 1992:
L. Wierenga, 'Tekst: Bijbel. Tussen tekstwetenschap en theologie'. In: *Radix*, 18e jrg. 1992, nr. 2, p.85-102.
- Wille 1985:
H.-D. Wille, 'Aus der Not eine Tugend machen? Theologiestudenten auf dem Weg zum Pfarramt'. In: *Theologia Practica*, 20^e jrg. 1985, p.4-17.
- Winkler 1983:
K. Winkler, 'Seelsorge an Seelsorgern'. In: P.C. Bloth, K.-F. Daiber u.a. (Hrsg.), *Handbuch der Praktischen Theologie, Band 3. Praxisfeld: Gemeinden*, Gütersloh 1983, p.521-531.
- Winkler/Kretzschmar 1975:
E. Winkler/G. Kretzschmar, 'Der Aufbau der Kirche zum Dienst.' In: *Handbuch der Praktischen Theologie I*, Berlin 1975, p.133 e.v.
- Zijlstra 1973:
W. Zijlstra, *Klinische Pastorale Vorming*, Nijmegen 1973.
- Zijlstra 1977:
W. Zijlstra, 'Kan de pastor geloof vrijmaken?' In: *Praktische Theologie*, 1977, nr. 3, p.163-173.